

T.C.

**DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**AHMET CEVDET PAŞA VE İSLAM HUKUKUNA KATKILARI
(RİSÂLETÜ'L-VEFÂ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail Hakkı Bahadır

**Düzce
Kasım, 2019**

T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

AHMET CEVDET PAŞA VE İSLAM HUKUKUNA KATKILARI
(RİSÂLETÜ'L-VEFÂ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail Hakkı Bahadır

Danışman: Doç. Dr. Rifat Uslu

Düzce
Kasım, 2019

T.C.
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

AHMET CEVDET PAŞA VE İSLAM HUKUKUNA KATKILARI
(RİSÂLETÜ'L-VEFÂ ÖRNEĞİ)

..... tarafından hazırlanan tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından
Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ..... Anabilim
Dalı'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği /oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Tez Danışmanı

Doç. Dr. ....

Düzce Üniversitesi

Jüri Üyeleri (Ünvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan: ..... İmza: .....

Üye:..... İmza: .....

Üye:..... İmza: .....

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../.../20..

Doç. Dr. Ali ERTUĞRUL

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Ahmet Cevdet Paşa, disiplin, çalışkanlık, gayret, azim, sabır ve güzel ahlâk gibi hasletleri bünyesinde toplamış münevver bir şahsiyettir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşayan Ahmet Cevdet Paşa, hem medrese eğitimi almış, hem de fen ilimlerinde kendisini yetiştirmiştir. Disiplinler arası çalışarak farklı alanlarda vermiş olduğu eserler, biri diğerine tercih edilemeyecek özelliktedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı, buhranlı ve çalkantılı zamanlarıdır. Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve Sultan II. Abdülhamid Han'ın dönemlerinde yaşamış ve Devlet-i Âliye'ye büyük hizmetleri olmuştur. Bu üç Padişah tarafından da taltif edilmiştir. Hiçbir zaman kibir ve gurura kapılmamış, muhaliflerinin ayak oyunları ile rütbesinin tenzil olunduğu zamanlarda bile, kendisine verilen görevleri en muazzam şekilde yerine getirmeye çalışmıştır.

Bu çalışmamızda, Mecelle'nin hazırlanması, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı, tahsili, devlet görevleri, hukukçuluğu, İslam Hukuku'na katkıları ve Risâletü'l-vefa adlı eseri ele alınmıştır.

Giriş bölümünde, İslam Hukuku'nun dönemleri ve kanunlaştırma kavramı kısaca ele alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde, Ahmet Cevdet Paşa'nın, hayatı, tahsili, devlet hizmetleri, eserleri incelenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise, Mecelle'nin hazırlanması yönündeki tartışmalar, karşıt fikirler, varılan karar, Mecelle'nin sistematığı, Mecelle Cemiyeti üyeleri ve Ahmet Cevdet Paşa'nın katkıları Ahmet Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-vefa adlı eseri ve içeriği incelenmiştir.

Bu çalışmamda bana yol gösteren ve gerekli kaynaklara beni yönlendiren, sürekli desteğini gördüğüm, danışman hocam Sayın Doç. Dr. Rifat USLU'ya, Sayın Doç. Dr. Suat Erdoğan'a, Dr. Öğrt. Üyesi Pehlul Düzenli'ye, tezin düzen ve tertibi konusunda yaptığı çalışmaları ve desteklerinden dolayı kıymetli kardeşim Emre ÖNER'e, teşekkürü bir borç bilirim. Eşim Arzu BAHADIR'a ayrıca teşekkür ederim.

İSMAİL HAKKI BAHADIR

ÖZET

AHMET CEVDET PAŞA VE İSLAM HUKUKUNA KATKILARI

(RİSÂLETÜ'L-VEFÂ ÖRNEĞİ)

BAHADIR, İsmail Hakkı

Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Rifat Uslu

Kasım 2019, IX+105 sayfa

Bu çalışmanın temel gayesi, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişen, tarih, hukuk, edebiyat gibi birçok alanda çalışmalar yapmış ve eserler vermiş, ender şahsiyetlerden biri olan kanunlaştırma dönemi hukukçularından Ahmet Cevdet Paşa'yı ve İslam Hukukuna katkılarını Risâletü'l-vefâ isimli eseri ışığında incelemektir. Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat'tan sonra girilen kanunlaştırma çalışmalarının öne çıkan isminin Ahmet Cevdet Paşa olduğu, şüphe götürmez bir gerçektir. Ahmet Cevdet Paşa, Fransa'nın kanunlarının tercüme edilip alınması yönündeki kanaatlerin bütün şiddetiyle baskın olduğu bir dönemde, bu durumun; "bir milletin hukuk yoluyla istilâ edilmesi ve tamamen teslim olup, yok olması anlamına geleceğini" söyleyerek, bu fikirde olanların karşısına çıkmış, onlarla yaptığı çetin mücadeleler sonunda onları ikna etmeyi başarmış ve İslam Hukuku'nun kanunlaştırılması olan Mecelle'nin hazırlanmasına karar verilmesini sağlamıştır. Ne var ki iş bununla bitmemiş, Ahmet Cevdet Paşa, başkanı olduğu Mecelle'yi hazırlama sürecinde de içerden ve dışardan bu fikre muhalif olanların sürekli hile ve entrikalarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ahmet Cevdet Paşa, sonunda adının tarihe altın harflerle yazılmasına vesile olan, Türk İslam Medeni Hukuku Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanmasını başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Cevdet Paşa, Kanunlaştırma, Risâletü'l-vefâ

ABSTRACT

AHMET CEVDET PASHA AND HIS CONTRIBUTIONS INTO THE ISLAMIC LAW (THE CASE OF RİSÂLETÜ'L-VEFÂ)

İsmail Hakkı BAHADIR

Graduate School, Basic Islamic Sciences Department

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Rifat Uslu

November 2019, IX+105 pages

The basic purpose of this study is to analyze Ahmet Cevdet Pasha, his contributions into the Islamic Law and his work at the Risâletü'l-vefâ, who was one of the unique personalities in his period, was educated in the late Ottoman period and conducted studies in many areas such as history, law and literature and was among the legalists of the codification period. It is an undeniable fact that Ahmet Cevdet Pasha was the pioneering figure of the codification studies undertaken after the Tanzimat reform period in the Ottoman Empire. In a period when the opinions regarding translating and adopting the French Laws were in full blast, Ahmet Cevdet Pasha stood against those who defended those opinions and argued that “this (adopting the French Law) would mean the complete invasion, surrendering and destruction of a nation through the law,” and he was able to convince them otherwise after harsh struggles that he got involved with them and caused making the decision for preparation of the Mecelle (Ottoman Code of Civil Law), which is the codification of the Islamic Law. However, the matter was not over by codifying the Islamic Law, in the process of preparing the Mecelle, Ahmet Cevdet Pasha had to continuously deal with the trickeries and plots of those who were against codification of the Islamic Law in and out. Ahmet Cevdet Pasha finally managed to get the Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye prepared, which is the Turkish (Ottoman) Islamic Civil Law.

Keywords: Islamic Law, Cevdet Pasha, Codification, Risâletü'l-vefâ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
I. Konunun Amacı ve Önemi.....	1
II. Konunun Sınırlandırılması.....	2
III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi.....	3
IV. Tezin Sunulması.....	4

I. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA’NIN DÖNEMİ, HAYATI VE ESERLERİ

1.HAYATI.....	10
1.1. Lofça’da Geçen Çocukluk Yılları.....	10
1.2. Ahmet Efendi’nin İlim Şehri İstanbul’daki Medrese Hayatı.....	12
1.3. Ahmet Efendi’nin Ders Okuduğu Hocaları.....	15
1.3.1. Akşehirli Ömer Efendi.....	16
1.3.2. İmamzâde Esad Efendi:.....	16
1.3.3. Antakyalı Said Efendi.....	16
1.3.4. Denizlili Yahya Efendi.....	16
1.3.5. Vidinli Mustafa Efendi.....	17
1.3.6. Hekim Hamîd Efendi.....	17
1.3.7. Giritli Süleyman Hoca.....	18
1.3.8. Hafız Seyyid Efendi.....	18
1.3.9. Diğerleri.....	18
1.4. Murad Molla Tekkesi ve Tasavvufî Yönü.....	18
1.5. Resmî Görevleri ve İlmî Çalışmaları.....	20
1.5.1. Premedi Kadılığı ve İstanbul Müderrisliği Ruûsu.....	20
1.5.2. İlk Devlet Hizmeti ve Gizli Görevle Bükreş’e Gönderilmesi.....	21
1.5.3. Ahmet Cevdet Efendi’nin Maarif Alanındaki Faaliyetleri.....	22
1.5.4. Ahmet Cevdet Efendi’nin Encümen-i Dâniş Üyeliği.....	23
1.5.5. Ahmet Cevdet Efendi’nin Fuad Paşa’yla Bursa Seyahati.....	24
1.5.6. Ahmet Cevdet Efendi’nin Mısır Yolculuğu.....	24

1.6. Ahmet Cevdet Efendi'nin Devlet Kademelerinde Hizmetleri	25
1.6.1. Ahmet Cevdet Efendi'nin Rumeli Teftişinde İsbetli Tespitleri ve Girift Meseleleri Çözme Kabiliyeti	25
1.6.2. İşkodra'da Sükûnetin Sağlanması	26
1.6.3. Ahmet Cevdet Efendi'nin Bosna Müfettişliği ve Islahatı	26
1.6.4. Fırka-i Islahiye ile Birlikte Kozan Islahatı	27
1.6.5. İlmiye'den Mülkiye'ye, Efendilikten Paşalığa	28
1.6.6. Halep Valiliği ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Reisliği	28
1.6.7. Ahmet Cevdet Paşa'nın Diğer Görevleri	29
1.7. Ailesi ve Aile İçi Münasebetleri	29
2. ESERLERİ	31
2. 1. Hukuk Alanındaki Eserleri	31
2.1.2. Düstur	31
2.1.3. Eser-i Ahd-i Hamîdi	32
2.1.4. İcâr-ı Akar Nizamnâmesi	32
2.1.5. Risâletü'l-Vefâ	32
2.1.6. Şerh-i Kitâbu'l-Emânât	32
2.2. Tarih Alanındaki Eserleri	32
2.2.1. Tarih-i Cevdet	32
2.2.2. Tezâkir-i Cevdet	33
2.2.3. Ma'rûzât	33
2.2.4. Kısas-ı Enbiya ve Tevârîh-i Hulefâ	33
2.2.5. Kırım ve Kafkas Tarihçesi	34
2.2.6. Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn	34
2.3. Şiir, Edebiyat ve Dilbilgisi Alanındaki Eserleri	35
2.3.1. Divançe-i Cevdet	35
2.3.2. Divân-ı Sahib Şerhinin Tetimmesi	35
2.3.3. Belâgât-ı Osmaniyye	35
2.3.4. Kavâid-i Osmaniyye	35
2.3.5. Medhâl-i Kavâid	35
2.3.6. Kavâid-i Türkiyye	35
2.4. Eğitim Alanındaki Eserleri	36
2.4.1. Miyâr-ı Sedad	36
2.4.2. Âdâb-ı Sedât Fî İlmi'l-Âdâb	36
2.4.3. Ma'lûmât-ı Nâfia	36
2.4.4. Mecmuâ-i Âliye	36

2.5. Din ve Fen Bilimleri Alanındaki Eserleri	36
2.5.1. Hülâsatü'l Beyan fi Te'lifi'l Kur'ân	36
2.5.3. Târifü'l-irtifâ	37
2.5.4. Beyânu'l Ünvan	37
2.5.5. Mecmûa-i Ahmet Cevdet	37
2.5.6. Hilve-i Saadet	37
3. VEFATI	38

II. BÖLÜM

HUKUK ALANINDAKİ FAALİYETLERİ, MECELLE VE RİSÂLETÜ'L-VEFÂ

2.1. Hukuk Alanındaki Çalışmaları	40
2.2. MECELLE'NİN HAZIRLANMASI VE AHMET CEVDET PAŞA'NIN ROLÜ	44
2.2.3. Mecelle'nin Hazırlanmasını Gerektiren Sebepler	44
2.2.3.1. Dış Sebepler	45
a. Avrupa'daki Kanunlaştırma Faaliyetlerinin Osmanlı Devletine Etkisi	44
b. Siyasi Sebepler	46
c. Fransa'nın Baskısı ve Fransa Medeni Kanunu'nun Alınmak İstenmesi	47
2.2.3.2. İç Sebepler	48
a. Milli ve İktisadi Sebepler	48
b. Dini Sebepler	48
c. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin Kurulması	48
2.3. Mecelle'nin Hazırlanmasına Giden Yolda Yaşanan Tartışmalar	49
2.3.1. Fransız Medeni Kanunu'nun Alınması Taraftarları	50
2.3.2. Mecelle'nin Hazırlanmasını Savunanlar	51
2.3.3. Fikirlerin Çatışması ve Karar	52
2.4. MECELLE'NİN HAZIRLANMASI	53
2.4.1. Mecelle Cemiyeti Üyeleri	54
2.4.1.1. Ahmet Hilmi Efendi	54
2.4.1.2. Seyfeddin İsmail Efendi	54
2.4.1.3. Filibeli Halil Efendi	55
2.4.1.4. Şirvanizâde Ahmet Hulûsi Efendi	55
2.4.1.5. Kara Halil Efendi	55
2.4.1.6. Ahmed Hâlid Efendi	56
2.4.1.7. İbn-i Abidinzâde Alâeddin Efendi	56
2.4.1.8. Ömer Hilmi Efendi (Karinâbatlı)	56

2.4.1.9. Muhammed Emin Efendi (Bağdatlı)	57
2.4.1.10. Ömer Hulûsi Efendi (Gerdankıran)	57
2.4.1.11. Yunus Vehbi Efendi	57
2.4.1.12. Abdüssettâr Efendi (Kırımlı)	57
2.4.1.13. Abdüllatif Şükrü Efendi	57
2.4.1.14. İsa Rûhî Efendi	58
2.5. Mecelle'nin Tedvîni Sürecinde Ahmet Cevdet Paşa'nın Mücadeleleri.....	58
2.5.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyeti Başkanlığında Mecelle'yi Hazırlamaya Başlamasından Bursa Vâliliğine Kadar Olan Çalışmaları	59
2.5.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın İkinci Kez Mecelle Cemiyeti Başkanlığından Maraş Vâliliğine Kadar Olan Çalışmaları.....	62
2.5.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Maraş'tan Dönüşü ve Yanya Valiliğine Kadarki Dönemde Mecelle Faaliyetleri	63
2.5.4. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yanya'dan Dönmesi ve Mecelle'nin Tamamlanmasına Kadarki Dönem	64
2.6. Mecelle'nin Sistematığı	65
2.7. Mecelle'nin Dili.....	68
2.8. Mecelle'nin Uygulandığı Ülkeler	69
2.9. Mecelle'nin Yürürlükten Kaldırılması	70
2.10. RİSÂLETÜ'L-VEFÂ	71
2.10.1. Bey' Bi'l-Vefâ'nın Tanımı	71
2.10.2. Bey' Bi'l-Vefâ Akdinin Kuruluşu	72
2.10.3. Bey' Bi'l-Vefâ Hakkındaki Görüşler, Delilleri ve Ulaşılan Hükümler ...	73
2.10.3.1. Rehin Olarak Değerlendiren Görüş	74
2.10.3.2. Sahih (Câiz) Satış Olarak Değerlendiren Görüş.....	76
2.10.3.3. Fâsid Satış Olarak Değerlendiren Görüş.....	76
2.10.3.4. Kuşatıcı Görüş.....	77
2.10.4. Bey' bi'l-İstiğlâl	79
2.10.5. Görüşlerin Değerlendirilmesi.....	80
2.10.6. Risâletü'l-Vefâ Adlı Eserin Tercümesi.....	82
Risâletü'l-Vefâ	83
2.10.7. Risâletü'l-Vefâ'nın Kaleme Alınması.....	90
2.10.8. Risâletü'l-Vefâ'da Ahmet Cevdet Paşa'nın Usûlü.....	92
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen madde

(s.a.s.) : Sallallahu aleyhi ve sellem

AÜHFD : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Bkz. : Bakınız

bsk. : Baskı

c. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı

H./h. : Hicrî

Haz. : Hazırlayan

H.z. Hazreti

İA: İslam Ansiklopedisi

İFD : İlahiyat Fakültesi Dergisi

İHAD : İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi

İSAV : İslami Araştırmalar Vakfı

İÜİFD : İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

M. : Miladî

MÜ : Marmara Üniversitesi

MÜİFV :Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı

ö. : Ölümü, Ölüm Tarihi

s. : Sayfa

TALİD: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

v. : Vefatı, Vefat Tarihi

GİRİŞ

I. Konunun Amacı ve Önemi

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış, ilmiye ve mülkiye sınıfının münevver bir şahsiyeti Ahmet Cevdet Paşa'yı ve çalışmalarını incelemek aynı zamanda tarihimizin buhranlı ve sıkıntılı dönemlerine ışık tutmak demektir. Tarih, edebiyat, hukuk gibi çeşitli ilimlerde çalışmalar yapmış olan Ahmet Cevdet Paşa'nın hukukçu kimliğinin öne çıkması şüphesiz zamanın şartlarının bir gereğidir. Ahmet Cevdet Paşa, ortaya çıkan durumların kendisine yüklediği vazifeleri son derece gayretle yerine getirmeye çalışmıştır.

Avrupa'da meydana gelen değişimlerin ve gelişmelerin Osmanlı Devleti'ni de etkilemesi, kaçınılmazı mümkün olmayan bir durum haline almıştı. Böyle bir zamanda neredeyse bütün alanlarda yenilenme ve ıslahat çalışmalarının olduğu gibi hukuk alanında da bir takım değişiklikler yapmak zorunluluk haline almıştı. En azından Batılı devletlerin baskılarını azaltmak adına böyle bir çalışmaya olan ihtiyaç derinden hissedilmişti. Hukuk alanında yapılacak yenilik konusunda Batılı devletlerin ve özelde Fransa'nın baskıları ve telkinleri, Fransa Medeni Kanunu olan Kod Sivil'in tercüme edilip olduğu gibi kabul edilmesi ve uygulamaya konulması yönündeydi. Osmanlı devlet adamlarının bir kısmının kanaati de onlardan yanaydı.

Ahmet Cevdet Paşa'nın önderliğini yaptığı bir grup ise bu fikrin karşısında durarak; Avrupalıların kanunlarını olduğu gibi alıp kullanmanın doğru olmayacağını, o kanunların Osmanlı milletinin bünyesine uymayacağını ve bu ameliyenin bütünüyle işgale uğramak ve teslim olmak anlamına geleceğini ve doğru olanın ise bizim var olan dini-milli birikimimiz olan İslam Hukuku'nun kanunlaştırma formunda derlenmesinin olacağını söylemişlerdir. Uzun süren mücadeleler ve ikna çabaları sonunda Ahmet Cevdet Paşa'nın fikri kabul edilmiş ve İslam Hukuk tarihinde özel ve önemli bir yeri olan İslam Hukuku'nun Hanefî Mezhebi'ne göre kanunlaştırılması anlamına gelebilecek çalışma olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye meydana getirilmiştir. Böylece Mecelle çalışmalarının başladığı 1868 yılı ile İsviçre Kanunu'nun Türkiye cumhuriyeti Hükümeti tarafından alındığı 1926 yılları arasında

yaklaşık 57 yıl yürürlükte kalan Mecelle ile Batı'nın Osmanlı'ya hukuki alandan tahakkümü bu zaman zarfında engellenmiş oldu.

Ahmet Cevdet Paşa'nın İslam Hukuku'nun derlenmesi fikrini savunması tamamen dini hislerden kaynaklandığı gibi "bey' bi'l- vefâ" konusunda da "Bu akid milletimizin maslahatına ve devletimizin faydasıdır." demesi de milli duygularının bir tezahürüdür. Bey' bi'l-vefâ meselesinde Ahmet Cevdet Paşa'nın kuşatıcı görüşten yana olması ve maslahatı gözetebilmek adına yeri geldiğinde yalnız bir kaynağa dayanarak hüküm elde etmeye çalışması, Mecelle'nin derlenmesindeki yöntemi ve rolü hakkında da bizlere ışık tutmaktadır. Ne var ki zamanın hassasiyeti sebebiyle Mecelle çalışmaları esnasında bu tavrımı istediği ölçüde ortaya koyamadığını müşahede etmekteyiz.

II. Konunun Sınırlandırılması

Tarih, hukuk, edebiyat, şiir gibi daha birçok alanda disiplinler arası çalışmalar yapmış ve çok yönlü bir şahsiyet olan Ahmet Cevdet Paşa'nın eserlerini ve bütün yönlerini araştırmak elbette bir yüksek lisans tezini aşar niteliktedir. Her bir çalışması bir teze konu olabilecek eserleri bulunan Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle ile alakalı çalışmaları, verdiği mücadeleleri ve özelde ise Risâletü'l-vefâ isimli eserini incelemeye çalıştık.

Risâletü'l-vefâ ile alakalı araştırmalarımızda, bu konu ile ilgili klasik, temel eserlerdeki görüşlere yer vermekle birlikte günümüzde bu meselede yapılan çalışmalardan da yararlanmaya çalıştık. Bu çalışmayı yaparken konunun uzayıp gitmesinden kaçınmak için konuyla ilişkilendirilebilecek yakın meselelere girmemeye özen gösterdim. Bu çalışmamda Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı, İslam Hukuku'na katkıları ve Risâletü'l-vefâ isimli eserinde Ahmet Cevdet Paşa'nın yöntemini incelemeye çalıştım.

Ahmet Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönemin hukuk ilmi ve tarihi açısından özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına hukuk tarihi ve kanunlaştırma kavramıyla alakalı kısa ve özet bilgiler vermeye çalıştım. Bu bölümde gayemiz

hukuk tarihini tafsilatlı bir şekilde açıklamak olmadığından, dönemin özelliklerinin daha iyi bilinebilmesini adına konuya derinlikli bakmaktan kaçındık.

III. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakların Değerlendirilmesi

Ülkemizde Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle hakkındaki çalışmalar günümüzde hız kazanmış olsa da bu döneme kadar bu alanda yeterli çalışmalar maalesef yapılmamıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatını incelediğimiz bölümde birinci kaynağımız yine kendisine ait olan Tezâkir adlı eserin son bölümü olmuştur. Tezâkir'in 40. Tetimme bölümü Ahmet Cevdet Paşa'nın oto biyografisi niteliğindedir. Ahmet Cevdet Paşa'nın bu eseri, Cavid Baysun tarafından latinize edilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın yaşadığı zaman ve dönemin özellikleri ile alakalı konularda, kerîmeleri Fatma Aliye Hanım'ın "Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı" adlı eserinden yararlandık. Ahmet Cevdet Paşa hakkında kaleme alınan ve bu güne dek aşılamayan eser olma özelliğine sahip Ebul'ulâ Mardin'in "Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa" isimli eseri de vazgeçilmez temel kaynaklarımız arasındaydı. Ahmet Cevdet Paşa'yı konu edinen 1986 yılında yapılan Ahmet Cevdet Paşa Semineri bildirilerinin İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından yayınlanan "Ahmet Cevdet Paşa Semineri -Bildiriler-" adlı eser ve 1995 yılında toplanan Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu'nun Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan "Ahmet Cevdet Paşa, Vefatının 100. Yılına Armağan" adlı eserler yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci'nin "Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle" ve Ahmet Zeki İzgöer'in "Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa" adlı eseri de başvuru kaynaklarımızdandır. Bu alanda yapılan tezler ve yayınlanmış makalelerden de istifade etmeye çalıştım.

Risâletü'l-vefâ ile ilgili incelemelerimizde temel Hanefî kaynaklarının yanı sıra Ali Haydar Efendi'nin Dürerü'l-hükkâm'ı, Ömer Nasuhi Bilmen'in Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Beşir Gözübenli'nin bey'bi'l-vefâ ile ilgili makalesi ve Süleyman Kaya'nın Risâletü'l-vefâ isimli makalesi de yararlandığımız kaynaklardandır.

IV. Tezin Sunulması

Tez çalışmamız bir giriş ile iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde, Kanunlaştırma Dönemi hukukçularından Ahmet Cevdet Paşa'nın İslam Hukukuna katkılarının ele alınabilmesi için, öncelikle İslam Hukuku'nun dönemleri ve Kanunlaştırma Dönemi'ne kadar geçirdiği safhalara kısaca değinmenin yararlı olacağını düşündük. Bununla birlikte, kanunlaştırma kavramı, İslam ve Osmanlı Hukuku'nda kanunlaştırma çalışmaları gibi konuların ele alınması da konunun daha kapsamlı bir şekilde kavranmasını sağlayacaktır. Bu şekilde Ahmet Cevdet Paşa'nın çalışmalarının, İslam Hukuk Tarihi ve Türk Hukuk Tarihi'ndeki yeri ve önemi daha iyi anlaşılacaktır.

İslam Hukuk Tarihi ile ilgili çalışma yapan araştırmacılar, İslâm Hukuku'nun gelişimini belli dönemler halinde ele almışlardır. Bunun sebebi zamanın değişmesi ve karşılaşılan meselelerin fikhî hükmünün belirlenmesindeki fikrî çabanın, daima İslâm Hukuku'nu canlı kılması ve onu her zaman ve zeminde uygulanabilir bir hukuk nizâmı haline getirmesinden kaynaklanmaktadır. Her dönemin kendine has özellikleri vardır. Bu dönemlerin isimlendirilmesinde ve sınıflandırılmasında bazı farklılıklar olsa da birbirilerine çok yakın oldukları görülmektedir.¹ Son zamanlarda yapılan bazı değerlendirmelere göre İslâm Hukuku'nun geçirdiği safhalar, doğuş dönemi, kuruluş dönemi, olgunluk ve kemal dönemi, istikrar (taklit / tahric) dönemi, kanunlaştırma dönemi ve günümüze kadar geçen süreçte İslâm Hukuku şeklinde olmuştur.²

Birincisi, Hazreti Peygamber (s.a.s.) dönemi (Fıkhın Doğuşu); Bu dönem Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatta olduğu ve her türlü soru ve sorunları, ya vahiyle ya da vahyin kontrolündeki Sünnet-i Seniyye ile çözüme kavuşturduğu ve herhangi bir ihtilafa rastlanılmayan bir dönemdir.

¹ Karaman, Hayreddin. İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1975, s. 6. Yaman, A. ve Çalış, H. İslam Hukukuna Giriş, 16. Baskı, İstanbul: İfav. 2018, s.71.

² Köse, Saffet. İslâm Hukukuna Giriş. Hikmetevi Yayınları. 9. Baskı. İstanbul: 2016,141. Çolak, Abdullah. İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları. Hikmetevi Yayınları. İstanbul: 2018, s. 65. Uslu, Rifat. İmam Züfer'in Hayatı ve Fıkhî Görüşleri. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya: 1992, s. 3.

İkincisi, Sahabe ve Tâbiîn (Kuruluş) Dönemi'dir. Bu dönemde, Hazreti Peygamber (s.a.s) henüz ahirete irtihal etmiş ancak sorun ve problemler devam etmektedir. Hazreti Peygamber (s.a.s) hayattayken teşvik etmiş olduğu ictihad olgusuyla bu sorunlara çözüm bulunmuştur. İcma olgusu, bu dönemde ortaya çıkmıştır. Tâbiîn dönemi de Hicaz'da Ehli Hadis ve Irak'da Ehli Rey ekolü şeklinde farklı ictihad sistemlerinin geliştirildiği ve mezhepleşmeye giden yolların taşlarının döşendiği bir dönemdir.

Üçüncü dönem ise, Müctehid İmamlar (Olgunluk ve Kemal) dönemidir. Bu dönemde, fıkıh tedvin edilmiş, mezhepler sistemlerini kurmuş ve geliştirmişlerdir.

Dördüncü ise, Taklid / Tahriç ve İstikrar Dönemi'dir. Bu dönemde İslam Dünyası, Moğol istilâsıyla karşılaştığı zamanlardır. Fıkıh bu dönemde durağanlaşmaktan kurtulamamakla birlikte, sistemini sağlamlaştırmış ve içine kapalı bir şekilde gelişimini sürdürmüştür.

Beşincisi, Kanunlaştırma (Uyanış Çağı) Dönemi'dir. Bu devire kadar İslâm Hukuku'nun yapısından kaynaklı ihtiyaç hissedilmeyen, kanunlaştırma (tedvin), Sanayi Devrimi'yle birlikte Batı'nın baskın medeniyet halini almasıyla, değişen zamanın ruhu ve yenedünya düzeninin gereği bir zorunluluk olmuştur.

Altıncı dönem ise, günümüzde Fıkıh Dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemin en önemli özelliği ise; fıkıh meseleleri özel, spesifik konular şeklinde ele alınıp incelenmeye başlanmıştır.³

Hukuk tarihinde kanunlaştırma kavramı, genel ve özel olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Genel anlamıyla kanunlaştırma; kurallar koyma, kanun yapma (taknîn- legislation) anlamına gelirken, özel anlamda ise mahalli hukukları birleştirme, hukukun belirli alanlarıyla ilgili mevcut hukuki birikimi bir araya getirip kanun şeklinde derleme (tedvin- codification) anlamına gelmektedir.⁴

³ Köse, Saffet. İslâm Hukukuna Giriş, s.141.

⁴ Dönmez, İbrahim Kâfi. İslam Hukukunda Müctehidin Naslar Karşısındaki Durumu İle Modern Hukuklarda Hakimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese, MÜİFD,1986, Sayı: 4, s. 23.

Kanunlaştırma kavramı, Türk Hukuk Edebiyatı'nda hem genel hem de özel anlamıyla kullanılmaktadır. Farklı iki faaliyet tek bir kavramla ifade edilmektedir. Osmanlı Türkçesi'nde bu kavram kargaşası, kanun yapma yerine taknin, kanunlaştırma yerine tedvin kelimelerinin kullanılmasıyla aşılmıştır. Günümüz Türkçesi'nde bu ayrımı sağlayabilecek kavramlara sahip olmamız eksiklik olarak kabul edilmektedir.⁵

Türkçe'de, kodifikasyon ve tedvin olarak ifade edilen kanunlaştırma, İngilizce ve Fransızca'da codification, Almanca'da kodifikation, kavramlarına karşılık gelmektedir.⁶

Corpus Juris Civilis adıyla bilinen Roma Hukuku, hukuk tarihi eserlerinde compilatio (derleme) kavramıyla tanımlanmaktadır. Corpus Juris'i derleyen komisyonda yer alan on altı kişi de Compilator'lar (derleyiciler) diye isimlendirilirler.⁷

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde İslam Hukuku'nun kanunlaştırılması ile vücuda getirilen kanunlaştırmanın adı olan "Mecelle" kelimesi de hukuk kurallarının derlendiği kitap, başka bir ifadeyle "Codex" anlamına gelmektedir.⁸

İslam Hukuku, vahiy kaynaklı olmasından dolayı özü itibariyle diğer hukuk sistemlerinden farklıdır. İslam Hukuku'nda müstakil kanunlaştırmanın olmayışı, bu sistemin bir eksikliği değil, yapısının gerektirdiği bir durumdur.

İslam Hukuku'nda bazı hükümlerin ilk bakışta değiştirilemez olması sebebiyle hukukun donuklaşacağı ve zamanın değişen şartlarına cevap veremeyeceği iddiasını, icihad faaliyetinin varlığı ve mezhepleşme olgusu boşa çıkarmıştır.⁹

---

⁵ Bakırcı, Fahri. Kod Yasa- Çerçeve Yasa Ayrımı Üzerine, AÜHFD, 2005, Cilt: 54, Sayı: 3. s. 223-240.

⁶ Türk Hukuk Lügatı, 3. Baskı, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991, s. 329.

⁷ Emiroğlu, Haluk. Roma Hukukunun Bilgi Kaynaklarından Corpus Juris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2002, Cilt:51. Sayı: 3. s. 85, 95.

⁸ Onar, Sıddık Sami. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification'u Mecelle, İÜHFD,1955, Cilt: 20, Sayı:1-4. s. 58.

⁹ Ekinci, Ekrem Buğra, İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2005, s. 138.

İslam Hukuku, diğer hukuk sistemleriyle ortak yönlerinin bulunmasıyla birlikte, iki önemli özelliğiyle onlardan ayrılır. Bunlardan birincisi, İlâhi vahiy kaynaklı olmasıdır. Diğeri ise, Kur'an, Sünnet, İcma, Kıyas ışığında tarih boyunca ictehad faaliyetleriyle gelişimini sürdürerek varlığını devam ettirmiş olmasıdır.

Şekli kanunlaştırma olarak kabul edilen Mecelle ve onun dönemlerindeki birkaç örnekten başka, tarih boyunca İslâm Hukuku'nda kanunlaştırmaya rastlanmamaktadır.¹⁰ Aydın'a göre ictehad hukuku olan İslâm Hukuku'nun kanun hukukuna dönüşmesi de şekli kanunlaştırma kavramıyla ifade edilmektedir.¹¹

İslâm Hukuku'nun ilâhi kaynaklı olması, ictehad faaliyetinin varlığı ve meseleci metotla işlemeden dolayı uzun gelişim süreci boyunca tarihinde kanunlaştırma faaliyetleri pek sınırlıdır.

Bunların ilk örneği, hadislerin bir araya toparlanmasıyla birlikte, oluşabilecek hukuki karmaşayı önlemek amacıyla resmi olarak hadis tedvin faaliyetini ilk gerçekleştiren Emevî Halifesi Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/ 720) tarafından gerçekleştirilmiştir.¹²

İçinde 322 haberi de ihtiva eden İslâm Tarihi'nde ilk fıkıh mecmuası kabul edilen, yazımı ve tasnifi¹³ hakkında farklı iddialar bulunsa da Zeyd b. Ali'ye (ö.122/ 740) nispet edilen el- Mecmu'ul- Fıkhî' de özellikle Oryantalistler tarafından kanunlaştırma faaliyeti olarak değerlendirilmiştir.¹⁴ Ancak kanunlaştırmanın bir siyasi iradenin ürünü olması ve devlet tarafından uygulanmaya konulmuş olması gibi vasıflarından dolayı, el- Mecmû İslâm Hukuk Tarihi'nde bir derleme (compilatio) olarak değerlendirilir.¹⁵

¹⁰ Onar, Osmanlı İmparatorluğunda İslam Hukukunun Bir Kısımının Codification'u Mecelle. s. 57.

¹¹ Aydın, Mehmet Akif. İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim. Türk Hukuk Tarihi, 2006, Sayı: 1. s. 61.

¹² Yiğit, İsmail. *DİA*. "Ömer b. Abdülaziz". XXXIV, 53-55.

¹³ Karaman, Hayreddin. *İslâm Hukuk Tarihi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 1989, s. 241.

¹⁴ Köse. *DİA*"el- Mecmû". XXVIII, s. 64-65.

¹⁵ Kılıç, Muhammed Tayyib, *İslam Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 2008, s. 129.

Abbâsiler Dönemi'nde İbnu'l Mukaffâ'nın (ö. 140/ 757) Halife Ebû Cafer el-Mansûr'a (ö. 158/ 775)¹⁶ sunmuş olduğu Risâletü's-Sahabesi de İslâm Tarihi'nde kanunlaştırmanın gerekliliği fitilini ateşlemesi bakımından önemlidir. Ne var ki çok geçmeden Halife Mansur bu fikrin etkisiyle kanunlaştırma teklifini İmam Malik'e (ö. 179/ 795) ulaştıracaktır. Taha Hüseyin'e göre İbni Mukaffâ'nın Kelile ve Dimne'deki hikâyeleri tercüme ederek üstü kapalı şekilde Sultanı uyarması ve eleştirmesi bir muhtıra niteliğinde değerlendirilir ve bir cesaret örneğidir.¹⁷

Maliki Mezhebi'nin kurucusu Malik b. Enes, (ö.179 / 795) gözden geçirip ayıklanan, kolayca anlaşılabilir, üzerinde fikir birliğine varılan kitap anlamlarına gelen "el- Muvattâ" isimli eserini derlemiştir. Müellif bu eserini, başta Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadislerini olmak üzere, Medine ahalisinin uygulamaları ve tâbînin fetvalarını fıkıh babları altında bir araya getirerek oluşturmuştur.¹⁸

Daha önceden Ebu Cafer el- Mansur'un İmam Malik'e teklif etmiş olduğu, eserini İslâm beldelerinde uygulamaya sokulacak standart bir hukuk metni haline getirmesi fikrini İmam Malik, hukukun gelişimine engel olacağı ve tabiatı gereği Medine örfünün diğer bütün beldelerle sosyo- kültürel farklılıklara sahip olabileceğinden dolayı kabul etmemiştir. Halife Harun er- Reşid' de (ö. 193/ 809)¹⁹devletin mali işleri ve gelirleri ile alakalı eser hazırlaması yönünde aynı teklifi Ebû Yusuf'a (ö. 182 / 798) sunmuş ve O da kabul etmiştir. Ebu Yusuf, bu amaçla İslam Ekonomisi'yle (iktisat) alakalı Kitabü'l Harâc isimli eserini kaleme almıştır.²⁰

Osmanlı Hukuk tarihinde ise Tanzimat Dönemi öncesinde görülen kanunlaştırma çalışmaları; kanunnameler, resmi mezhep uygulamaları, yarı resmi hukuk kodları, fetva kitapları ve hukukun uygulanmasına yardımcı belgeler şeklinde

¹⁶ Bozkurt, Nahide. "Ebu Caferel- Mansur". *DİA*: XXVIII. s. 5-6.

¹⁷ Demirci, Mustafa. Emevilerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbni Mukaffâ ve Risaletü's-Sahabesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, Cilt: XXI, s. 121.

¹⁸ Kandemir, Mehmet Yaşar. "el- Muvattâ". *DİA*. XXXI, 416-418.

¹⁹ Bozkurt, Nahide. "Harun er- Reşid". *DİA*. XVI, 258-261.

²⁰ Ögüt, Salim. "Ebû Yûsuf". *DİA*. X, 260-265. Kılıç, Kanunlaştırma Olgusu, s. 137.

olmuştur. Bu dönemde, Osmanlı Hukuku'nun, İslam Hukuku'nun bir yorumu olduğu görülür.²¹

Fıkıh edebiyatındaki bazı eserler belli özelliklerinden dolayı zaman içerisinde şöhret bulmuş fıkıh eğitiminin yanında mahkemelerde de bir kanun kitabı gibi kullanılmıştır.²²

İslâm Hukuku'nun bir ictihad hukuku olması sebebiyle ilk beşyüz yıllık Klasik Dönem'de genel anlamda kanunlaştırmalar olmamıştır. Ancak hukuki istikrarı ve uygulama birliğini sağlamak için kadıları, desteklediği belirli bir mezhepten atamakla ve Molla Hüsrev'in "Dürerü'l Hükkâm fi Şerhi Gureri'l Ahkâm" ile İbrahim el- Halebî'nin "Multeka'l- Ebhur" gibi eserlerini yarı resmi hukuk kodları olarak kullanmakla hukuk alanında önemli adımlar atılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nden sonra yapılan kanunlaştırma çalışmalarının başlıcaları; Metn-i Metîn, Arazi Kanunnâmesi, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Kitâbu'n- Nafakât, Sultan Mehmed Reşad Dönemi İrade-i Seniyyesi ve Hukuku Aile Kararnâmesi' dir.

Buraya kadar İslam Hukuk Tarihi ve kanunlaştırma olgusu ile ilgili kısa bilgiler sunmaya çalıştık.

Birinci bölümde ise, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatını, tahsilini, ders okuduğu hocaları, aile hayatını ve eserlerini incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise, Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle'nin hazırlanmasında oynadığı rol ve Mecelle'nin vücuda getirilmesi süreci ile Risâletü'l-vefâ adlı eserini ele alıp incelemeye çalıştık. Bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlal akidlerini ve bu akidler hakkında serdedilen görüşleri, bu görüşlerin değerlendirilmesini ve Ahmet Cevdet Paşa'nın bu akidler hakkındaki tavrını ve Risâletü'l-vefâda hangi usul ve metodu takip ettiğini anlamaya çalıştık.

²¹ Akça, Gürsoy- Hülür, Himmet. "Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2006, Sayı: XIX, s. 298.

²² Cin, Halil- Akgündüz, Ahmet. Türk İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: OSAV, 1990, s. 133.

I. BÖLÜM

AHMET CEVDET PAŞA'NIN DÖNEMİ, HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde, kanunlaştırma dönemi hukukçularından Ahmet Cevdet Paşa'nın doğduğu ve yetiştiği yerleri, tedris hayatını, hocalarını, görevlerini ve eserlerini incelemeye çalışacağız.

1. HAYATI

1.1. Lofça'da Geçen Çocukluk Yılları

Ahmet Cevdet Paşa, Sofya'nın 168 km. kuzeydoğusunda Tuna'nın bir kolu olan Osm²³ Nehri'nin Tuna Ovası'na ulaştığı, bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan ve Bulgarca Lovech diye bilinen Lofça kasabasında doğmuştur.²⁴ Kendi tabiriyle Hicrî 1238 yılının hıdrellezinden 40 gün önce (13-14 Recep 1238 / 26-27 Mart 1823) yılında dünyaya gelmiştir.²⁵ Asıl adı Ahmet olan Paşa'ya "Cevdet" mahlası, henüz 22 yaşındayken derslerine devam ettiği Şair Süleyman Fehim Efendi tarafından verilmiştir. Oysa Lofça'dayken "Vehbi" mahlasını kullanırdı. Hocası, bu mahlasın önceleri meşhur iki şair tarafından kullanıldığı için; iyilik, olgunluk, cömertlik anlamlarına gelen "Cevdet"²⁶ adını kendisine uygun bulmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa, bölgenin ileri gelen ailelerinden olan Yularkıranogulları sülâlesine mensuptur. Aile bu nâmı, Cevdet Paşa'nın büyük atası olan ve Kırkkilise (Kırklareli)' de ikamet etmekte iken serkerde²⁷ olarak, Baltacı Mehmet Paşa ile Prut

²³ Bugünkü adı Osum olan nehrin, Cevdet Paşa'nın babası olan İsmail Ağa'nın çiftlik arazisine ulaştıktan sonra iki kola ayrıldığını ve arazinin bitiminde de tekrar birleşerek bir verimli ada oluşturduğunu bize, mahdumeleri Fatma Âliye Hanım haber verir. (Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı 1994. s. 26)

²⁴ Kiel, Machiel. "Lofça". *DIA*. XXVII, s. 203-205.

²⁵ Tezâkir, 40-Tetimme. s. 3.

²⁶ İnternet. <https://osmanlica.ihya.org/cevdet-nedir-ne-demek.html>, Ekim 2019.

²⁷ Serkerde, Osmanlı'da savaşa gönüllü olarak katılanların başı demektir.

Savaşı'na katılan ve sonunda dönmeyerek Lofça'ya yerleşen Yularkıran Ahmed Ağa'ya borçludur. Başta Yularkıran Ahmed Ağa ve bu aileden diğerlerinin Osmanlı Devleti'ne büyük hizmetleri olmuştur.²⁸

Babası Lofça eşrafından ve meclis azasından olup aynı zamanda padişah ahır memuriyetini de yürüten Hacı İsmail Ağa'dır. İsmail Ağa da, bazen Lofça ileri gelenlerinin muhasebe işlerini yapan bazen de onların idare müdürlüklerini yürüten ve münevver bir kişiliğe sahip Hacı Ali Efendi'nin oğludur. Ahmed Ağa'nın oğlu olan Hacı Ali Efendi'nin dedesi Lofça Müftüsü olan İsmail Efendi'dir. Lofça Müftüsü olan İsmail Efendi'nin babası ise 1711 yılında Lofça'ya yerleşen Yularkıran Ahmed Ağa'dır. Ahmet Cevdet Paşa'nın annesi de yine Lofça'nın ileri gelen ailelerden, Topuzoğlu Hanedanı'nın kızı Ayşe Sünbül Hanım'dır.²⁹

Ahmet Cevdet Paşa'nın çocukluğu ve gençliğinin ilk yılları, o zaman bir kasaba olmakla birlikte ilim ve bilim yönünden emsallerine göre ziyadesiyle şanslı nadir kasabalardan biri olan Lofça'da geçmiştir.³⁰ Daha sonra Yıldız Mahkemesi'nde aleyhine görüş belirtip idam kararını onaylayacağı Mithat Paşa ile ilk ve orta tahsilini Lofça'da tamamlamıştır. Derviş Paşa'da aynı okuldan mezundur.

Henüz bir mahlas ve rütbe sahibi olmayan Ahmet küçük yaşında okuma ve yazma öğrenmiş olduğundan o sıralarda Lofça Müftüsü olan Hafız Ömer Efendi'den Arapça dersleri almaya başlamıştı. Olağanüstü gayret ve çabalarıyla âlet ilimlerinde iyi derecede ilerleme kaydetmiştir. Şer'i ilimlerde de bir miktar bilgi sahibi olmuştur. Henüz çocukluk yıllarında Halebî ve Mülteka'yı okumuştur. Sonrasında Hafız Ömer Efendi'nin yerine müftü olan Hafız Mehmed Efendi'den ders aldı. Bu dönemde müftü müsevvidliği vazifesini de yapmaya başlamıştı. Fetvaların ilk hallerinin kaleme alınması işi öyle basite alınacak bir mesele değildi. Çünkü fetva müsevvidliği sadece fıkıh bilmek değil aynı zamanda güçlü bir kaleme sahip olmayı ve de mümkün olan en az kelimeyle meramını anlatmayı gerektirmekteydi. Ahmet

²⁸ Fatma Âliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, Sadeleştiren: Hasırcı, Metin. İstanbul: Pınar Yayınları, 1994, s. 26.

²⁹ Tezâkir, 40- Tetimme, s. 3. Fatma Âliye, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı, 1994, s. 26.

³⁰ Âliye, a.g.e. s. 27.

Efendi'ye henüz küçük yaşlarda olmasına rağmen verilen müftü müsevvidliği görevi O'nun ilmî kabiliyetinin eriştiği nokta hakkında bizlere ipucu vermektedir.³¹

O devirde âlim bir kimse olan “Deli Müftü” diye bilinen, Lofça eski müftüsünden de ders almak istemiş, hatta dedesi Hacı Âli Efendi de kendisine aylık maaş bağlamayı teklif ettiği halde Deli Müftü, bu teklifi reddetmiştir. Deli Müftü, ders almak isteyen ulema ve talebeler kendisine başvurduğunda toz toprak dinlemeden sırtını yaslayacak bir duvar bulunca hemen çömelir ve öncesinde hiçbir çalışma ve mütâlaaya ihtiyaç duymadan “Tefsir-i Kadı Beydavi” okumaya başlarmış. Küçük yaşta olmasına rağmen tabiatı ciddi ve şahsiyeti olgun Ahmet Efendi, ilmin bu denli ayağa düşürülmesi anlamına gelen Deli Müftü'nün tavrını içine sindirememiş ve ondan istifadesinin mümkün olamayacağını düşünerek İstanbul'a gitmeye karar vermiştir. Dedesi Hacı Âli Efendi ile aynı düşüncede olan Ahmet Efendi'nin İstanbul'a gitme fikrine, duygusal yaklaşarak sıcak bakmayan anne ve babası da Deli Müftü'nün yola getirilemeyeceğini gördüklerinden, Ahmet Efendi'nin İstanbul'a gönderilmesine razı olmak durumunda kalmışlardır.³²

1.2. Ahmet Efendi'nin İlim Şehri İstanbul'daki Medrese Hayatı

Ahmet Efendi, 1255/ 1839 yılının başlarında on altı yaşındayken İstanbul'a gelerek Fatih Çarşamba Pazarı'nda bulunan Papasoğlu Medresesi'ndeki bir hücreye yerleşir. Vakit kaybetmeden Fatih Camii'ndeki ders halkalarına katılır ve İslâm ilimlerini tahsile başlar.

İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Sultan II. Mahmud Han vefat eder ve tahta oğlu Sultan Abdülmecid Han geçer. Yakın bir zamanda Tanzimat Fermanı ilan olunur. Bu fermandaki buyruklardan, bazı meslek grupları müspet bazıları da menfî yönde etkilenmiştir. Ahmet Efendi'nin dedesi Hacı Âli Efendi olumsuz, babası İsmail Ağa ise işi gereği olumlu yönde etkilenmiş ve Ahmet Efendi, o güne kadar kendisinin yetiştirilmesini üstlenen dedesinin para gönderemeyecek duruma geldiğini

³¹ Mardin, Ebu'l Ulâ. Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, 1. Baskı. İstanbul: TDV. Yayınları, 1996, s. 13. Şimşirgil, Ahmet ve Ekinci, Ekrem Buğra. Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle. 5. Baskı. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2013, s.8.

³² Tezâkir, 40- Tetimme. s. 5. Âliye, a.g.e., s. 28.

ve babasının yardımına mecbur kaldığını ifade etmektedir. Harçlığı muntazaman gelmekte olduğundan, diğer talebelere nispetle daha rahat geçindiğini ve bir talebenin de iâşesini karşılayarak yemek pişirmek gibi bazı hizmetlerini gördürüp bütün vakitlerini mütâla'aya ayırdığını belirtir.³³

Ahmet Efendi'nin İstanbul'da ders aldığı ilk hocası Toyran'lı Mehmed Efendi'dir. Ne var ki Toyran'lı Mehmed Efendi ve emsalleri olan dördüncü³⁴ tabaka âlimlerinin derslerine devam etmiş ancak onların kendisine ders verebilecek kabiliyette bulunmadıklarını anladığı anda ayrılarak başka hocaların derslerine devam etmeye başlamıştır.

Medresede adet olduğu üzere üç aylar başlayınca talebeler, geçimliklerini kazanabilmek adına taşraya çıkarlar ve görev yaparlardı. Bu süre zarfında da tahsillerinden geri kalır ve senenin üçte ikisinde ancak eğitimlerini devam ettirebilirlerdi. Ahmet Efendi'nin ise giderleri ve harçlığı konusunda bir endişesi bulunmadığından üç aylar döneminde hiç göreve çıkmamış ve bu tatil günlerinde daha müsait halde bulunan hocalarından fazlaca istifade etmeye gayret etmiştir. Bu tatil günlerinde, tahsil günlerinden daha fazla malumat elde ederdim, der Ahmed Efendi. Böylece medresede bulunan diğer talebelerin on yılda öğrenebildiği fen ilimlerini beş altı yılda öğrenmeye muktedir olmuştur.³⁵

Ahmet Efendi, Muallim Miralay Nuri Bey'e "Muhtasar Maani, Kaadi Mîr" gibi eserleri okutmuş ve karşılığında Nuri Bey'den, hesap, logaritma, cebir, usul-ü hendese, mecmeatü'l mühendisîn, oktanat risalesi, İshak Efendi'nin Ulûm-u Riyaziyye'si gibi ilimleri öğrenmeye çalışmıştır. Riyaziyatta takıldığı müşkilatta ise Osman Sâib Efendi'ye başvururdu. Ahmet Efendi, medresede verilmekte olan derslerle yetinmeyip alanında otorite olan hocaların derslerine katılmaya azami özen gösterirdi. Ahmet Efendi, Osmanlı'nın son dönemlerinde hayat sürmüş İlimiye Cephesi'nin adeta bir serdengeçtisidir. İlim ve ders aşığı olan Ahmet Efendi medrese

³³ Tezâkir, 40- Tetimme. s. 6.

³⁴ Dördüncü Tabaka Alimleri İçin: Ders okuduğu Hocaları bahsine müracaat ediniz.

³⁵ Tezâkir, 40- Tetimme. s. 7. Âliye, a.g.e. s. 31.

günlerinden; “Ol devirlerde ne güzel günler gördüm. Ne tatlı ömür sürdüm. Her dem iç huzuru ve gönül ferahlığı yoldaşımdı. O âlem ne güzel âlem idi.”³⁶ diye bahseder.

Ahmet Efendi, medresede müzakereci başı olarak ders okutmaya başlamış ve Papasoğlu Medresesi’nde İbn-i Hâcib’in Şafiyesi’ni okuturken bu esere yazdığı ta’likatıyla “Gâyetü’l Beyan” adıyla yeni eserini telif etmiştir. Hangi konuda bir çalışma yapmışsa o alanda bir eser hazırlamayı kendine adet edinmişti.³⁷ Kitapların önsözleri ve hitabelerine dair talebe arasında geçerli olan bahislerle alâkalı risâlesini “Beyânü’l Ünvan” adıyla kaleme alarak medresede haklı bir itibar ve mevkiî sahibi olmuştu.³⁸

Sonrasında Ahmet Efendi, Fatih Camii’nin Sahn-ı Seman Medreseleri’nin Akdeniz tarafındaki Başkurşunlu Medresesi’ne yerleşerek müzâkere ile meşgul olmuş ve Emsile, Binâ, Netâicü’l Efkâr ve Mutavvel’in başlangıcı üzerine birer bölüm haşiye yazmıştır. Ahmet Efendi’nin dördüncü tabaka âlimleri diye tanımladığı hocaların yetersiz kalmaları sebebiyle derslerini terkeden ve “Ehl-i Kıyam” diye anılan güruhla birlikte mantık okumasına rağmen bu alandaki kabiliyeti ve yetkinliğiyle tanınan Birgivi Şâkir Efendi’den de sabahları bu dersi okumaya başlamıştır. İkindiden sonraları ise Vidinli Hoca’nın, sayıları üç yüz dolaylarında olan talebeyle birlikte Mutavvel derslerine katılmıştır.³⁹ Hocasının kendisine teklif ettiği Ehl-i Kıyam’ın mantık konusundaki eksikliklerini gidermek adına “Burhân-ı Gelenbevî” okutmayı reddetmek istemişse de Vidinli Hoca’nın karşısında duramayarak, ilmî derinlik, kabiliyet, zekâ ve berrak bir zihin gerektiren bu görevi kabul ederek azami gayret ve çalışmayla üstesinden gelmeyi başarmıştır.⁴⁰

İmâmzâde Esad Efendi’nin, İbrahim Paşa Camii’ndeki Şerh-i Akaid Dersleri’ne de katılmıştır. Ayrıca tatil günlerinde de Vidinli Hoca’dan çokça istifade etmiş ve talebenin cer elde etmek için taşraya gitmesiyle okutacak kimseyi bulamayan hocalardan Hafız Seyyid Efendi, bir kişi olsa dahi okutmuş. Ahmet

³⁶ Tezâkir- 40 - Tetimme, s. 17.

³⁷ Ebu’l Ulâ Mardin, a.g.e. s. 5. Şimşirgil, Ahmet. a.g.e. s. 16.

³⁸ Âliye, a.g.e. s. 32.

³⁹ Tezâkir, 10.

⁴⁰ Âliye, a.g.e. s. 36.

Efendi de bu fırsatı sonuna kadar değerlendirip, bayram sabahına kadar derslere devam ederdi.

Ahmet Efendi, medresede tahsilinin sonlarına denk gelen 1260/ 1844 yılından itibaren meydana gelen olumsuz değişikliklerin medreselerin eğitim öğretim usullerini bozduğunu ve evvelce olan ilmî bahislere artık akşam sohbetlerinde rastlanmadığını belirtir. Kendisi de artık bu tür toplantılara gitmekten kaçınmıştır. Bu durum daha önce değinmiş olduğumuz, âlimlerin dört tabakaya ayrılıp son tabakasının kifayetsiz oluşunun işaret ettiği kaçınılmaz sondur.

Tatil günlerini dahi çalışmayla geçiren bir talebe olan Ahmet Efendi, bir de ders okutan hoca olunca uykudan da vazgeçip kitabın üzerinde uyuya kalıp uyanınca tekrar okumaya devam etmeye başlamış. Bu duruma bünyesi daha fazla dayanamayarak hasta olup yatağa düşünce Hekim Hamid Hoca O'na bu şekilde çalışmayı yasaklamış. Düzenli uyumasını, tatil günlerinde gezip temiz hava almasını tembih etmiş. Ahmet Efendi de bunun üzerine uyku saatini düzenlemiş ancak bir iki defa cuma günleri mesire yerlerine gitse de bundan pek hoşlanmamış ve böyle yerlere gitmeyi devam ettirmemiştir.⁴¹

1.3. Ahmet Efendi'nin Ders Okuduğu Hocaları

Ahmet Efendi, ilmin merkezi olan İstanbul'a geldiği dönemlerde kendi tasnifine göre âlimlerin dört tabakaya ayrıldığını ifade etmektedir. Birinci tabakada olanların en meşhurları Akşehirli Ömer Efendi, Antakyalı Said Efendi, İmamzâde Esad Efendi, Denizlili Yahya Efendidir. İkinci tabakada olanlar ise; Vidinli Hoca, Giritli Hoca ve Şehrî Hâfız Efendilerdi. Hekim Hâmid Efendi de bu tabakadan olmakla birlikte hekimlik görevinden dolayı fazla ders okutma imkanı bulamıyordu. Üçüncü tabakada Hafız Seyyid Efendi ve Birgivî Şâkir Efendi bulunuyordu. Dördüncü tabakada ise bu âlimlerin safına erişebilecek kimselerin olmayışı gelecek adına endişelenmeyi haklı kılacak göstergelerdendi.⁴²

⁴¹ Âliye, a.g.e. s. 38.

⁴² Tezâkir, 40- Tetimme, s. 8. Âliye, a.g.e. s.33. Mardin, a.g.e. s. 17. Şimşirgil, a.g.e. s. 12.

1.3.1. Akşehirli Ömer Efendi

Akşehirli Ömer Efendi, o sıralar emekli olduğundan ayrıca ders vekili (Şeyhü'l İslâm yardımcısı) ve hâce-i şehriyâri (Padişah Hocalığı) görevlerinden dolayı ders vermeye vakti yoktu. Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz'in de hocalığını yapmıştır. Zatına hürmet olması için henüz erişmediği Rumeli Kazaskerliği Nişanı'yla taltif edilmiştir. 1851 yılında vefat etmiş ve Üsküdar'a defnedilmiştir.

1.3.2. İmamzâde Esad Efendi:

Daha önce iki defa icazet vermiş olan İmamzâde Esad Efendi üçüncü kez ders okutuyordu. Şehzade Câmii yakınlarındaki İbrahim Paşa Câmii'nde akâid şerhi derslerine Ahmet Efendi de katılmıştır. Akâid alanında meşhur Dürriyektâ Şerhi'nin müellifi Esad Efendi'dir. Ayrıca matbu eserleri olarak; Siraciye Şerhi, Hilyetü'n-Nâci (Halebî Şerhi), Feth-i Kostantiniyye Risalesi gibi eserleri mevcuttur. Anadolu Kazaskerliği payesini elde etmiş, hitabeti güzel ve hakkı üstün tutmaktan çekinmeyen bir kimseydi. O da 1851 yılında vefat etmiştir. Süleymâniye'de medfundur.⁴³

1.3.3. Antakyalı Said Efendi

Antakyalı Said Efendi' de Arap dili ve belâğatına dair Sadettin Taftazânî'nin "Mutavvel" adlı eserini okutuyordu.⁴⁴ O dönemler imtihanlarda okutulan eser olmasından dolayı Ahmet Efendi, Giritli Hoca'dan ve Vidinli Mustafa Efendi'den de okuduğu bu dersi de büyük bir dikkatle takip etmiş ve bu büyük hocadan ders dinleme fırsatını değerlendirmiştir.⁴⁵

1.3.4. Denizlili Yahya Efendi

Ahmet Efendi, kendi tabakasındaki âlimlerden uzun yaşaması sebebiyle epey bir zaman Denizlili Yahya Efendi'nin sohbetleriyle şeref duyduğunu ve lezzet

⁴³ Âliye, a.g.e. s.33. Mardin, a.g.e. s. 17. Şimşirgil, a.g.e. s. 12.

⁴⁴ Özen, Şükrü. "Tefâtânî" Maddesi. DİA. XL; s. 299-308.

⁴⁵ Mardin, a.g.e. s. 17-18.

aldığını söyler. Denizili Yahya Efendi, saray hocalığı ve ders vekilliği görevlerinde bulunmuş ve Encümen-i Dâniş âzâlığı da (ilimler akademisi) yapmıştır. Ömrü ibadet ve okuyup okutmakla geçen Yahya Efendi, 1858 yılında vefat etmiş olup Süleymaniye Câmii Haziresi'nde medfundur.⁴⁶

1.3.5. Vidinli Mustafa Efendi

Ahmet Efendi, zamanının en çok talebe yetiştiren hocalarından olan Vidinli Mustafa Efendi'nin üç yüz civarında talebeye ikindi namazı sonrasında Mutavvel okuttuğunu ve bu dersleri bir de ondan dinlemek için dersine devam ettiğini kaydeder. Dersleri, müzâkere ve tartışma açısından hararetli geçerdi ancak muâriz talebeleri susturmaya mauvaffak olurdu. Bir gün Ahmet Efendi ile giriştikleri bir tartışmada epeyce ısrarcı olarak, mizâcî sebebiyle şedîd davranmış ve bu durum naif yapılı Ahmet Efendi'yi incitmişti. Ahmet Efendi bir müddet susarak dersleri pasif durumda takip etmiş ancak bir dersinde Vidinli Hoca aralarında geçen konuya dönüş yaparak; "Hak Lofça'lınmış"(Ahmet Efendi haklı imiş) diyerek insafını izhar etmiş ve Ahmet Efendi'nin gönlünü almıştır. Padişahın da bulunduğu bir mecliste talebelere Beydavî Tefsiri okumak ve onlarla müzâkere etmek anlamına gelen huzurda ders mukarrirliği de⁴⁷ yapmıştır. 1860 yılında vefat etmiştir. Edirnekapı'da medfundur.⁴⁸

1.3.6. Hekim Hamîd Efendi

O zamanlar yine Fatih Câmii'nde ders okutan Hekim Hamid Efendi, hekimlik uğraşından dolayı fazla derse çıkamıyor ve üstün zekası sayesinde de mütalââ etmeden dersi sunabiliyordu. Ahmet Efendi, bu yardımseverlik ve üstün zeka vasıflarına haiz Hekim Hamid Efendi'nin derslerini de takip etmiştir.

⁴⁶ Mardin, a.g.e. s. 17.

⁴⁷ İnternet. <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar>. "Padişahlara Diz Çöktüren Huzur Dersleri". Ekim, 2019.

⁴⁸ Mardin, a.g.e. s.18.

1.3.7. Giritli Süleyman Hoca

Dönemin büyük âlimlerinden olan Giritli Süleyman Hoca, “Katar Şeyhi” (O dönemde kürsü şeyhi de denilen, selâtin camilerde görev yapan cuma vâizlerine verilen isim)⁴⁹ görevini icra ediyordu. Bu paye ruus (müderreslik) kazanamayanlara verilse de ilmî kabiliyeti ve fazileti bir çok ruûs kazanandan üstündü.

1.3.8. Hafız Seyyid Efendi

Ahmet Efendi'nin, İstanbul'da en çok istifade ettiğim hocamdır dediği isim, üçüncü tabaka âlimlerinden Hâfız Seyyid Efendi'dir. Hâfız Seyyid Efendi, gayet zeki ve âlet ilimlerinde son derece mütehasıs bir zat idi. Özellikle Ahmet Efendi kendisinden, talebenin cer'e çıktığı üç aylar döneminde oldukça istifade etmiştir.

1.3.9. Diğerleri

Bunların yanında icâzetini aldığı Birgivî Şakir Efendi'den mantık, Kara Halil Efendi'den fıkıh, Mehmed Murad Efendi'den Mesnevi-i Şerif, Kaside-i Bürde, Hizbu'l Bahr okuma icâzeti, devrinin en derin âlimi diye tanımladığı Kuşadalı İbrahim Efendi'den her alandaki ince ve girift meseleleri, Miralay Nuri Bey'den hesap, cebir, logaritma, geometri, mecmuatü'l mühendisın, oktant risalesi, Hoca İshak Efendi'nin Ulum-i Riyaziyye'si gibi eserleri de okumuştur.⁵⁰

1.4. Murad Molla Tekkesi ve Tasavvufî Yönü

Ahmet Efendi, derslerden kalan zamanlarında şöhreti İstanbul dışına taşan Şeyh Mehmed Murad Molla Efendi'nin tekkesine devam etmeye başlamıştı. Murad Molla Tekkesi bir çeşit Darülfünûn (Üniversite) olup her türlü ilim ve irfanın öğretildiği edebiyat ve sanat merkeziydi. Şeyh Mehmed Murad Molla Efendi, taşradan gelen talebelere okuma imkanı sağlıyor ve kalan zamanlarında da onlara Mesnevî dersleri veriyordu. Şeyh'in dersleri kadar vaazları da her tabakadan ilgiyle takip ediliyordu. Özellikle vükelâ ve vüzerâdan halkın zararına iş yapan olursa

⁴⁹ Tezâkir- 40 -Tetimme, s. 8. Başkurt, İrfan. Osmanlıdan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği. İslam Araştırmaları Dergisi. 27, 2012, s. 118.

⁵⁰ Âliye, a.g.e. s. 34-38.

meclis içinde olsa da onları uyarmaktan çekinmez, hak sözü söyleyip irşad vazifesini hakkıyla yerine getirirdi.⁵¹ Bir defasında, bütün vükelâ heyetinin hazır olduğu bir zamanda camiide vaaz ederken Şeyh Mehmed Murad Molla: “Bir deli gâvur vardır. Bir de gâvur deli vardır. Deli gâvur bizim bakkaldır. Francalanın bayatını, peynirin bozulmuşunu, herkese herşeyin fenasını verir. Ben onu çağırırım, bir güzel azarlarım. Hemen yola gelir. Bir müddet öyle gider. Yine işi bozulunca yine azarı işitir düzelir. Gâvur deli ise, Evkâf Nâzırındır ki; camilerin kandillerinin yağının parasından çalar!” dediği anda, orada bulunan Evkaf Nâzırı saklanacak yer arar, mecliste bulunan diğer erkân da hayrete düşmüş ve sersemleşirlerdi.⁵²

Her ne kadar Fatma Âliye Hanım, babası Ahmet Cevdet Efendi'nin tekkeye devam etmesinin bir mürşide bağlanıp mürîdi olmak anlamına gelmediğini söylese de, Paşa'nın; Kuşadalı İbrahim Halvetî ile görüşmeleri ve istişareleri ve Mesnevî hakkındaki şerhi ve derin bilgisi göz önüne alındığında, bu durum Mevlevî Tarikatı'na intisab etmiş olabileceğini düşündürmektedir.⁵³

Murad Molla Tekkesi, Paşa'nın hayatına yön veren bir kilometre taşı niteliğindedir. Öyle ki, Reşid Paşa'ya burada tavsiye edilmiş ve büyük zevât ile burada tanışmıştır.⁵⁴

Ahmet Efendi, bu tekkede aldığı Farsça ve Mesnevî okumalarının etkisiyle edebiyat ve şiire merak sarmış, Şevket ve Urfî Divanları'nı okumak için Şair Süleyman Fehim Efendi'nin Karagümrük'teki konağına gitmeye başlamıştır. Burası hem Farsça divanların okutulduğu hem de ilim ve edebiyat alanının seçkin simalarının toplandığı bir ilim ve irfan mahfiliydi. Burada farklı çevrelerden yeni insanlarla tanışmış, günlük siyasetten haberdar olmuş, medrese ve tekke dışındaki hayatı burada tanımış ve çevresini ve ufkunu burada genişletmiştir.⁵⁵

---

⁵¹ Âliye, a.g.e. s. 41.

⁵² Âliye, a.g.e. s. 42.

⁵³ Tezâkir, 40- Tetimme. s. 15.

⁵⁴ Âliye, a.g.e. s. 48-49.

⁵⁵ Âliye, a.g.e. s.44.

1.5. Resmî Görevleri ve İlmî Çalışmaları

Ahmet Cevdet Paşa'nın tahsil hayatından sonraki yıllarda ilmî çalışmalarını ve hizmetlerini beraber yürüttüğü için ikisini de bu başlık altında inceleyeceğiz.

1.5.1. Premedi Kadılığı ve İstanbul Müderrisliği Ruûsu

Tahsilini tamamlayarak icazetini alan Ahmet Efendi sıra hasreti çekse de İstanbul'u terketmeyi düşünmemektedir. Artık geçimini sağlamak ve kendi ayakları üzerinde durmak istemektedir. Bu endişeyi hissetmeye başladığı anda kendisini de iyi yetiştirmesinin vesilesiyle 1844 yılında henüz 22 yaşındayken Çanad rütbesiyle (Kadılığın alt derecelerinden olan, Rumeli kaza kadılarının bir rütbesi)⁵⁶ bugün Arnavutluk sınırları içinde kalan Premedi kazâsının kâdılığı görevine getirildi. Bu görev ise o zamanki uygulamaya göre bir rütbe olup görev yerine gitmesi gerekmediğinden, Ahmet Efendi İstanbul'dan ayrılmayıp ancak bir kaç ay boyunca bu maaşı alabilecekti. Endişesi tamamen bitmiş değildi. Ertesi yıl İstanbul Müderrisliğinin ilk basamağı olan İbtida-i Hâriç rütbesi kendisine verilmiş olup artık istediği gibi yükselmek imkânına erişmişti.⁵⁷ Bu duruma çok sevinen Ahmet Efendi, medresede âdet olan kutlamayı biraz abartarak bütün birikimini harcamış ve hayatında bir ilk olarak da 1500 kuruş borçlanmıştı. Devlet adamlığına giden yolda Mustafa Reşid Paşa'ya tavsiye edilmesi ve onunla çalışmalara başlaması da bu dönemlerde gerçekleşmiştir.

Mustafa Reşid Paşa, sadrazam olduktan sonra yeni kanunları tertip ve tanzim işleriyle uğraşıyordu. Yeri geldikçe de şer'î ahkâma vukufiyeti olan münevver ve ileri görüşlü bir âlimi Bâb-ı Meşihat'ten (Şeyhülislamlık) talep etmişti. Yine bu dönemlerde Şeyhülislâm olan Arif Hikmet Bey Efendi de, Reşid Paşa'ya Ahmet Cevdet Efendi'yi göndermişti. O günün bir tanığı olarak Molla Sahib efendi, Ahmet Mithat Efendi'ye şunları nakletmiştir: “ Cevdet Paşa'yı o ilk görüşüm hiç hatırımdan çıkmaz. Öyle mühim mesele için gönderilmiş olan bir efendinin pek genç olduğunu

⁵⁶ İnternet. <http://www.microdestek.com.tr/osmanli-imparatorlugu-nda-kadilik-sistemi.html>, Ekim, 2019.

⁵⁷ Âliye, a.g.e. s. 48. Mardin, a.g.e. s. 27.

görünce hayret etmiştik. Ama hala gözümün önünden gitmeyen parlak mavi gözlerinden saçılan zekâ kıvılcımları bize meseleyi anlatmıştı.”⁵⁸

Ahmet Cevdet Efendi bundan sonra Reşid Paşa ile dairesinde teşrik-i mesai eylemiş. Paşa'nın çocuklarına ders vermeye başlamıştır. Reşid Paşa da kendisini çok takdir edip hürmet göstermiştir. Ahmet Cevdet Efendi'nin, Reşid Paşa'nın yanında çalışmasıyla siyasi alanda yeterlik kazanmış ve Âli ve Fuad Paşa'lar ile bu sayede tanışmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın girdiği her ortamda kendisini kabullendirmesinin sebebi; gayreti, disiplinli çalışması ve çalışkanlığıyla üstün meziyetlere ve ilmî derinliğe sahip olmasıdır. Âli Paşa'nın, Ahmet Efendi'den mantık, Arapça ve edebiyat dersleri alması bu alanda değerlendirilebilir. O zamanlarda siyasi gelişmeleri yakından takip edebilmek adına yabancı dil olarak Fransızca öğrenmek ihtiyacı hâsıl olmuş ancak ulema arasında o dönemde yabancı dil öğrenmek pek olumlu karşılanmadığından bu çalışmasını gizlemek zorunda kalmıştır. Pratik yapamayıp konuşup yazamadığından Arapça ve Farsça'sı çok iyi olmasına karşın Fransızcası okuduğunu anlayabilecek düzeyde kalmıştır.⁵⁹

1.5.2. İlk Devlet Hizmeti ve Gizli Görevle Bükreş'e Gönderilmesi

1848 yılında Avusturya'ya karşı ayaklanarak başarı elde eden Macarların ihtilal düşüncesi Memleketeyn'e de (Eflak-Boğdan) sıçramıştı. Reşid Paşa, Memleketeyn'de bozulan nizamı düzeltmek için Fuad Paşa'yı görevlendirerek oraya göndermişti. Fuad Paşa'ya yeni emirler bildirilmesi ve aradaki irtibatın sağlanması ihtiyacı hâsıl olmuştu. Reşid Paşa, daha önceleri şahsiyetine tanık olduğu ve güvendiği Ahmet Efendi'yi, devletin yazılması sakıncalı mahrem sırlarını iletme üzere Bükreş'e Fuad Paşa'nın yanına göndermiştir. Ahmet Efendi, bu yolculuğunda Lofça'ya uğramış, sıla-i rahim yapmış ancak çok özlediği memleketinde artık uzun süre ikamet edemeyeceğinin de farkına varmıştır. Oradan Rusçuk'a geçen Paşa, tebdil-i kıyafet edip pantolon ve ceket giyerek Bükreş'e varmış ve Reşid Paşa'nın

⁵⁸ Âliye, a.g.e. s. 48-49. Şimşirgil, a.g.e. s. 18-19.

⁵⁹ Tezâkir-40-Tetimme, s. 21.

emirlerini Fuad Paşa'ya bildirmiştir. Fuad Paşa'dan aldığı malumatı da İstanbul'a dönerek Reşid Paşa'ya ulaştırmıştır.⁶⁰

Avusturya, Macarları bastırmada aciz kalmış ve yardım aldığı Ruslar da Macarları çok şiddetli bir şekilde bozguna uğratmıştır. Sonunda Osmanlı'ya iltica eden isyancı Macarların, Avusturya ve Rusya iadelerini istemişler. Bazı Paşalar bu iki büyük devleti gücendirmemek ve iade edilmelerini istemek düşüncesindeyse de Âli Paşa'nın da bu konuda hem fikir olduğu Reşit Paşa, Ahmet Cevdet Paşa ile istişarede bulunmuş ve O'nun da fikrine muvafık olduğunu görünce direterek mültecilerin sığınmaları yönünde karar vermiş ve bu davranış Osmanlı Devleti' nin dünya ulusları nezdinde itibarını artırmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, Bükreş yolculuğunda Hristiyan ve Müslüman aile yapılarını gözlemlemiş ve bunlardan Tezâkiri'nde bahsetmiştir. İpek dokumacılığıyla alakalı olan “Tâ'limnâme-i Harîr” adındaki eseri de bu arada tercüme etmiştir.⁶¹

1.5.3. Ahmet Cevdet Efendi'nin Maarif Alanındaki Faaliyetleri

Reşit Paşa'nın emriyle, Ahmet Cevdet Efendi Meclis-i Maarif-i Umûmiye üyeliğine getirilmiştir. Bu tarihten itibaren Meclis'in bir ay içerisinde yaptığı işler veya karara bağladığı gelecek planlaması anlamına gelen mazbata ve layihalarını Ahmet Cevdet Efendi düzenleyip hazırlamıştır. Mekteb-i Umûmiye Nazırı Kemal Efendi, Rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere Türkçe risaleler yazması hususundaki isteğini Ahmet Cevdet Efendi'ye iletmiştir. Ahmet Cevdet Efendi'nin, bu amaçla kaleme aldığı “Malumat-ı Nâfiâ” adlı eseri basılarak Rüşdiye mekteplerinde okutulmuştur.

Ahmet Cevdet Efendi, Meclis-i Maarif'te, Reşit Paşa'nın hassas olduğu Türkçe'yi sade, açık ve anlaşılır biçimde yazmaya gayret gösterirdi. Kendisi de zaten Reşit Paşa'yla bu konuda hem fikirdi. Ahmet Efendi, güçlü kaleme sahip olduğundan

⁶⁰ Âliye. a.g.e. s. 63-65.

⁶¹ Tezâkir. 40-Tetimme. s.24.

Maarif kâtiplerinin müsveddelerini de düzenler ve aynı zamanda önemli evrakları bizzat tanzim ederdi.⁶²

Bir taraftan da Ahmet Cevdet Efendi, Meclis-i Maarif-i Umûmiye azalığıyla beraber kendisine tevdi edilen Dâr'ul Muallimîn Müdürlüğü görevini de yürütüyordu. Bu okul için de gerekli tashih ve düzenlemelerde bulunmuş ve bir nizamname hazırlayıp yürürlüğe koydurmuştur. Ayrıca bu okulun imtihan sistemini düzenlemiş ve kâfi derecede maaşlarını yükseltmiştir. Bu gayretleri sayesinde ki kısa zaman içerisinde bu okullardan birçok Rüşdiye Mektebi öğretmeni yetişmesini sağlamıştır.

1.5.4. Ahmet Cevdet Efendi'nin Encümen-i Dâniş Üyeliği

1846 Temmuz'unda toplanan Meclis-i Maarif-i Umûmiyye, Fransız İlimler Akademisi'ne benzer bir akademi kurulmasını karara bağlamıştı. Ahmet Cevdet Efendi de sürekli bu düşüncüyü canlı tutmaya çalışıyor, gerçekleşmesi için gayret gösteriyordu. Bu akademinin amacı, talim, terbiye ve kültür sahasında gerekli çalışmaları yapmak, dünyadaki gelişmeleri takip ederek eserler yayınlamak ve böylece kültür düzeyini yükselterek, ilmin memleket sathına yayılmasını ve bütün vatandaşların ilimden nasiplenmesini sağlamak olacaktır. Ahmet Cevdet Efendi, bu kurumun sağlayacağı faydaları ve gerekliliği hakkında hazırladığı mazbatayı, Sultan Abdülmecid'e arzetti. Sultan da bu mazbataya muvafık bir beyannameyi 1 Haziran 1851 tarihinde resmi gazete olan Takvim-i Vekâyi'de yayınlattı. Ahmet Cevdet Efendi de Encümen-i Dâniş diye anılan bu kurumun azaları arasında yerini almıştı. Encümen-i Dâniş'in ilk eseri olarak Ahmet Cevdet Efendi, "Kavaid-i Osmaniye" yi Sultan Abdülmecid Han'a arzetti. Sultan da Ahmet Cevdet Efendi'nin razı olacağı bir pâyeye derecesinin yükseltilmesini emir buyurdu. Bunun üzerine "Hareket-i Altmışlı" rütbesine terfi ettirildi.⁶³

Encümen-i Dâniş'in kırk dâhili üyesi bulunmakla birlikte harici üyeleri otuz üç civarında olup sınırlandırılmamıştı. Meşhur Avusturyalı tarihçi Hammer de harici

⁶² Tezâkir, 40-Tetimme. s. 38. Âliye, a.g.e. s. 70. İzgöer, Ahmet Zeki. Müslüman, Osmanlı ve Modern: Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul: İz Yayıncılık, 2014, s. 28.

⁶³ Tezâkir, 40-Tetimme. s. 57.

üyelerdendi. Ancak harici üyelerin uğraşları ve konumları gereği kendilerinden yeterli istifade mümkün olmamıştır.

Encümen-i Dâniş'in karara bağladığı ilk meseleler bir Türkçe sözlük hazırlanması ve bir de Osmanlı tarihinin kaleme alınması oldu. Yazılacak Osmanlı tarihinin Küçük Kaynarca Antlaşması'yla başlayan (1774) ve Vakay-i Hayriye'ye (1826) kadar olan bölümü Ahmet Cevdet Efendi'ye tevdi edilmiş, O da 1854 yılında Tarih-i Cevdet olarak bilinen on iki cildlik eserin ilk üç cildini bitirerek Padişaha arzitmeye muvaffak olmuştur. Girişilen bu Osmanlı Tarihi'ni yazma işlemi yalnızca Ahmet Cevdet Efendi tarafından gerçekleştirilmiş olup diğer bölümler meydana gelmemiştir.⁶⁴

1.5.5. Ahmet Cevdet Efendi'nin Fuad Paşa'yla Bursa Seyahati

Diplomatik görüşmeler çerçevesinde Rusya'ya giden Fuad Paşa, döndüğünde tedavi peşinde koşmuş ancak romatizmalarının şifasını Bursa'da kaplıcalarda araması kendisine tavsiye olunmuştu. Bunun üzerine Bursa kaplıcalarına gitmeye karar verdi. Kendisiyle teşrik-i mesaiden herkesin lezzet duyduğu Ahmet Cevdet Efendi'yi de beraberinde Bursa'ya götürdü. Bu iki büyük devlet adamı, orada kaldıkları bir ay kadar bir zamanı boşa geçirmemişler. Osmanlıca dil bilgisi ve gramerini de içeren "Kavaid-i Osmaniyye" ve henüz Osmanlıda bulunmayan bir tür anonim şirket anlamına gelen vapur şirketi kurulmasına yönelik nizamnâme'yi de "Şirket-i Hayriyye" adıyla kaleme almışlar ve geldiklerinde de yürürlüğe koymayı başarmışlardır.⁶⁵

1.5.6. Ahmet Cevdet Efendi'nin Mısır Yolculuğu

Mısır Valisi Abbas Paşa ile Reşid Paşa arasında ortaya çıkan diplomatik soğukluğun halli ve vâli hanedanı arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi için Fuad Paşa'nın; miras meselesinden dolayı da refakatinde ulemadan birinin bulunması icab edince, beraberinde Ahmet Cevdet Efendi'nin 1852 yılında Mısır'a gitmelerine karar

⁶⁴ Âliye, a.g.e. s. 93.

⁶⁵ Âliye, a.g.e. s. 73-75.

verilmiştir. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın çocukları, babalarının mirasını Abbas Paşa'dan talep ediyorlar, O da vermeye yanaşmıyordu.

Bu yolculuğun sonunda Fuad Paşa, yine diplomatik zekasını kullanarak Devlet-i Âliye'nin menfaatine olacak şekilde hatta Mısır vilayetinden alınan cizyeyi de artırarak geri dönmüşlerdir. Ahmet Cevdet Efendi, bu yolculuğu sırasında bile boş durmamış ve tarihinin üçüncü cildini de tamamlamıştır. Akabinde 1854 yılında Ahmet Cevdet Efendi'ye Süleymaniye pâyesi verilmiş ve “Kibar-ı Müderrisîn” denilen yüksek müderrisler safına dâhil olmuştur.⁶⁶

1.6. Ahmet Cevdet Efendi'nin Devlet Kademelerinde Hizmetleri

Ahmet Cevdet Efendi, 1856 yılında mevleviyet derecesindeki Galata Kadılığı'na getirildiğinde henüz otuz üç yaşındaydı ve artık bilfiil kadılık görevini icra ediyordu. Bu yılın sonunda Mekke-i Mükerrerme Kadılığı'na verildi. Yine bu yıl genç yaşına rağmen Meclis-i Âli Tanzimat üyeliğine getirildi. 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi'nin hazırlanmasında önemli katkıları oldu. Tapu Nizamnâmesi'nin hazırlanması ve Arazi Kanunnâmesi'nin hazırlanması için kurulan “Arazi-i Seniyye”nin başkanlığında bulunmuştur. Bir taraftan bu görevleri icra eden Ahmet Cevdet Efendi, bu arada hem Tarih'ini yazıyor hem de Mukaddime-i İbn-i Haldun'un tercümesini tamamlıyordu. Hanefî Mezhebi'ne göre hazırlanması düşünülen ancak akîm kalan ve tarihe, başarısız kanunlaştırma çabalarından biri olarak geçecek olan “Metn-i Metin” heyetinde de hukukçu sıfatıyla yer almıştır. Bu dönemde yaptığı fıkıh çalışmalarının mükafâtı olarak İstanbul Kadılığı Pâyesi'ne yükseltildi.

1.6.1. Ahmet Cevdet Efendi'nin Rumeli Teftişinde İsbetli Tespitleri ve Girift Meseleleri Çözme Kabiliyeti

Tanzimatla birlikte gelen düzenlemelerin ve yeniliklerin ülke sathında yürürlüğe konulması ve hayata geçirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla, Lofça'lı olması ve bölgenin durum ve şartlarına hakim olması dolayısıyla Kıbrıslı Mehmet Paşa İle

---

⁶⁶ Tezâkir, 40-Tetimme. s. 73

1861 yılında Rumeli teftişine katıldı. Gözlemleri esnasında zaptiyelerin, Hristiyan köylülere haksızca muamele ettiklerini görmüş ve bu meselenin halli için Mehmet Paşa'ya, zaptiyelerin maaşlarının artırılması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Sadrazam Mehmet Paşa, sefer dönüşünde kendisinden pek memnun kaldığı Ahmet Cevdet Efendi'nin rütbesini İstanbul pâyesine yükseltmiştir. Aynı yıl (1861) Meclis-i Âli Tanzimat ilga edilip, görevleri Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye'ye devredildi. Kanunların hazırlanması ve yüksek memurların yargılanması görevini yürütecek olan bu meclisin nizamnâmesi de Ahmet Cevdet Efendi tarafından hazırlanmıştır.⁶⁷

1.6.2. İşkodra'da Sükûnetin Sağlanması

Arnavutluk'un büyük kısmını içine alan ve kilit noktada bulunan İşkodra Osmanlı Devleti için büyük önem arz ediyordu. Halkı da vahşi ve dik başlı olduğundan Bâbîâli'nin buyrukları kolay kolay yürürlüğe konulamıyor, bu durum da kargaşa ve kaosa sebep oluyordu. Burada ıslahatın gerçekleştirilmesi için Ahmet Cevdet Efendi, fevkalâde komiserlikle görevlendirildi. Askerî ve mülki düzenlemelerle birlikte ekonomik iyileştirme metodlarını kullanan ve kanaat önderleriyle görüşerek gönüllerini kazanan Ahmet Cevdet Efendi, iki ay gibi kısa bir sürede uhûlet ve suhûletle bölgenin ıslahatına muvaffak olmuştur.⁶⁸

1.6.3. Ahmet Cevdet Efendi'nin Bosna Müfettişliği ve Islahatı

Bosnada ortaya çıkan müslim ve gayri müslim tebaa arasındaki anlaşmazlıklar had safhaya ulaşmış ve Devlet-i Âliyye tarafından gönderilen müfettişler de işin içinden çıkamamıştı. 1859 yılında bu vilayet için hazırlanan "Bosna Çiflikâtı Nizamnamesi" de yürürlüğe konulamamış ve 1862 yılına gelindiğinde isyanlar da baş göstermeye başlamıştı. Nihayetinde 1863 yılında Ahmet Cevdet Efendi, Bosna Müfettişliği'ne atandı.⁶⁹

Ahmet Cevdet Efendi, bir buçuk yıl kaldığı Bosna'da yaptığı düzenlemeler ve çalışmalarla bu vilayeti bir huzur kenti görünümüne kavuşturmuştur. Askerlik

⁶⁷ Tezâkir, 40-Tetimme. s. 79. Mardin, a.g.e. s. 53.

⁶⁸ Tezâkir, 40-Tetimme. s. 82.

⁶⁹ Tezâkir, 40-Tetimme. s. 83.

konusunda sıkıntı çıkaran ve biz askere gitsek de, vilayet sınırlarının dışına çıkmayız, görevimizi ancak vilayet sınırları içinde yaparız diyen ve askerliğe sıcak bakmayan bölge halkının bu olumsuz kanaat ve yaklaşımlarını da dâhiyane bir yöntemle çözüme kavuşturmuştur. Öyle ki bir cuma vaazında, Bosna'daki askeri kıyafet içinde en alımlısı, ilgi duyulanı Talia alaylarının kıyafetindeki yeşil kuşaklara lafı getirip, “bu yeşil kuşak, Mekke ve Medine müdafası gibi kutsal bir vazife uğrunda gerektiğinde serden geçeriz anlamına gelmektedir. Buna göz kesemeyenler şimdiden ayrılınsın.” demiş ve bunu duyan Bosnalı gençler de: “Biz gerektiğinde Mekke ve Medine müdafasına da gideriz, bizi bu şereften mahrum bırakmayınız. Lütfen bizi de askere kaydediniz.” diye yalvarmaya başlamışlardı.⁷⁰ Askerden kaçan gençler artık askere gitmek için can atıyorlardı. Hatta Ahmet Cevdet Efendi, masrafını Bosna halkının karşıladığı iki alay askeri de tanzim etmeye muvaffak olmuştu. Bu üstün başarılarla Bosnadan dönen Ahmet Cevdet Efendi'ye, daha önceden ilmiye sınıfından hiç kimseye verilmemiş olan, kendi ifadesiyle: “İndimde nişanların en şereflişidir” dediği Bosna askerine gönderilen tüfeklerden birinin çakmağına; “Cevdet Efendi Hazretleri'nin vukû bulan hizmetlerine tarafı askeriden yadigarı takdirdir” ibaresi hakk ettirilerek kendisine hediye edilmiştir.⁷¹

1.6.4. Fırka-i Islahiye ile Birlikte Kozan Islahatı

Devlet-i Âliyye, Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan Çukurova, Kozan Dağları, Kürt Dağları ve Gâvur Dağı Bölgeleri'ne ulaşmakta zorlanıyor, buralardan asker alamadığı gibi vergi de tahsil edemiyordu. Bölgede eşkıyalık artmış ve önemli hâkim bölgeleri ele geçirmişlerdi. Asiler, yol kesiyor, posta ve kervanları soyuyorlar ve düzenli askerlerin geçişini de engelliyorlardı. Bu meselelerin halli için Ahmet Cevdet Efendi'yle beraber başında Derviş Paşa'nın bulunduğu Fırka-i Islahiye fevkalâde görevle Kozan'a gönderildi.

İki hemşehri⁷² âyanların nüfuzunun kırılması ve eşkıya ile askeri mücadelenin yanında, gerçekleştirilen ekonomik, sosyal faaliyetlerle bölgenin mamur hale

⁷⁰ Mardin. a.g.e. s. 57.

⁷¹ Şimşirgil. a.g.e. s. 23-24. İzgöer, a.g.e. s. 34.

⁷² Ahmet Cevdet Efendi ile Derviş Paşa, ikisi de Lofçalı olup Hatta aynı mektepten mezundurlar.

kavuşmasını sağlamışlardır. Ahmet Cevdet Efendi, bu zorlu müşkülün hallini, inanılması güç bir zaman olan altı ayda başarmıştır. Ne var ki, Kozan'daki müşkülâtın halli üzerinden dış borçlanmaya giden rical-i devlet, işin bu kadar kısa zamanda halledilmesinden memnun kalmamıştır.⁷³ Sultan Abdülaziz ise, Ahmet Cevdet Efendi'ye bir murassa mahfaza⁷⁴ hediye ederek kendisini bu büyük hizmetinden dolayı taltif etmiştir.⁷⁵

1.6.5. İlmiye'den Mülkiye'ye, Efendilikten Paşalığa

Ahmet Cevdet Efendi'nin Kozan'da elde ettiği olağanüstü başarı, muarızlarını da harekete geçirmiştir. Şeyhülislamlığa doğru emin adımlarla ilerlerken, önünün alınması gerektiğini düşünen kimselerce rütbesi kazaskerlikten vezârete çevrildi. Oysaki daha önce İstanbul ve Mekke pâyeleri'ne sahipken iki defa kendisine vezaret teklif edilmiş ancak Ahmet Efendi vezâretten kaçınmıştı. Kazaskerlikten vezârete rütbe değişiminin, tarihte bir örneği daha yoktu. Başka çıkış olmadığını sezen Paşa da bu duruma rıza göstermek durumunda kalmış ve “Kaç defa fevkalâde memuriyetlerde bulundum, başımı uğur-u hümayunda feda ederek nice muhataraları aşardım. Şimdi bir sarığı feda etmem diyebilir miyim?” diyerek düşüncesini izhar etmesinden, incindiği anlaşılmaktadır.⁷⁶

1.6.6. Halep Valiliği ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye Reisliği

Yeni vilayetler kanunnâmesine göre, Maraş Urfa, Zor⁷⁷ ve Adana eyaletleri Halep'e bağlanmış ve rütbesi vezârete çevrilen Paşa, buraya vali tayin edilmiştir. İki yıl boyunca bu görevi yürüten Paşa, buradaki kurumların inşasını ve yapılanmayı gerçekleştirmiştir. 1868 yılına gelindiğinde Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin, Şuray-ı Devlet ve Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye diye ikiye ayrılmasına karar verilmiş ve Paşa, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin başkanı sıfatıyla İstanbul'a çağrılmıştır. Bu kurumun nezârete çevrilmesinden sonra da Cevdet Paşa Adliye Nâzırı oldu.

⁷³ Mardin, a.g.e. s. 57.

⁷⁴ Murassa Mahfaza: Bir Tür Taş İşlemeli Kutu, Sandık.

⁷⁵ Şimşirgil, a.g.e. s. 24.

⁷⁶ Mardin, a.g.e. s. 59.

⁷⁷ Zor Sancağı: Bugün Suriye Sınırları İçinde Bulunan Deyr-i Zor Eyaleti.

1.6.7. Ahmet Cevdet Paşa'nın Diğer Görevleri

Buraya kadar açıklamaya çalıştıklarımızın dışında Ahmet Cevdet Paşa, devletin birçok kademelerinde görev almıştır. 1870 yılında Bursa Valisi olarak tayin olmuş, 1872'de Islahat Komisyonu âzâlığı, aynı yıl Evkâf-ı Humâyun Vezâreti, yine 1872 yılının haziran ayında Maraş Valiliği, 1873 yılında Maarif Nâzırlığı, 1874'te üçüncü sefer Şûrây-ı Devlet âzâlığı, Yanya Valiliği, Suriye Valiliği, üç sefer Maarif Nâzırlığı, beş sefer Adliye Nâzırlığı, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye Reisliği, Evkaf Nazırlığı, Dahiliye Nâzırlığı son olarak da 1890 yılında Meclis-i Âliye memuriyeti görevlerinde bulunmuştur.⁷⁸ Cevdet Paşa'nın bu görevleri ve bizim kaydetmediğimiz diğer memuriyetleri de göz önüne alındığında, Devlet-i Âliyye'nin ne denli sıkıntılı, buhranlı ve çalkantılı dönemlerden geçtiği hakkında bizlere ipucu vermektedir.

1.7. Ailesi ve Aile İçi Münasebetleri

Ahmet Cevdet Paşa'nın resmi yönüne ait birçok bilgi ve belge bulunmasına rağmen, özel hayatı ile ilgili yeterli bilgilere sahip değildik. Ancak günümüze yakın bir dönemde ulaşılabilen ve eşi Advıyye Hanım'a ait olduğu anlaşılan Başbakanlık Arşivi'ndeki dosya bu alandaki açığı kapatabilecek niteliktedir.⁷⁹

Ahmet Cevdet Paşa, 1856 yılında 33 yaşındayken Rabia Advıyye Hanım ile evlenmiş ve bu evlilikten ikisi kız üç çocukları olmuştur. Bunlar, 1900 yılında genç yaşta vefat etmesine rağmen, babasına layık bir evlat olarak yetişen ve hatta mantık alanında bir eseri bulunan⁸⁰ Ali Sedat Bey, İlk kadın romancımız ve yazarımız Fatma Âliye Hanım ve Emine Semiyye Hanım'dır. Ali Sedat Bey'in ikisi kız üç çocuğu olmuştur. Cevdet Paşa'nın ismi, Sedat Bey'in kızı Azime Hanım'ın torununda yaşamaya devam etmiştir. Fatma Âliye Hanım'ın, Yaver Faik Paşa ile evliliğinden dört çocuğu olmuştur.⁸¹ Emine Semiyye Hanım, Mustafa Paşa ile olan ilk

⁷⁸ Öztürk, Osman. Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1, 1973, s.21-22.

⁷⁹ Kütükoğlu, Mübahat S. Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri. Ahmet Cevdet Paşa Semineri, (27-28 Mayıs 1985). Bildiriler, 1997, s. 199-222.

⁸⁰ Öner, Necati. Ahmet Cevdet Paşa'nın Mantık Anlayışı, Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu İçinde, Ankara: TDV. Yayınları, 1997, s. 111-115.

⁸¹ Aşa, H. Emel. "Fatma Âliye Hanım". DİA. XII; s. 261-262.

evliliğinden bir erkek ve bir kızı, Rumeli Beylerbeyliği ve Serez Mutasarrıflığı yapmış Reşid Paşa'dan ise bir erkek çocuğu olmuştur.⁸²

Ahmet Cevdet Paşa, ailesine çok düşkün olmasına rağmen bu özelliği işini yapmasını ve görevlerini yerine getirmesini engellememiştir. Paşa, çok yoğun işleri ve görevleri esnasında bile her hafta postası ile hanımına yazdığı mektuplar, O'nun ailesini hiç ihmal etmediğinin kanıtıdır. Paşa, iki hafta eşinden mektup almadığında endişeye kapılır ve telgraf çekmek zorunluluğu hissederdi. Gelen cevaptan sonra bir sıkıntı olmadığını öğrendiğinde ancak huzura kavuşurdu. Telgrafına cevap aldığı zamanki hissini, “yeniden dünyaya gelmiş gibi sevindim” şeklinde ifade etmektedir. Her hafta beklediği mektupların aksamaması yönünde de “her hafta hiç olmazsa bir küçük pusula yazıp göndermelisiniz efendim” diyerek eşinden mektupsuz bırakılmamasını isterdi. Sonradan yazı yazmayı öğrendiği anlaşılan Adviiye Hanım'dan gelen mektuplara kavuşunca da sevincini şöyle yazıya dökerdi. “Bu hafta postasıyla bir kıta mektubunuzu aldım.... Mektubu yüzüme, gözüme sürdüm. Kendi yazın olduğu için ne kadar sevindim, tarif edemem. Bayağı seni görmüş kadar hazzettim.”⁸³

Zevcesi Adviiye Hanım'da, kendisine karşı pek düşkün ve kıskançtır. Bosna teftişi sırasında Paşa'dan, ya kendini yanına aldırmasını veya görevden feragat etmesini istemesi bu yüzdendir. Mektuplarında açık olarak kıskançlığını bildiren Adviiye Hanım'a cevaben Paşa, hep yatıştırıcı ve teskin edici ifadeler kullanarak gönlünü almaktadır. Sadakatini bildiren şu cümleleri yazmaktan da geri durmamıştır. “Yine evlenme lakırdıları yazmışsın, artık bu sözleri istemem. Halkın ağzına niçün bakıyorsun? Ben evlenecek olduğum vakit başımdan bir nikâh geçmek suretiyle evlendim ve Allah'tan öyle istedim. Şimdiye kadar başka bir sûret hatırıma gelmedi ve Allah (cc)da getirmesün.”⁸⁴

Paşa'nın cömert ve sehâvetli oluşundan öte, Adviiye Hanım'ın daha bir elinin açık olduğunu Paşa'nın mektuplarındaki nahîf tavsiyelerinden anlamak pek

⁸² Şimşirgil, Ahmet ve Ekinci, Ekrem Buğra. Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle, 5. Baskı. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2013, s. 31-32.

⁸³ Kütükoğlu, a.g.e. s. 200.

⁸⁴ Kütükoğlu, a.g.e. s. 210.

güç olmasa gerektir. Cevdet Paşa, yine de hanımını kararlarında serbest bırakmış ve maddi meselelerde kendisini sıkıştırmamıştır. Paşa'nın mektuplarında görülen, eşi ve çocuklarının sıhhatiyle ilgilenmesi, maddi sıkıntı çekmemeleri yolunda gayretleri ve çocuklarının eğitimiyle ilgilenmesi, bizlere O'nun cömert bir eş, müşfik bir baba olduğunu ve dünyalığa tamah etmeyen, kanâatkar yüce bir şahsiyet olduğunu göstermeye ziyadesiyle yetmektedir.⁸⁵

2. ESERLERİ

Ahmet Cevdet Paşa'nın öğrencilik yıllarında başladığı telif hayatı çok bereketlidir. Müellifler arasında Paşa'nın ayrı bir hususiyeti de vardır. Öyleki; O sadece belli bir alana dair çalışmamış ve tarih, hukuk, dil ve edebiyat, şiir, din, felsefe, sosyoloji mantık gibi alanlara dair eserleri bulunmaktadır. Bu bölümde Cevdet Paşa'nın eserleri, alanlarına göre tasnif edilip kısaca tanıtılmaya çalışılacaktır.

2.1. Hukuk Alanındaki Eserleri

2.1.1. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye

Başkanlığında Ahmet Cevdet Paşa'nın bulunduğu bir komisyon tarafından hazırlanan, borçlar yargı, ceza ve eşya hukukunu içeren on altı bölümden oluşan Hanefî Fıkhî'nin kanunlaştırılması anlamına gelir. Tanzimattan Cumhuriyete kadar Osmanlı'nın Medeni Hukuku olan Mecelle'yi ileride geniş şekilde inceleyeceğimizden bu kadarla iktifa ediyoruz.

2.1.2. Düstur

Meclis-i Âli Tanzimat âzâlığı sırasındaki kanun ve nizamnâmeleri bir araya toplayarak meydana getirdiği eseridir.⁸⁶

⁸⁵ Kütükoğlu, a.g.e, s. 199-222.

⁸⁶ Aydın, Mehmet Akif. "Düstur". DİA. X, s. 48-49.

2.1.3. Eser-i Ahd-i Hamîdi

İbtidâî mektepler için hazırlamış olduğu ilmihal kitabıdır.

2.1.4. İcâr-ı Akar Nizamnâmesi

Vakıf mallarının kiraya verilmesi ile alakalı hazırlamış olduğu kanun müsvedesidir.⁸⁷

2.1.5. Risâletü'l-Vefâ

Yanya Valisi olduğu dönemde Mecelle heyetine gönderdiği “bey bi'l-vefa” konusunu içeren Arapça matbu olmayan eseridir. İkinci bölümde genişçe ele alacağımız Risâletü'l-vefâ ile ilgili bu bilgilerle iktifa ediyoruz.

2.1.6. Şerh-i Kitâbu'l-Emânât

Mecelle'nin emanetlerle ilgili bölümün kendisi tarafından şerh edilip yayınlanmasıdır, diyenler olduğu Halaçoğlu ve Aydın gibi bazıları bu eserin İkdam Gazetesi'nin sahibi olan Ahmet Cevdet Efendi'ye ait olduğunu iddia ederler.

2.2. Tarih Alanındaki Eserleri

2.2.1. Tarih-i Cevdet

Encümen-i Dânişte Osmanlı Tarihi'nin bölümlere ayrılıp yazılmasına kararı alınmış ve Ahmet Cevdet Paşa'ya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile 1826 Vakay-i Hayriyye arasındaki dönemin tarihinin yazılması görevi verilmiştir. Diğer bölümleri alanlar muvaffak olamasa da Ahmet Cevdet Paşa on iki cild olan Osmanlı Tarih'ini yazmayı başarmıştır. Farklı baskıları olmakla birlikte eserin son halinin verildiği yeni haline “Tertib-i Cedid” adı verilmiştir. Eser, akıcı bir dile sahiptir. Olayların gerçek sebeplerini, iç yüzünü araştırıp tahlil etmesi eserinin değerini daha da artırmıştır.⁸⁸

⁸⁷ Akgündüz, Ahmet. “İcâre-i Vâhide”. DİA. XXI, s. 388-389.

⁸⁸ Şimşirgil. a.g.e. s. 47.

2.2.2. Tezâkir-i Cevdet

Ahmet Cevdet Paşa'nın vak'anüvisliği döneminde (1855-1865) yaşanan önemli olaylara dair tuttuğu notlardan meydana gelmektedir. Dönemin siyasi, sosyal, ahlaki durumlarını belirttiği ve devlet ricalinin birbirleriyle olan menfaat ve çıkar çatışmalarını kayda geçtiği bu notlara tezkire adını vermiş ve bunları da vak'anüvislikte halefi olan Lütfi Efendi'ye göndermiştir. Eserin son bölümü olan kırkıncı tezkiresi Ahmet Cevdet Paşa'nın oto biyografisi niteliğindedir. Eser dört cilt halinde Cavid Baysun tarafından yeni yazıyla neşredilmiştir.⁸⁹

2.2.3. Ma'rûzât

Sultan II. Abdülhamid Han'ın, 1839 Tanzimat Fermanı ile kendisinin tahta geçmiş olduğu 1876 yılları arasındaki tarihi ve siyasi olayları yazmasını şifahi olarak kendisinden istemesiyle, Ahmet Cevdet Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Padişah'a arz edilmesi itibarıyla de Ma'rûzât adını almıştır. Bu eseri, beş cüz'e ayırıp, bölümlerine "Cüzdan" adını vermiştir. Kayıp olan birinci cüzdanın dışındaki dört cüzdan Yusuf Halaçoğlu tarafından yeni yazıyla neşredilmiştir. Aynı dönemde aynı kişi tarafından kaleme alınan Tezâkir'le amaç ve muhtevası bakımından farklılık göstermektedir. Bunun sebebi ise hususan Padişaha sunmak üzere hazırlanmasıdır.⁹⁰

2.2.4. Kısas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ

Ahmet Cevdet Paşa, on iki kısımdan oluşan bu eserinde, ilk Peygamber Hazreti Adem (a.s)'den son Peygamber Hazreti Muhammed (s.a.s) efendimize kadar olan birçok peygamberlerin kıssalarından, İslam öncesi durumdan, Hazreti Peygamber, Hulefâ-i Raşidin, Emeviler, Abbâsiler ve diğer Türk ve İslam Devletleri'nden ve Osmanlı'nın 1439 yılına kadar olan ilk dönemlerini konu alır. Daha çok tedaris amacıyla kaleme alınmıştır. Paşa'nın önemli eserlerindedir. İlk altı cüzü Paşa hayattayken yayımlanmış olup tamamı kerimeleri Fatma Âliye Hanım tarafından eksiksiz olarak on iki cilt halinde neşredilmiştir. Bu eser bazı kelimelerin karşılığı parantez içinde verilerek iki defa latinize edilmiş (I, İstanbul, 1976; II,

⁸⁹ İzgöer, a.g.e. s. 39.

⁹⁰ Halaçoğlu-Aydın. "Cevdet Paşa" DİA. VII; s. 443-450.

İstanbul, 1977) bir de sadeleştirilerek 1972 yılında Mahir İz tarafından yayınlanmıştır⁹¹

2.2.5. Kırım ve Kafkas Tarihçesi

İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in Reşid Paşadan talebi üzerine, Ahmet Cevdet Paşa'nın kaleme aldığı eseridir. Bu eseri yazarken kaynak olarak Halim Giray'ın Gülbin-i Hânân'ından faydalanmıştır. Eserin hazırlanmasında Kafkasya'da yaşayan halkların etnografyaları konu alınmıştır. Paris Konferansının toplanmasından önce Mustafa Reşid Paşa'ya sunduğu eseri, O da Fransızca'ya çevirtirerek Canning'e vermiştir. 1918 yılında Yeni Mecmua'nın 49. sayısında yayınlanmıştır.⁹²

2.2.6. Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn

İbn Haldûn'un dünya tarihi niteliğindeki "El-iber" adlı kitabının Mukaddimesinin I. cildinin altıncı faslının tercümesidir. İlk beş faslının tercümesini yapan Şeyhülislam Sâhib Molla'nın bu eseri tamamlamaya ömrü vefa etmeyince, Encümen-i Dâniş'in, Ahmet Cevdet Paşadan talebi üzerine kaleme alınmıştır. Nihayetinde ilk iki cildi Pîrîzâde Mehmed Sâhib Molla'ya, üçüncü cildi Ahmet Cevdet Paşa'ya ait olan Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn İstanbulda, 1277/1861 yılında neşredilmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın, bu eserlerinden başka tarih ile alakalı makale, mütalaa, lâyiha, vesikalar ve kayıtları da bulunmaktadır.

⁹¹ Keskiöglü, Osman. "Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1966, c. XIV, s. 227

⁹² Halaçoğlu-Aydın. "Cevdet Paşa" DİA. VII; s. 443-450.

2.3. Şiir, Edebiyat ve Dilbilgisi Alanındaki Eserleri

2.3.1. Divaçe-i Cevdet

Ahmet Cevdet Paşa, kendisine ait olan şiirlerini bir araya topladığı eseridir.

2.3.2. Divân-ı Sahib Şerhinin Tetimmesi

İranlı şair Sâib-i Tebrizi'nin divanını şerh eden Süleyman Fehim Efendi'nin ömrü vefa etmeyince son bölümü Ahmet Cevdet Paşa tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Bu çalışması Paşa'nın Farsça'daki yetkinliğini göstermesi açısından önemlidir.

2.3.3. Belâgât-ı Osmaniyye

Ahmet Cevdet Paşa'nın hukuk mektebinde okuttuğu edebiyat dersinin notlarından oluşmaktadır. Edebiyat kurallarının klasik İslam belâgat anlayışına göre düzenlenip bunlara uygulanan Türkçe misalleri içerir. Çeşitli baskıları bulunan bu eser, bu alandaki Türkçe eserlerin ilki olma özelliğini taşır.⁹³

2.3.4. Kavâid-i Osmaniyye

Fuad Paşa'yla Bursa'da yazmış oldukları dilbilgisi kitabıdır. Bu eser Türkçe'de yayımlanan ilk gramer kitabı olma özelliğini taşır. Paşa daha sonra eserini geliştirip "Tertib-i Cedid Kavâid-i Osmaniyye" adıyla kendi adına yayınlamıştır.

2.3.5. Medhâl-i Kavâid

İptidai mektepler için Kavâid-i Osmaniyye' ye hazırlık amacıyla yazılmıştır.

2.3.6. Kavâid-i Türkiyye

Sıbyan mektepleri için hazırlanan ve Medhâl-i Kavâid'in basitleştirilmiş hali olan dilbilgisi kitabıdır.

⁹³ Halaçoğlu-Aydın. "Cevdet Paşa" DİA. VII; s. 443-450.

2.4. Eğitim Alanındaki Eserleri

2.4.1. Miyâr-ı Sedad

Oğlu Ali Sedad için sade bir dille yazılmış ve ilk Türkçe mantık kitabıdır.

2.4.2. Âdâb-ı Sedât Fî İlmi'l-Âdâb

Miyâr-ı Sedat'ın eki mahiyetinde olup tartışma usul ve kurallarını içerir.

2.4.3. Ma'lûmât-ı Nâfia

Rüştiye mekteplerinde ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanmıştır. Halk nezdinde de muteber olan bu eser sonradan latinize edilerek, Faideli Bilgiler adıyla neşredilmiştir.⁹⁴

2.4.4. Mecmuâ-i Âliye

Kerimeleri Fatma Âliye Hanım'a okutmuş olduğu çeşitli ilimlere ait derslerin bir araya toplanmasıdır.

2.5. Din ve Fen Bilimleri Alanındaki Eserleri

2.5.1. Hülasatü'l Beyan fî Te'lifi'l Kur'ân

Kur'an-ı Kerim'in bir araya toplanıp cem edilmesini konu alan Arapça bir eserdir. Ali Osman Yüksel tarafından "Muhtasar Kur'an Tarihi" adıyla tercüme edilip, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı ve eserleri baş tarafına eklenerek yayınlanmıştır.

2.5.2. Takvîmü'l-Edvâr

Şemsi, hicri takvim esaslarını içerir.

⁹⁴ Halaçoğlu-Aydın. "Cevdet Paşa" DİA. VII; s. 443-450.

2.5.3. Târifü'l-irtifâ

İftar saatlerinin belirlenmesini içeren eserdir.

2.5.4. Beyânu'l Ünvân

Henüz talebelik yıllarında yazmış olduğu İslami İlimler Metodolojisi'ne ait eseridir.⁹⁵

2.5.5. Mecmûa-i Ahmet Cevdet

Müslüman olan iki kişinin sorularına cevap ve eski Şam müftüsü Mahmud Hamza Efendi ile aralarında geçen dini meselelere ait mülahazaları ihtiva eder.

2.5.6. Hilye-i Saadet

Hazreti Peygamber (s.a.s) efendimizin mübarek vasıflarını dış görünüşünü anlatan eseridir.

Bu alana dahil edebileceğimiz, Emsile, Binâ, Netâicü'l Efkâr ve Mutavvel'in başlangıcı üzerine de birer haşiye yazmıştır.

---

⁹⁵ Halaçoğlu-Aydın. "Cevdet Paşa" DİA. VII; s. 443-450.

3. VEFATI

Sultan Abdülhamid-i Sani Han'ın son olarak Mecâlis-i Aliye Memur Nâzırlığı (devlet bakanlığı) görevini tevdi ettiği Ahmet Cevdet Paşa, bundan sonraki dönemlerini ilmi çalışmalara ve çocuklarının eğitimine ayırmıştır. Kısa süren hastalığının ardından Bebek'teki konağında 26 Mayıs 1895 (1 Zilhicce 1312) tarihinde ahirete irtihal etmiş ve Sultan Fatih türbesi hazîresine defnedilmiştir.⁹⁶

Adına yazıldığı kişinin ölüm tarihini de gösteren ve Tevfik Lâmi Bey tarafından yazılan “Ahmet Cevdet Paşa vefat eyledi” (1312) tarihi, ailesi tarafından pek bir beğenilmiş ve beyitler Ahmet Cevdet Paşa'nın mezar taşına hakkettirilmiştir.⁹⁷

Asrımızın İbn Kemâli idi,⁹⁸

Hayfâ ki terk-i hayat eyledi.

Edip idi hayli eser bıraktı,

Tezyîn-i Zât-u sıfat eyledi.

Takdire edip rızasın izhar,

Allah deyu azm-i cennât eyledi.

Târihini yazan kalem kırılınsın,

“Ahmet Cevdet Paşa vefat eyledi.” (1312)

İbnü'l Hızır'ın mücevher tarih adıyla düşürdüğü tarihini de buraya almaya değer olduğunu düşünüyoruz.

⁹⁶ Şimşirgil, a.g.e, s.31.

⁹⁷ Mardin, a.g.e. s. 254.

⁹⁸ İbn Kemal: Ebus-Suud'un hocası olmakla muallimu'l-evvel diye anılan Osmanlı'da XVI. yy.'ın büyük âlimi. Müfti's-Sakaleyn (İns ve Cinn'in müftüsü) diye de anılmaktadır. Disiplinler arası çalışmış ve birçok eser vermiştir. Ahmet Cevdet Paşa' da bu yönden kendisine benzetilmektedir.

Çıktı ol hüzn ile Rüştü şu mücevher tarih,

“Gül zamanında vefat eyledi Cevdet Paşa.”

Cevdet Paşa'nın evlenme ve Mekke payelerine düşülen tarihleri de şöyledir.

Evlenme Tarihi

Vekil-i tab-ı safvet yazdı tarihin dü şahitle

Tezevvüç eyledi Cevdet Efendi yümün ede Yezdan

1272/1856

Mekke Pâyesini Aldığı Tarih

Fatin-i abd-i ahkar söyledi tarihi tevcihin

Verildi Cevdet-i nihrire dilci pâye-i Mekke⁹⁹

1273/1857

---

⁹⁹ Mardin, a.g.e. s. 254.

II. BÖLÜM

HUKUK ALANINDAKİ FAALİYETLERİ, MECELLE VE RİSÂLETÜ'L-VEFÂ

2.1. Hukuk Alanındaki Çalışmaları

Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat Dönemi'nde, devrin ihtiyaçları doğrultusunda zorunluluk halini alan kanunlaştırma çalışmaları ve hukuki faaliyetlerin içinde en önemlileri kabul edilen iki kanun, Arazi Kanunnamesi ve Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, dönemin büyük hukukçusu ve devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa'nın eseridir. Ahmet Cevdet Paşa, kanunlaştırma çalışmaları yapması için kendisini yanına alan Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın muhîtiden, modernleşme ve Batı düşünce sistemi ile alakalı istifade etmiş ve sahip olduğu gelenekçi Osmanlı Kültürü'yle bunu birleştirmiştir.

Tanzimat Devri'ndeki kanunların hazırlanması için Mustafa Reşid Paşa tarafından seçilen Ahmet Cevdet Paşa, sanki çocukluğundan beri bu çalışmalar için yetiştirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, henüz 16 yaşındayken ayrıldığı Lofça'da müftü müsevvidliği görevinde bulunmuştur.¹⁰⁰ Bu görev, az sözle çok şey ifade edebilme kabiliyeti gerektirdiğinden, küçümsenecek bir memuriyet hiç değildir. Cevdet Paşa, kendisine tevdi edilen birçok kanun ve nizamnâmelerin kaleme alınması gibi görevlerin de başarıyla üstesinden gelmiştir.

1855 yılında hazırlanması kararlaştırılan, Mecelle'nin provası da denilen "Metn-i Metin" komisyonunda da âzâ olarak görev almıştır. Bir müddet çalıştıktan sonra ilk kitabını hazırlayan bu komisyon, sonuca ulaşamamış ve dağılmıştır. Bu komisyondaki araştırma ve yazma görevi kendisine tevdi edilen Ahmet Cevdet Paşa, bu alandaki çalışma ve gayretlerini de artırmıştır. Metn-i Metin komisyonunun dağılmasından sonra kurulan Meclis-i Âli Tanzimat üyeliğine getirilmesi de hem

¹⁰⁰Mardin, a.g.e., s. 13

Ahmet Cevdet Paşa hem de Osmanlı Hukuku açısından isabetli ve verimli bir karar olmuştur. Bundan sonra Meclis-i Tanzimat nezdinde hazırlanan tüm kanun ve nizamnâmeleri Ahmet Cevdet Paşa kaleme almıştır.¹⁰¹

Ahmet Cevdet Paşa, Meclis-i Âli Tanzimat'ta ilk olarak Ceza Kanunnamesi üzerine çalışmıştır. Bu kanunun hazırlanması çalışmalarının sürdüğü esnada komisyona dâhil olan Ahmet Cevdet Paşa, Ceza Kanunu'nun özellikle kaleme alınıp tamamlanmasında emeği geçmiştir.¹⁰² Karma bir kanun olarak kabul edilen Ceza Kanunnamesi'nin büyük bir kısmı Fransız Ceza Kanunu'ndan iktibas edilmiştir. Aynı zamanda Osmanlı Hukuku'na uygun hale getirmek için de bir takım değişiklik ve eklemeler yapılmıştır.¹⁰³

Ahmet Cevdet Paşa'nın, Mecelle'den başka Osmanlı Hukuku'na kazandırdığı en önemli ikinci kanun, Arazi Kanunnamesi'dir. Arazi Kanunnamesi'de Mecelle gibi bir komisyonca hazırlanmış ve başkanlığında Ahmet Cevdet Paşa bulunmuştur. Mülk arazi ve sahih arazi haricindeki arazilerle ilgili dağınık halde bulunan çeşitli ferman, kanun ve fetvaların bir araya derlenmesiyle meydana getirilen Arazi Kanunnamesi, özellikle mirî araziye konu almıştır. Arazi Kanunnamesi'nin hazırlanması, zamanın Şeyhülislamı Arif Hikmet Bey'in arazi hukukuyla alakalı "Ahkâm-ı Mer'iyye" isimli eseri, bu zamana kadar biriken fetvalar, fermanlar ve irade-i seniyyelerin bir araya getirilerek kanunlaştırılması şeklinde olmuştur. Arazi Kanunnamesi, uzun yıllar boyu oluşan bu alandaki hukuk birikiminin derlenmesi açısından hem muhafazakâr hem de teknik bir kanundur.¹⁰⁴ Uzun yıllar fakültede Arazi Kanunnamesi dersleri vermiş olan Ebul'Ulâ Mardin şöyle bir değerlendirmede bulunmaktan kendini alamamıştır. "Arazi Kanunu, Cevdet Paşa'nın ibdâi bir eseri değildir. Fakat Ahkâm-ı Mer'iyye Risâlesi'ndeki karışık hükümlerin tezhib ve tedvinindeki mükemmeliyet kendisi için ebedi bir fahr-u şeref hâlesi olabilir. Hele merhumun tapu nizamnâmesi ile talimatında daima hayranlıkla telaşa edilecek nüfûz-u nazârını ve esaslara her noktada sadakatini ve hükümler arasındaki umûmi ahengi, tenâzuru takdir etmemek

¹⁰¹ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 23.

¹⁰² Tezâkir, 40-Tetimme, s. 73. Mardin, a.g.e., s. 45.

¹⁰³ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 23.

¹⁰⁴ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 24.

mümkün değildir. Düşünmelidir ki bir asra yakın müddet en yüksek müesseselerimizde tedris ve bazen tenkîd edici nazarlarla tetkîk ve tahlîl olunan bu mevzuatın zühul telakki olunacak noktaları ne kadar azdır.”¹⁰⁵

Ahmet Cevdet Paşa, Arazi Kanunnâmesi’ni hazırladıktan sonra, sayılarının tespiti mümkün olmayan birçok nizamnâme’yi de kaleme almıştır. İpek Böceği Nizamnâmesi, Askeri Ceza Kanunu, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâmesi ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâmesi bunların birkaç örneği olarak gösterilebilir. Biriken bütün bu külliyyatı da bir araya getirme ihtiyacını hisseden Ahmet Cevdet Paşa, bunları “Düstur” adını verdiği eserinde bir araya toplamıştır. Günümüzde de bu eser hala aynı adla yayınlanmaya devam ede gelmiştir. Hukuk mevzuatının bir araya toplanmasını sağlayan bu eserin hukuk bilimine katkısı azımsanamayacak öneme sahiptir.¹⁰⁶

Ahmet Cevdet Paşa’nın, günümüzde yargıtayın temelini oluşturan Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye’nin ve Nizâmiye Mahkemeleri’nin kuruluşunda da büyük emekleri geçmiştir. Tanzimat Devri’nde hem içerde duyulan ihtiyaç hem dışta Devlet-i Âliyye’ye Batılı devletlerin, mahkemeler üzerinden yaptığı baskılar sonucunda adliye teşkilatında değişiklik yapmak zorunluluk halini almıştı. 1848 yılında ihdas edilen karma ticaret mahkemeleri de bu baskıların sonucunda kurulmuştur. Duyulan bu ihtiyaçlar neticesinde, Vilâyet Nizamnâmesi ile vilâyetlerde, Sancak Nizamnâmesi ile de sancak ve kazalarda bidayet ve istinaf mahkemeleri ihdas olunmaya başlanmıştı. Bu mahkemeler genel olarak “Nizâmiye mahkemeleri” diye anılmaktadır. Önce reisliğini ve daha sonra nezâretini Ahmet Cevdet Paşa’nın yürüttüğü, günümüzdeki yargıtayın temelini oluşturan Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye’de 1868 yılında temyiz mercîi olarak teşkil edilmişti.¹⁰⁷

Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye’nin, şer’î mahkemeler yanında mevcûdiyeti ulemâ arasında rahatsızlığa sebep olmuş ve bu durum dillendirip sorgulanmaya başlanmıştı.

¹⁰⁵ Mardin, a.g.e., s. 49. Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 27.

¹⁰⁶ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 23.

¹⁰⁷ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 23.

Ahmet Cevdet Paşa, bu durumun önüne geçmek için Celaleddin Devvânî'nin,¹⁰⁸ normal mahkemelerin yanında daha üstün yetkilerle donatılmış çok hâkimli Divan ı Mezâlîm Mahkemeleri'nin İslam Hukuku'na uygunluğunu izaha çalışan “Divân-ı Def-i Mezâlîm” adlı eserini tercüme ederek ulemânın da hazır bulunduğu bir toplantıda sunumunu yapmış ve bu yöndeki muârizları susturmayı başarmıştı. Burada üstün zekası sayesinde ince bir siyaset güden Paşa, onların ileri sürecekleri iddialarla mücadele etmektense, Celaleddin Devvânî'nin adını ve onun eseri olan Divân-ı Def-i Mezâlîm'i kullanmıştır. Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin nizamnâmesi de bizzat Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bu nizamnâmenin iki maddesi özellikle dikkate şâyandır. Birincisi, yasama ve yürütmenin ayrılığını açık şekilde ortaya koyması; ikincisi ise, Divan üyelerinin azledilemeyeceği esasını getirmiş olmasıdır.¹⁰⁹

Daha önceden hazırlıkları yapılan Hukuk Mektebi'de Ahmet Cevdet Paşa'nın Adliye Nezâreti döneminde 1880 yılında açılmış ve burada ilk dersi, hukuk dersi olarak Ahmet Cevdet Paşa vermiştir.

Mecelle'nin hazırlanmasının İslam Hukuku'nun gelişimine katkıları olmuştur. Öyle ki o güne kadar hazırlanmış orijinal bir hukuk eseri neredeyse yok gibidir. Mecelle'den sonra ise, üzerine birçok şerhler yapılmış ve bunlar hem uygulamada kolaylığı sağlamış hem de hukuk ilminin gelişimine katkı sağlamıştır.¹¹⁰

Ahmet Cevdet Paşa'nın, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanması hususundaki hizmetleri, iki ayrı bölümde incelenmesi gerekir. Birincisi, Fransız Medeni Kanunu olan Kod Napolyon'un iktibas edilmesi fikrine karşı çıkarak, İslam Hukuku'nun kanunlaştırılması olan Mecelle'nin tedvin edilmesine karar verilmesini sağlamaktır. İkincisi ise, başkanı bulunduğu Mecelle Cemiyeti tarafından başlanılan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin vücuda getirilmesi sürecinde yapmış olduğu gayretli

¹⁰⁸ Asıl Adı, Ebû Abdillâh Celaleddin Muhammed b. Esad b. Muhammed ed-Devvânî es-Siddîkî, Çeşitli İslami Alanlarda Eserler vermiş olan İranlı Eş'âri Kelamcısıdır. Vefatı 908 /1502'dir.

¹⁰⁹ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 27-29.

¹¹⁰ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmet Cevdet Paşa, s. 38.

çalışmalar ve vermiş olduğu amansız mücadelelerdir.¹¹¹ Ahmet Cevdet Paşa'nın, bu iki hizmetinden biri diğerine tercih edilemeyecek kadar büyük ve önemlidir.

2.2. MECELLE'NİN HAZIRLANMASI VE AHMET CEVDET PAŞA'NIN ROLÜ

Ahmet Cevdet Paşa, değişik alanlarda çalışmalar yapmış ve eserler vermiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın disiplinler arası çalışmaları içerisinde en meşhuru, ismiyle özdeşleşen, Ahmet Cevdet Paşa'nın adını ebedileştiren, İslam Hukuku'nun kanunlaştırılması olarak ifade edebileceğimiz, kısa adı Mecelle olan çalışmaya yaptığı katkılarıdır. Amerikalı ünlü tarihçi Bernard Lewis şöyle demektedir: “Ahmed Cevdet Paşa, Mecelle'nin hazırlanmasında önyak olmakla yalnız İslâm hukukuna değil, dünya hukuk hayatına da büyük bir hizmette bulunmuş, hem kendi adını hem de hazırladığı bu mükemmel eserin adını ebedileştirmiştir.”¹¹²

2.2.3. Mecelle'nin Hazırlanmasını Gerektiren Sebepler

Bu bölümde Mecelle'yi doğuran sebepler, heyet üyeleri ve Ahmet Cevdet Paşa'nın, bu çalışmanın vücuda getirilmesindeki rolü üzerinde durulacaktır. Mecelle'den önceki durum ve Osmanlı Devleti'nde başvurulan İslam Hukuku Külliyyatı ve belgeleri hakkındaki konu, birinci bölümde genişçe ele alındığından, tekrara düşülmemesi için burada ayrıca bahsedilmeyecektir.

İç ve dış sebepler olarak inceleyecek olduğumuz, Mecelle'nin hazırlanmasını gerekli kılan sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür. 1. Mecelle'nin hazırlandığı dönem öncesinde ve sonrasında Avrupa'da yoğun bir şekilde ortaya çıkan kanunlaştırma faaliyetlerinin Devlet-i Âliye'ye olan etkileri; 2. Siyasi sebepler; 3. Milli ve iktisadi sebepler; 4. Fransız baskısı ve bazı devlet adamlarının Fransız Medeni Kanunu Code Civil'i (Code Napolyon) almak istemeleri; 5. Dini sebepler; 6. Divan-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulması.¹¹³

¹¹¹Yavuz, Hulusi. Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri, (27-28 Mayıs 1985, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, Bildiriler İçinde.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1986, s. 69.

¹¹²Şimirci, a.g.e. s. 48.

¹¹³Yavuz, Cevdet Paşa'nın Hizmetleri, s. 42.

2.2.3.1. Dış Sebepler

a. Avrupa'daki Kanunlaştırma Faaliyetlerinin Osmanlı Devletine Etkisi

XVIII. asrın sonlarına gelindiğinde Avrupa'da, akli önceleyen, gelenek ve an'aneleri bir tarafa bırakan, rasyonalist ve pozitivist özelliğe sahip tabîi hukuk düşüncesi hâkim olmaya başlamıştı. Bu yönde yapılan çalışmalar ve tabîi hukuk prensiplerinin kanunlaştırılmak istenmesi, Avrupa'daki kanunlaştırma faaliyetlerinin başında gelen sebeplerindendir.

Avrupa'da hukuk alanında yapılan ilmi çalışmalar ve bunun sonucunda ortaya çıkan hukuk birikiminin sistemli bir şekilde kanunlaştırılması isteği de etkili olmuştur.

Toplumda Sanayi Devrimi'yle meydana gelen iktisadi ve içtimai değişiklikler de yeni bir nizama gerekli kılmış ve kanunlaştırma bir zorunluluk halini almıştır.

Avrupa'daki kanunlaştırma faaliyetlerinin en önemli sebeplerinden birisi de, siyasi birliği sağlamak isteyen merkezi otoritenin, bunun yolunun hukuk birliğini sağlamaktan geçtiğini biliyor olmasıdır. Fransız İhtilali'yle başlayan milliyetçilik akımı da kanunlaştırmanın öncüllerinden kabul edilir. Öyle ki bağımsızlığını kazanan milletler kendi hukuk sistemlerini oluşturmak istemişlerdir. Bu sebeple Fransa'nın hususi hukuk alanındaki kanunları İspanya, Belçika, İtalya, Romanya ve bazı Latin Amerika ülkeleri tarafından aynen veya iktibas yoluyla alınmıştır. Mecelle'nin tedvîni öncesine denk gelen bu dönemlerde Osmanlı Devleti' de Fransa Kanunları'nın bir kısmını almıştır. 1850 Ticaret Kanunnamesi, 1851 Deniz Ticareti Kanunnamesi, 1858 tarihli Ceza Kanunnameleri, Fransa Kanunları'ndan iktibasla hazırlanmıştır. Sadece Arazi Kanunnamesi bunların dışında olup, örfi kaidelerden oluşturulmuştur.¹¹⁴

¹¹⁴ Kaşıkçı, Osman. İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 42.

1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı kurumlarının batılılaştırılması çabasının bir sonucudur.¹¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa'nın tabiriyle "müteferniciler" yani frenkleşen batı hayranları, bütün kurum ve kavramlarıyla Avrupa'ya teslim olarak uyum sağlamak düşüncesindeydiler. Bu gayeyle Fransız Kanunları'nı olduğu gibi tercüme ederek almak istiyorlardı. Tamamen dini ve milli hislerle bu zevatin karşısına çıkan Ahmet Cevdet Paşa, kendi duygularımıza, örfümüze ve bünyemize uygun, milli ve dini bir kanun hazırlanması fikrini kabul ettirmiştir. Böylece batıdaki kanunlaştırma faaliyetlerinin Osmanlı münevverleri üzerindeki etkisi, Mecelle'nin hazırlanmasına dolaylı olarak vesile olmuştur. Sonuçta Mecelle, şer'i bir eserdir. Batı'nın etkisi sadece hazırlanmasında ve bir de maddeler halinde yazılışında olmuştur.¹¹⁶

b. Siyasi Sebepler

Sıkıntılı ve buhranlı günler geçiren Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmek ve kritik kurumlarını etki altına alıp çeşitli alanlarda istila düşüncesinde olan Avrupa, azınlıkların haklarını, yargılanma usullerini irdeliyor ve kendi düşüncelerine uygun yeni kanun hazırlanması yönünde baskılarını artırıyorlardı. 1855 tarihli Metn-i Metin adıyla üzerinde çalışılan başarısız kanunlaştırma girişimi bu baskıların sonucudur. Ahmet Cevdet Paşa, Metn-i Metin komisyonunun başarısızlığının, üyelerin çoğunluğunun ilmi yetersizliğinden kaynaklandığını söylemektedir. Aradan geçen on üç yılsonunda da aynı baskılar devam ediyordu. Bu sefer de sürekli Fransız elçisi Margui de Moustair'in, Code Civil'in iktibası yönündeki Âli Paşa'ya telkinleri sonucunda, Âli Paşa'nın Fransa Kanunları'nı alma fikrini eyleme geçirmek arzusu belirmişti.¹¹⁷ Osmanlı'ya karşı Avrupa'nın karşı duruşunun bu şekilde kırılabilceğini düşünen Âli Paşa Fransa Kanunları'nın alınmasından yanaydı. Bu düşüncelerin eyleme sokulmak istenmesi de Mecelle'nin hazırlanmasını gerekli kılmıştır.

¹¹⁵ Okandan, Recai Galip. Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi. İÜHFD, 1949, c.15. Sayı: 1. s. 14-33.

¹¹⁶ Yavuz, a.g.e. s. 48-49.

¹¹⁷ Öztürk, Osman. Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1, 1973, s. 17.

c. Fransa'nın Baskısı ve Fransa Medeni Kanunu'nun Alınmak İstenmesi

Diğer Avrupalı devletlerden daha çok Fransa, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalede bulunma arzusundaydı. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, Kırım Harbi'ndeki yardımları, diğeri de Osmanlı devlet adamlarıyla olan asırlık samimi ilişkilerine güvenmeleriydi.¹¹⁸

1856 Paris Konferansı'nda Devlet-i Âliyye'yi temsilen bulunan Âli Paşa, devletin başına bela olan kapitülasyonların kaldırılmasını teklif ettiğinde; “Sizin kanunlarınız tek taraflıdır. Yalnız müslümanlara göre yapılmıştır. Kanunlarınızı değiştiriniz, biz de kapitülasyonlardan vazgeçelim.” cevabını almıştır. Bunun yanında sürekli Fransız elçisi Margui De Moustair'in, Code Napolyon'un iktibası yönündeki Âli Paşa'ya olan baskı ve telkinleri de Âli Paşa'nın da bu düşünceye kapılmasına sebep olmuştur.

İçlerinde Fuad Paşa'nın da bulunduğu bir kısım devlet adamlarının, Fransa elçilerine karşı sempatik muameleleri ve temayüllerinden de yüz bularak, müsait bir ortam yakalayan Fransızlar, 22 Şubat 1867 tarihinde Osmanlı'ya bir nota verdi. Osmanlı'nın ağırdan aldığı için Islahat Fermanı'nın en az on dokuz maddesinin yürürlüğe konmadığını iddia etti. Hristiyan'ların çeşitli memuriyetlere alınmasını, onların da mahkemelerde şahitlik edebilmelerini; Müslüman'lara ve Hristiyan'lara açık mektep ve mahkemelerin kurulmasını; ticari kanun ve ticaret mahkemelerinin ıslah edilmesi ve nihayetinde Code Civil'in alınması yönündeki taleplerini en üst perdeden dile getirmeye başlamışlardı.¹¹⁹ Osmanlı devlet adamlarından bu fikre kapılan, isteyerek veya istemeden Fransa politikalarına hizmet yoluna giren mütefernicîn (frenkleşenler)'in karşısına çıkan Ahmet Cevdet Paşa, amansız gayretleri ve çetin mücadeleleri sonunda onları bu fikirden caydırmış ve milli hukukumuz olan Mecelle'nin hazırlanmasına ikna etmiştir.

¹¹⁸Yavuz,a.g.e. s. 53.

¹¹⁹Yavuz, a.g.e. s. 54.

2.2.3.2. İç Sebepler

a. Milli ve İktisadi Sebepler

Yeni bir kanun hazırlanması ihtiyacı doğunca, Fransa kanunu Code Civil'in tercüme edilip alınmasını isteyenlerin karşısına Ahmet Cevdet Paşa'nın çıkıp Mecelle'yi savunarak kabul ettirmesi tamamen milli ve dini duygularla gerçekleşmiştir.

Özellikle 1855 Kırım harbinden sonra Avrupalı tüccarların Osmanlı'ya çok fazla gelip gitmeleri artık bir Medeni Kanun hazırlanmasını zorunlu hale getirmişti. Esasen bunun çözümü fıkıh kitaplarında bulunmuş olsa da, Ahmet Cevdet Paşa, mahkemelerde görevlendirilen hâkimlerin, bu hükümleri bulup çıkarmada yetersiz kalacağını, zira son dönemlerde kabiliyetli hukukçuların yetişmediğini söylemektedir.¹²⁰

b. Dini Sebepler

Fransız Medeni Kanunu'nun alınması fikrine karşı oluşan ve başını Ahmet Cevdet Paşa'nın çektiği muhalefeti harekete geçiren en önemli amil, dini ve İslami duygulardır. Daha sonra buna milli hisler de eşlik etmiştir. Hanefi fıkının kanunlaştırılması fikri, öteden beri ecnebi kanunları alanları tekfir eden ulema nezdinde de heyecanla karşılanmıştır.¹²¹

c. Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin Kurulması

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yargı görevini yerine getiren tek hâkimli ve tek dereceli mahkemeler, artık yoğunlaşan iş yükü karşısında zorlanıyor ve davalara yetişemiyordu. Bir de yukarıda bahsettiğimiz Paris Konferansı'nda Batılı devletlerin yeni mahkemeler kurulması yönündeki Devlet-i Âliye'ye baskıları sonucunda 1868 yılında Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye kuruldu.¹²² Nizamiye

¹²⁰ Tezâkir, IV, s.62. Gür, A. Refik. Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul: Sebil Yayınları, 1977, s. 108.

¹²¹ Tezâkir, I, s. 63. Yavuz, a.g.e. 61-62.

¹²² Aydın, Mehmet Akif. "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye". DîA. IX, s. 387-388.

mahkemelerinin de en üstü olan bu mahkeme ilk temyiz mahkemesi olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devleti, hukuki birliği sağlamak amacıyla Hanefi Mezhebi'ni resmi mezhep olarak kabul etmişti. Tarih boyunca birçok İslam devletlerince uygulanan Hanefi Mezhebi, hukuk alanında geniş bir mevzuata sahipti. Bu geniş mevzuat ve külliyat içerisinde sahih ve zamanın ihtiyaçlarını karşılayacak olanını bulup çıkarmak ilmi derinlik ve bu alanda yetenek ve meleke kazanmış olmaya bağlıdır. Devrin hususiyeti gereği Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye'de görevli hâkimler bu vasıflara haiz değildi. Bu durum, bir hukuk karmaşasına yol açacağından, toplu ve bir arada olan ve bütün devlet genelinde uygulanan bir kanun metnine ihtiyaç her geçen gün artarak hissedilmeye başlanmıştı. Siyasi birliğin sağlanmasının yolunun, hukuk birliğinin sağlanmasından geçtiği göz önüne alındığında bu durumun bir zorunluluk olduğu görülecektir.¹²³

XIX. yüzyılda iktisadi ve sosyal alandaki gelişmeler, artarak farklılaşan problemler ve meseleler de yeni bir kanun hazırlanması ihtiyacını hissettiriyordu. Bu tarihten önce böyle bir hukuk metninin olmayışı, İslâm Hukuku'nun bir eksikliği değil ancak dönemlerin hususiyetlerinin bir gereği idi.¹²⁴ Zamanın değişmesiyle bir takım (örfe dair) hükümlerin de değişmesi gereğince, Mecelle'ye ihtiyaç duyulmuştur.

2.3. Mecelle'nin Hazırlanmasına Giden Yolda Yaşanan Tartışmalar

Tanzimat Devri'nden sonra meydana gelen siyasi, toplumsal gelişmeler ve yeni tesis edilen mahkemeler gibi sebeplerden dolayı, yeni bir medeni kanuna olan ihtiyaç herkesçe kabul ediliyordu. Ne var ki bu ihtiyacın nereden ve ne şekilde karşılanacağı hususunda ihtilaf meydana gelmişti. Ortaya çıkan iki fikirden birincisi, Batıcı (mütefernicin)¹²⁵ grubu, Fransız Medeni Kanunu olan Kod Sivil'in tercüme edilip alınması taraftarıydı. İkinci grubu ise, "Efkâr-ı Sahîha Erbabı" yani gelenekçiler temsil etmektedir. Bunlar da; İslam Hukuku'nun maddeler halinde

¹²³ Kaşıkçı, Osman..İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 56-58.

¹²⁴ Köse, Saffet. İslâm Hukukuna Giriş, 9. Baskı. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2016, s.162-163.

¹²⁵ Mütefernicin: Ahmet Cevdet Paşa, Bu Tabiri Batı Hayranı Kimseler Yani "Frenkleşenler" Anlamında Kullanmaktadır.

derlenerek kanunlaştırılması taraftarıdır. Bu bölümde iki tarafın fikirleri ayrı ayrı ele alınıp, yaşanan tartışmalar ve sonuca varmada izlenen yol ele alınacaktır.

2.3.1. Fransız Medeni Kanunu'nun Alınması Taraftarları

Yenilikçiler de diyebileceğimiz bu grup, Fransa Medeni Kanunu'nun alınmasının, Tanzimatla başlayan Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma çalışmalarının vaz geçilmez bir gereği olduğunu düşünüyorlardı. Bu grubun başını Âli Paşa çekiyordu. Âli Paşa, ıslahat amacıyla gönderildiği Girit'ten, Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubunda fikrini açıkça izhar etmektedir. Daha önceleri de Fransa Kanunu'nun alınmasını sözlü beyan ediyor ve bu yönde kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu. Bu düşüncesini, Girit'te yanında bulunan Kabûli Paşa'ya da benimsettirmiş ve desteğini almıştır. Âli Paşa'nın Girit'ten Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubun ilgili kısmı şu şekildedir. Bir de başkaca şikâyet bizim mahkemelerden olduğundan ol babda dahi bir yol ve Mısır'da yapılmakta olduğu gibi bizde dahi "Kodsivil" dedikleri kanunname tercüme ettirilip karma dâvalar karma mahkemelerde ve bu kanunnameye göre görülmek zaruri görünmektedir.¹²⁶

Âli Paşa ve Kabûli Paşa bir yandan fikirlerini açıklayıp taraftar bulmaya çalışırken, bir yandan da Said Paşa'yı, Fransa Medeni Kanunu olan Kod Sivil'in (Code Civil) Arapça'dan Türkçe'ye tercümesi için görevlendirmişlerdi.¹²⁷ Âli Paşa'nın mektubunda zikrettiği, yalnız karma mahkemelerde uygulanması yönündeki teklifi, bir nabız yoklama olarak değerlendirilmektedir. Girit'ten gönderdiği bu mektupla Âli paşa, bir bakıma tepkileri ölçmüş fakat bu ince siyaseti sezen Ahmet Cevdet Paşa, bu fikrin karşısında durmuştur. Oysa ki, Ahmet Cevdet Paşa, karma denilen Nizamiye Mahkemeleri'nin kurulmasında başat rol oynamış ve bu mahkemelerin kurulması adına şer'i delil getirerek muhalif olan ulemâyı susturmuştu.¹²⁸

Âli Paşa'nın yakın arkadaşı olan Fuad Paşa' da, başlarda Âli Paşa'ya destek vermiş olduğu şu sözlerinden anlaşılmaktadır. "... Bugün Avrupa'nın bize arz

¹²⁶ Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihi, 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, c. VI, s. 26.

¹²⁷ Mardin, a.g.e, s. 166, vd.

¹²⁸ Kaşıkçı, a.g.e.,s. 63.

eylediği yeni müesseseler arasında İslamlığın yüksek kaidelerine aykırı görülebilecek hiçbir şey yoktur. Yemin ederim ki bir hükümetin Avrupa’da devamı için lazım olan en büyük müesseseleri kabulümüz herhalde İslâmlık menfaatlerimize uygundur.”¹²⁹ Fuad Paşa’nın bu sözlerinden, ulemayı Âli Paşa’yı desteklemeye çağırdığı anlaşılmaktadır. Fuad Paşa daha sonra Ahmet Cevdet Paşa’nın fikrini destekleyecektir.

Fransız Medeni Kanunu’nun alınması yönünde bir takım devlet adamlarının çalışmaları olmuş olsa dahi, bu alanda en çok gayret sarfeden Fransız elçisi De Bourree olduğunu, Ahmet Cevdet Paşa şöyle ifade etmektedir. “ O zaman elçilerin Dersaadetçe en nüfuzlusu Fransa elçisi Mösyö Bourree olduğundan Fransız Kanunları’nın Mehâkim-i Devlet-i Âliyye’de ma’mûlun bih olması emelinde bulunmağla Fransız politikasına hâdim olanlar hep bu fikr-i sakîmde idiler.”¹³⁰

2.3.2. Mecelle’nin Hazırlanmasını Savunanlar

Bu görüşü savunanların başında, Ahmet Cevdet Paşa ve O’nu destekleyen Şirvanizâde Rüştü bey bulunmaktadır. Bu grubun düşüncesi, Avrupa bugün bizden ileri bir seviyededir. Onların bir takım şeyleri alınıp kullanılabilir. Hatta kanun ve kurumları da kısmen alınabilir. Ancak bizim milletimizin yaşadığı coğrafya, tarihi ve kültürel birikimi, bünyesi, Avrupa devletlerine benzemez. Biz onların kanun ve kurumlarından faydalanabiliriz. Ancak onları aynen tercüme edip almamız hukuken istilaya uğramamız anlamına gelir. Ahmet Cevdet Paşa, bu fikrini: “ Bir milletin kavânîn-i esâsiyesini böyle kalb ve tahvil etmek o milleti yok etmek hükmünde olacağından...” diyerek ifade etmektedir.¹³¹

Bu cephede Ahmet Cevdet Paşa ve Rüştü Paşa yalnız değil, Yeni Osmanlılar oluşumuyla, Ziya Paşa ve Namık Kemal’ de makaleleriyle, şeriata aykırı kanun edinmeye çalışanları şiddetli biçimde eleştiriyorlardı.

¹²⁹ Karal, a.g.e, c. VI, s. 27.

¹³⁰ Aydın, Mehmet Akif. Mecelle’nin Hazırlanması, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 1989, s. 32-53.

¹³¹ Gür, A. Refik. Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle, İstanbul: Sebil Yayınları, 1977, s. 28.

Avrupalı devlet adamlarından da gelenekçi fikirde olanları destekleyen kimseler vardı. Örneğin; kendisine Fransa Kanunları'nın alınması hakkındaki düşüncesi sorulduğunda, Avusturya Prensi Metternich: “Bir şeyin kıymetli olarak algılanabilmesi için onun zamanla doğmuş ve olgunluğa erişmiş olması ve aynı zamanda tarihi esaslara dayanması ve ıslahat yapmaya kalkan bir ülkenin herşeyden önce kendi yapısına has kuruluş şartlarını göz önünde bulundurması gerekir.” cevabını vermiştir.¹³²

Görüldüğü üzere iki tarafın da güçlü temsilcileri vardı. Bir medeni hukuka olan ihtiyaç konusunda hemfikirdiler. Ancak kaynağı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdi. Ne var ki sonuca ulaşabilmek için bir yol bulunması gerekiyordu. Devletin ve milletin menfaatine uygun olan fikri seçmek için bir komisyon kurulmasına karar verildi.

2.3.3. Fikirlerin Çatışması ve Karar

İki tarafın temsilcileri, Ahmet Cevdet Paşa, Âli Paşa ve destekçileri, başkanlığını Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın yaptıkları bir komisyon karşısında fikirlerini savunacaklar ve kazanan tarafın fikri uygulanacaktı. Sonuç olarak iki taraf fikirlerini ortaya koymuş ve **“Bunu yapalım, bizim medeni kanunumuz, muâmelât, ukûbat ve diğer kısımlar; bize göre, bizim ihtiyaçlarımızdan, bizim hukuk anlayışımızdan esinlenmesi lazım.”** diyen Cevdet Paşa tarafının fikri kabul edilmişti. Böylece fıkıh kitaplarından muâmelâta dahil olan meseleler, zamanın ihtiyaçlarına göre derlenerek, İslam Hukuku'nun kanunlaştırılmasına karar verildi.¹³³ Bârikâ-i hakikat müsâdeme-i efkârdan doğmuştu.¹³⁴

¹³² Barkan, Ömer Lütfi. Tarihçi ve Ananeci Bir Hukuk Nizamı Taraftarlığı. İÜİFD. c. II, Sayı:1. s. 308, vd.

¹³³ Kuran, Ercüment. Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.5

¹³⁴ Bârikâ-i Hakikat Müsâdeme-i Efikârdan Doğar: Namık Kemal'e ait olduğu söylenen bu söz, “Fikirlerin Çatışmasından Hakikat Güneşi Doğar.” anlamına gelmektedir.

2.4. MECELLE'NİN HAZIRLANMASI

Uzun süren tartışmalar ve mücadelelerin sonunda, Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında kurulan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti kuruldu ve Mecelle'nin telifi işine fiilen başlandı. Başlanılan tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kurulduğu 5 Mart 1868 ve Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası'nın sunulduğu 22 Mart 1869 tarihleri arasında olduğu muhakkaktır.¹³⁵ Dönemin ileri gelen hukukçularından oluşan Mecelle Cemiyeti, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye dairesinde toplanarak kesîf bir çalışma devresini başlattı. İlk olarak Kavâid-i Külliyye'nin yer aldığı 100 maddelik mukaddime ve Kitâbu'l-Buyu' hazırlandı. Hazırlanan bu mukaddime ve ilk bölüm olan Kitabu'l buyu' önce Meşihat'e (Şeyhülislamlık) ve dönemin ileri gelen hukukçularına sunuldu. Karşılaşılan eleştiri ve tenkitler ışığında gerekli düzenlemeler yapılarak 22 Mart 1869 tarihinde Meclis-i Vükelâya sunuldu. Bu ilk kitabın hazırlanmasında emeği geçen Ahmet Cevdet Paşa dahil yedi kişinin adı kitabın mazbatasında yer almaktadır. Bunlar, Evkâf-ı Humâyûn Müfettişi Seyyid Halil, Şura-yı Devlet azasından Seyfeddin Seyyid, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye azasından Ahmet Hulusi, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye azasından Ahmet Hilmi, Şûrâ-yı Devlet azasından Mehmet Emin, Cemiyet azası İbn-i Abidinzâde Alaeddin'dir. Bu kitap (bölüm) 19 Nisan 1869'da Padişah'a arz edilmiş ve ertesi gün 20 Nisan 1869/ 8 Muharrem 1286 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹³⁶

Mecelle bir anda toptan yürürlüğe girmemiş, her kitap hazırlandığında Sadâret'e sunulup, irade-i seniyyeleri alınarak yürürlüğe konulmuştur. Bu şekilde on altı bölümden oluşan Mecelle'nin hazırlanması süreci yaklaşık olarak sekiz yıl sürmüştür. Mecelle'nin toptan bir seferde değil de, her kitap hazırlandıkça peyder pey yürürlüğe konulması, hem duyulan ihtiyaçtan dolayı hem de Mecelle'ye karşı olan iç ve dış muhalefetin baskı ve saldırılarına karşı isabetli bir yol olmuştur. Muarız tepkiler böylece zaman içinde yumuşatılmış, bir yandan da Mecelle'nin telifine ve uygulamaya konulmasına devam edilmiştir. Belki de tamamı bitirildikten

¹³⁵ Yavuz, Hulusi. Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri. (27-28 Mayıs 1985, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, Bildiriler İçinde.) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1986, s. 72.

¹³⁶ Kaşıkçı, Osman. İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 85. Mardin, Ebu'l Ulâ. Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa. Ankara: TDV Yayınları, 1996, s. 66-68.

sonra uygulamaya konulması cihetine gidilseydi, Mecelle' de Metn-i Metin'in akıbetine uğrayabilir akîm kalabilirdi.¹³⁷

2.4.1. Mecelle Cemiyeti Üyeleri

Mecelle'nin hazırlanmasında dönemin en ileri gelen İslâm hukukçuları görev yapmıştır. Bunların sayısı, Ahmet Cevdet Paşa da dahil 15 kişidir. Bu üyelerden yalnız ikisi bütün çalışmalarda bulunmuş, diğerleri ise muhtelif kitaplarda hizmet vermişlerdir.

2.4.1.1. Ahmet Hilmi Efendi

Mecelle'nin bütün kitaplarının hazırlanmasında hizmette bulunmuş olan Ahmet Hilmi Efendi, Kastamonuludur. Tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Mekke pâyesini aldıktan sonra Mecelle Cemiyeti azalılığına getirilmiştir. 1888 yılında Anadolu Kazaskerliği pâyesini alan Ahmet Hilmi Efendi, kısa bir müddet sonra sağlık sorunları sebebiyle, kendi isteğiyle emekli olmuştur. Âlim ve fâzıl bir kimse olan Ahmet Hilmi Efendi, fikhın tafsilâta ve inceliklerine hakimdi. Ahmet Cevdet Paşa, yeri geldikçe her fırsatta onun bu özelliklerinden bahs ederdi. Ahmet Cevdet Paşa, Yanya Valiliği sırasında, Mecelle ile alakalı sık sık kendisiyle mektuplaşırdı. 1888 yılında vefat eden Ahmet Hilmi Efendi, Fatih Camii haziresinde medfûndur.

2.4.1.2. Seyfeddin İsmail Efendi

Harput doğumlu Seyfeddin İsmail Efendi, Mecelle çalışmalarının tümünde görev yapan bir diğer âlimdir. Ahmet Cevdet Paşa'nın ders arkadaşlarından. Cevdet Paşa, onun talebelerin meşhurlarından olduğunu söyler. Fıkıh alanında derinlik sahibi, hitabeti güçlü ve ilmine ve kendisine güvenilen birisiydi. Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Hakk' sözü söylemekten çekinmeyen güzide bir şahsiyetti. 1882 yılında vefat eden Seyfeddin İsmail Efendi'nin kabri Haydarpaşa'dadır.

¹³⁷ Aydın, Mehmet Akif. Mecelle'nin Hazırlanması, Osmanlı Araştırmaları Dergisi. 1989, s. 32-53.

2.4.1.3. Filibeli Halil Efendi

Filibeli Hoca namıyla tanınan Halil Efendi, aslen Bursalıdır. Babası Filibe'ye göçtükten sonra Filibe'de doğmuştur. Babası Mustafa Efendi ve dedesi Abdullah Efendi, zamanın önde gelen âlimlerindendi. Tahsilini Filibe'de tamamlayan Halil Efendi, 1824 yılında İstanbul'a gelerek yerleşmiştir. İlk olarak müderrislik görevinde bulunmuştur. Huzur derslerinde mukarrir ¹³⁸ olarak bulunduğu zamanlarda, arkadaşlarının hazırladığı girift suallere verdiği yerinde ve isabetli cevaplar âlimler arasında sürekli konuşulurdu. Sultan Abdülmecid döneminde Saray hocalığı görevinde de bulunmuştur. Medine mollası, fetva emini ve ders vekilliğinde bulunmuş olan Halil Efendi, 1867 yılında İstanbul pâyesini elde etmiştir. Rumeli kazaskerliğine de yükselen Filibeli Halil Efendi, müderrisliği Şeyhülislamlığa tercih etmiştir. Taif'te 1280/1863 yıllarında vefat eden Halil Efendi, Abdullah ibn Abbas (r.a.) 'ın türbesine defnolunmuştur.

2.4.1.4. Şirvanizâde Ahmet Hulûsi Efendi

Mecelle'nin altıncı ve sekizinci kitaplarının dışında bütün çalışmalarında bulunmuştur. Şirvanizâde Rüştü Paşa'nın kardeşi olan Ahmet Hulûsi Efendi, Galata Kadılığı görevinde bulunmuştur. Anadolu Kazaskerliği pâyesini de alan Ahmet Hulusi Efendi, 1889'da Amasya'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.

2.4.1.5. Kara Halil Efendi

Ahmet Cevdet Paşa'nın fıkıh okuduğu hocalarındandır. 1804 yılında Amasya'da doğmuş ve ilk tahsilini burada tamamlamıştır. Vidinli Mustafa Hoca ile birlikte Konya'da Abdurrahman Efendi'den ders okuyarak icazet almıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım, babasının Kara Halil Efendi'ye ayrı bir hürmet gösterdiğini, evlerine gelip gittiği zamanlarda onu karşılamaya ve yolcu etmeye herkese olduğundan daha fazla özel bir ihtimam gösterdiğini anlatır.¹³⁹ Fetva

¹³⁸ Mukarrir: Her sene Padişahın huzurunda Ramazan ayında yapılan huzur sohbetlerinde, dersi takrir eden kimseye mukarrer, sual sormakla mubahaseyi başlatan kimselere de muhatap denirdi.(Tarih Deyimleri I, 860-865.)

¹³⁹ Fatma Âliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı. Sadeleştiren: Hasırcı, Metin. İstanbul: Pınar yayınları, 1994, s. 37.

eminliği, İstanbul Kadılığı ve Anadolu Kazaskerliği görevlerinde bulundu. Sultan Abdülhamid-i Sani Han devrinin ilk şeyhülislamıdır. 1880 yılında vefat eden Kara Halil Efendi, Fatih Camii avlusuna defnedilmiştir.

2.4.1.6. Ahmed Hâlid Efendi

Kazasker Yusuf Efendi'nin oğlu olan Ahmed Hâlid Efendi İstanbul'da doğmuştur. İstanbul Kadısı olmuş ve Anadolu Kazaskeri pâyesini almıştır. Mecelle'nin dokuz kitabının hazırlanmasında hizmeti vardır. Yüz on yedinci şeyhülislam Mehmed Cemaleddin Efendi, O'nun oğludur. İstanbul'da vefat etmiştir. Fatih'te babasının yanına defnedilmiştir.

2.4.1.7. İbn-i Abidinzâde Alâeddin Efendi

Meşhur Hanefi fakihlerinden Seyyid İbn Abidin'in oğludur. Şam'da doğmuş ve tahsilini orada tamamlamıştır. Daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Mecelle'nin ilk beş kitabının hazırlanması hizmetinde bulunmuştur. Âlim, fâzıl ve ilimde rusuh sahibi güzide şahsiyetlerdendi. Arap olması hasebiyle Türkçe'ye vukûfiyeti tam olmasa da fıkhıdaki kabiliyetinden dolayı nakillerin delillerini bulma konusunda, cemiyet kendisinden pek hayli istifade etmiştir. 1888 yılında Şam'da vefat etmiştir.

2.4.1.8. Ömer Hilmi Efendi (Karinâbatlı)

Dönemin büyük fakihlerinden olan Ömer Hilmi Efendi, 1845 yılında İstanbul'da doğmuştur. Fetva eminliği, evkâf müfettişliği ve defterhane senedât memurluğu yapmıştır. İlmiyle rütbelerini basamak basamak çıkmış ve İstanbul pâyesini almıştır. Ahmet Cevdet Paşa'nın teveccühünü kazanmış ender şahsiyetlerdendir. Temyiz Mahkemesi reisi vazifesini yürüttüğü sırada ansızın vefat etmiştir. Fıkıh alanında eserleri ve hizmetleri bulunan Ömer Hilmi Efendi, Mecelle'nin son dört kitabında emeği geçmiştir.¹⁴⁰

¹⁴⁰ Mardin, Ebu'l Ulâ. Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, Ankara: TDV Yayınları, 1996, s. 66-68.

2.4.1.9. Muhammed Emin Efendi (Bağdatlı)

Bağdat'ta doğan Muhammed Emin Efendi, tahsilini de orada tamamlamıştır. Bağdat'ta müftü iken 1867 yılında İstanbul'a tayin olmuştur. Mecelle'nin ilk dört kitabının hazırlanmasında görev yapmıştır. Sultan II. Abdülhamid Han'ın 1877 yılında açtığı ilk Âyan Meclisi'ne âzâ tayin olunmuştur.

2.4.1.10. Ömer Hulûsi Efendi (Gerdankıran)

Bahriye müftülüğü ve müderrislik de yapan Ömer Hulûsi Efendi, Gümüşhanelidir. İstanbul Kadılığı, Anadolu ve Rumeli Kazaskeri payelerini alan Ömer Hulûsi Efendi, şehzâdelere de ders verirdi. Mecelle'nin beşinci kitabından sonraki dört kitapta hizmetleri geçti. Ahmet Cevdet Paşa'nın cemiyet reisliğinden uzak kaldığı dönemlerde cemiyete başkanlık etmiştir. 1875 yılında vefat etmiştir.

2.4.1.11. Yunus Vehbi Efendi

1832 yılında İstanbul'da doğan Yunus Vehbi Efendi, Isparta Kâdılığı görevinde bulundu. Mecelle'nin 5,6,7,8'inci kitaplarında, şer'i mahkemelere kâdı yetiştirmek amaçlı kurulan ve Mektebu'l-Kudât diye meşhur olan (Nuvâp Mektebi Mührü) mektebin müdürü sıfatıyla imzası bulunmaktadır.

2.4.1.12. Abdüsettâr Efendi (Kırımlı)

Fıkıh alanında derin bilgi sahibi olan Abdüsettâr Efendi, Mekteb-i Hukuk'ta müderrislik ve Temyiz Mahkemesinde âzâlık yapmıştır. Mecelle'nin on dört ve on altıncı kitaplarında hizmeti geçmiş olan Abdüsettâr Efendi, Mekke-i Mükerreme Kâdılığı görevinde iken 1887'de vefat etmiştir. Fıkıh alanında eserleri mevcuttur.¹⁴¹

2.4.1.13. Abdüllatif şükrü Efendi

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Abdüllatif şükrü Efendi, Mecelle'nin 6,7 ve 8'inci kitaplarında hizmeti geçmiştir.

---

¹⁴¹ Öztürk, a.g.e., s. 17.

2.4.1.14. İsa Rûhî Efendi

Şirvanlı olan İsa Rûhî Efendi, Mecelle'nin yalnızca beşinci kitabında hizmeti bulunmuştur. İlmîye sınıfına müderrislikle başlamış ve 1289 yılında Maraş Mollası olduktan sonra Mekke pâyesini almıştır.

Bunların dışında, Mecelle'yi şerh eden, Dürerü'l-Hükkâm müellifi Meclis-i Maarif Reisi Ali Haydar Efendi'de son zamanlardaki toplantılara katılmıştır. Görüldüğü üzere devrin en büyük âlimleri bu çalışmada bulunmuş ise de Ahmet Cevdet Paşa'nın gayreti, çalışmaları ve rolü herkesten fazladır. Mecelle isminin Ahmet Cevdet Paşa'yı hatırlatması da bu yüzdendir.¹⁴²

2.5. Mecelle'nin Tedvîni Sürecinde Ahmet Cevdet Paşa'nın Mücadeleleri

Mecelle, hazırlanırken her bir maddesinin fıkıh kitaplarındaki yeri de gösterilerek tedvin edilmiş bir eserdir. Mecelle'nin, Ahmet Cevdet Paşa'sız hazırlanamayacağını, lehte ve aleyhte herkes kabullenmek zorunda kalmıştır. Bunun delili, Paşa'nın komisyondan uzaklaştırıldığı dönemde hazırlanan, altıncı kitap olan Kitabu'l-Vedfa'nın tenkitlere uğrayıp kabul görmemesi ve sonrasında Paşa'nın tekrar riyâsete getirilmek durumunda kalınmış olunmasıdır. Tekrar heyetin başkanlığına getirilen Ahmet Cevdet Paşa, bu kitabı toplatmış ve onu da içine dâhil ederek hazırladığı Kitabu'l-Emânât'ın onayını alıp bastırmıştır. Paşasız Mecelle'nin olamayacağını diğer bir delili ise, Ahmet Cevdet Paşa'nın ölümünden sonra, Mecelle'de eksik kalan ve ele alınmayan hususların tamamlanması için kurulmuş olan komisyonların hiçbir netice vermemiş olmasıdır.¹⁴³

Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin, (1881-1957) Ahmet Cevdet Paşa'yı her yönüyle ele aldığı ve günümüze kadar aşılamayan kitabı olan “Medeni Hukuk Cephesi'nden Ahmet Cevdet Paşa” adlı eserinde, Mecelle'nin hazırlanmasında Ahmet Cevdet Paşa'nın hizmetlerini dört dönemde ele almaktadır.

¹⁴² Şimşirgil, Ahmet ve Ekinci, Ekrem Buğra. Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle, 5. Baskı. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2013, s. 54-57.

¹⁴³ Yavuz, a.g.e, s. 70.

1. Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir araya gelen Mecelle Cemiyeti'nin Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'yi hazırlama çalışmalarına başlamasından Bursa Vâliliği'ne kadar olan hizmetleri;

2. Ahmet Cevdet Paşa'nın ikinci kere Mecelle başkanlığına getirildikten Maraş Vâliliği'ne kadarki dönem;

3. Maraş'tan döndükten sonra Yanya Vâliliği'ne gönderilişine kadarki dönem;

4. Yanya'dan döndükten sonra Mecelle Cemiyeti'nin ilgasına kadar olan dönem.¹⁴⁴

2.5.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyeti Başkanlığında Mecelle'yi Hazırlamaya Başlamasından Bursa Vâliliğine Kadar Olan Çalışmaları

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında toplanan Mecelle Cemiyeti, ilk olarak 22 Mart 1869 (8 Zilhicce 1285) tarihinde, Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası, (Mecelle Tedvîninin Gerekçesi) Mukaddime (Küllî Kâideler) ve Kitâbu'l Buyu' (Alış-veriş Bahsi) adı verilen birinci kitabı Meclis-i Vükelâ'ya sundu.¹⁴⁵ Bu bölümler Meclis-i Vükelâ'da müzâkere edildikten sonra onaylanıp, 7 Muharrem 1286 (19 Nisan 1869) tarihinde Padişah'a takdim edildi.¹⁴⁶ Dönemin Padişahı Sultan Abdülaziz'in, kitabın ilk sayfasına "mûcebince amel oluna" hattı hümayununun yazıldığını bildiren "İrade-i Seniyye" Mâbeyni Humayûn Başkâtibi tarafından bir gün sonra 20 Nisan 1869'da arz tezkeresinin derkenarına yazılarak Sadâret makamına gönderildi.¹⁴⁷ Mecelle'nin bundan sonraki kitaplarının yürürlüğe konulmasında hep aynı yol izlenmiştir. İstisna olarak esbâb-ı mûcibe mazbatalarının Sadâret'ten sonra Hilâfet makamına gönderilmesi ve özellikle dokuzuncu ve onuncu kitaptan sonrası re'sen Şeyhülislamın Padişah'a arz ettiği de olmuştur.¹⁴⁸

¹⁴⁴ Mardin, a.g.e., s. 66, 92, 103, 131.

¹⁴⁵ Mardin, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁶ Mardin a.g.e, s. 66-67.

¹⁴⁷ Mardin, a.g.e, s. 67-68. Yavuz, a.g.e, s. 73.

¹⁴⁸ Mardin, a.g.e, 83, 84, 105 vd. Yavuz, a.g.e. s. 74.

Ahmet Cevdet Paşa, bu birinci hizmet döneminde ilk üç kitap olan, Kitâbu'l-Buyû', Kitâbu'l-İcârât ve Kitâbu'l Kefâle'yi yürürlüğe koydurtmuştu. Dördüncü kitap olan Kitâbu'l-Havâle'yi de 18 Nisan 1970 tarihinde takdim etti. Ancak bu tarihten sekiz gün sonra Ahmet Cevdet Paşa, hem Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nâzırlığı'ndan hem de Mecelle Heyeti Başkanlığı'ndan azledilip Bursa Vâliliği'ne tâyin edildi. Birkaç gün sonra bu görevden de alındı. Bir buçuk yıl boyunca kendisine hiçbir görev verilmedi. Paşa, bu zaman zarfında, nâmını yürütecek diğer bir eseri olan Tarih-i Cevdet'ini kaleme almakla meşgul olmuştur. Yine de bu dönemde, maddi gelirinin kısıtlanması ve muhalifleri tarafından tertiplenen haksızlıklara maruz kalması canını incitmiştir.¹⁴⁹ Bu dönem Ahmet Cevdet Paşa'nın içinde bir uhde olarak kalmıştır. Sıkıntılı geçen bir buçuk yılın ardından kendisine tevdi edilen Şura-yı Devlet âzâlığını kabul etmeye mecbur kalmıştır. Bu görev, o dönemde nâzırlığın değil vâliliğin bile altında bulunuyordu.¹⁵⁰

Ahmet Cevdet Paşa, bu dönemdeki görevden azlini bağladığı üç sebep vardır.

Bunlardan birincisi, Fransız Medeni Kanunu'nun iktibas edilip mer'ıyyü'l-icra olması için çalışan ve üzerinde etkili olduğu Sadrazam Âli Paşa'yı bu yönde işleyerek her türlü hile ve desiselere başvuran Fransız elçisi De Bourre'nin aleyhteki propagandalarıdır. Esâsen Âli Paşa'nın, Cevdet Paşa'dan ders okuması vesilesiyle kendisine hürmet ve saygısı vardır. Âli Paşa, daha sonrasında işin rengini anlayacak olsa da “ba'zı ashâb-ı ağrâzın si'âyetiyle”¹⁵¹ Cevdet Paşa'nın azledilmesini kafasına koymuştu.

Cevdet Paşa, ikinci sebep olarak gösterdiği dâhili muhaliflerden, daha kırılgan dille ve tenkidle bahsetmektedir.

İkinci sebep, Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin (Kezubî) (1210/1795-1298-1880) başını çektiği mutaassıp ulemânın, Hanefi mezhep imamlarından zayıf kabul edilen İmam Züfer'in görüşünün tercih edilmesine olan itirazları ve bu yöndeki aleyhte propagandalarıdır. Oysaki 692. maddede İmam Züfer'in tercih edilen görüşü

¹⁴⁹ Tezâkir, 40-Tetimme, s. 95-96. Mardin, a.g.e., s. 88, 90-91.

¹⁵⁰ Mardin, a.g.e., s. 90-91.

¹⁵¹ Tezâkir, 40-Tetimme, s. 95. Yavuz, a.g.e., s. 75.

daha sonra aynı Şeyhülislamlik tarafından asrın ihtiyacına uygun bulunarak Sadaret'e sunulacaktır.¹⁵² Buradan maksadın üzüm yemek olmadığı gayet açıktır. Bir de daha önce de temas ettiğimiz, Ahmet Cevdet Paşa'nın evvelce, Kezubî Hasan Efendi'yi müşkil sorularla sıkıştırıp dersten kalkmasına sebep olmuştu. Fatma Âliye Hanım bunun sebebinin ise, babasının ondan "O cahildir" diye bahsettiğini ve Paşa'nın, cahil kimselerin ders vermesine tahammülü olmadığını söylemektedir.¹⁵³ Bunun yanında Şeyhülislam Kezubî Hasan Efendi, Mecelle'nin Meşihat'te (Şeyhülislamlik) değil de Adliye Nezâreti'nde tedvin edilmesini de içine sindiremiyordu.¹⁵⁴

Üçüncü sebep ise, Nâfia Nâzır'ı (İmar Bakanı) Davut Paşa'nın, (ö. 1873) Avusturyalı müteahhit Baro De Hirsch (1896) ile yapmış olduğu Rumeli Demiryolu sözleşmesini Meclis-i Vükelâ'da tenkid etmesi ve Avusturyalı müteahhidin rüşvet teklifini kabul etmemesidir. Bu olay da diğer iki sebebin yanında bardağı taşıran son damla olmuş ve Mecelle çalışmasındaki dedikodular da alevlendirilerek, Ahmet Cevdet Paşa görevlerinden azledilmiştir.

Ancak Ahmet Cevdet Paşa'nın bir buçuk yıl boyunca başında bulunmadığı Mecelle Cemiyeti'nin çalışmaları devam etmiştir. Zaten Paşa'nın görevden azlinden önce beşinci kitap olan Kitâbu'r-Rehin hazırlanmış ve müsveddeleri mevcuttu. Lakin Paşa, bu müsveddeleri tamamiyle tetkik etmeye fırsat bulamadan ansızın Cemiyet'ten uzaklaştırılmıştı. Mecelle'nin eleştirildiği noktalardan biri olan akdin hükümleriyle alakalı bir maddenin eksikliğini de diğer cemiyet üyeleri fark edememiş ve eksik haliyle arzetmişlerdi. Bu durum da Ahmet Cevdet Paşa olmadan Mecelle'nin derlenemeyeceğini gösteren bariz delillerdendir.

---

¹⁵² Mardin, a.g.e., s. 83.

¹⁵³ Fatma Âliye Hanım, Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı. Sadeleştiren: Hasırcı, Metin. İstanbul: Pınar Yayınları, 1994, s. 36-37.

¹⁵⁴ Yavuz, a.g.e., s.76-77.

2.5.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın İkinci Kez Mecelle Cemiyeti Başkanlığından Maraş Vâililiğine Kadar Olan Çalışmaları

İkinci defa Mecelle Cemiyeti başkanlığına getirilen Ahmet Cevdet Paşa, kendisinin cemiyet'ten uzaklaştırıldığı dönemde Mecelle Cemiyeti'nin Adliye Nezâreti'nden alınıp, Bâb-ı Meşihat'e taşındığını söylemektedir.¹⁵⁵ Bu arada cemiyet, müsveddeleri hazır bulunan beşinci kitabı Kitâbu'r-Rehn'i arzetmiş ve altıncı kitap olarak Kitâbu'l-Vedîa'yı tâb ettirmişlerdi. Ancak bu kitap öncekilerin derecesinde değildi. Şiddetli tenkidlere uğramış ne ulemâ ne de halk nezdinde kabul görmüştü. Mecelle işinin önemi anlaşılmıştı. İstenilen düzeyde bir kalitede olmasının Cevdet Paşa faktörü ile mümkün olabileceği kabul edildi. Bu sebeple Ahmet Cevdet Paşa, Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Riyâseti ile birlikte Mecelle Cemiyeti Riyâseti'ne tekrar getirildi. Cevdet Paşa, ilk iş olarak Kitâbu'l-Vedîa'nın matbu nüshalarını toplatıp imha etti. Edebe mugayir olur düşüncesiyle Padişah'a sunulmuş olan nüshanın iadesini istemedi. Bu nüshaya İstanbul Üniversitesi Yıldız Kitapları arasında ulaşan Ebul'ula Mardin, bunu Mecelle ile karşılaştırmış ve aralarındaki muazzam farkı ortaya koymuş ve bir kez daha Ahmet Cevdet Paşa olmadan Mecelle'nin tedvin edilemeyeceğini ispat etmiştir.¹⁵⁶ İşin başına tekrar geçen Cevdet Paşa, toplattığı Kitâbu'l-Vedîa'yı da içine bir bâb olarak dâhil ettiği Kitâbu'l-Emânât'ı daha sonra da Kitâbu'l-Hîbe'yi tedvin ederek 1872 yılının başlarında tâb ettirdi.

Cevdet Paşa, bu dönemde Hanefî imamların sahih görüşlerinden ayrılmamaya çalışıyor ve daha temkinli olmaya gayret ediyordu. Bu göreve dönüşünden 24 gün sonra Şeyhülislamlik'tan ayrılan Kezubî Hasan Efendi'nin yerine Muhtar Bey'in gelip, Cevdet Paşa'ya da teveccühü olmasına rağmen Paşa, ihtiyâtı elden bırakmıyordu.

Bu sıralarda Âli Paşa vefat etmiş ve yerine Mahmut Nedim Paşa (1818-1883) sadrazam olmuş, o da işlerinde ileri gidip, Cevdet Paşa'nın muhalefetiyle karşılaşınca, kendisinden işkillenmiş ve civârından uzaklaştırmak düşüncesiyle

¹⁵⁵ Tezâkir, 40-Tetimme, s. 96-97.

¹⁵⁶ Mardin,a.g.e., s. 93-94.

ansızın onu Maraş Vâliliği'ne tayin etmiştir. Böylece tekrar cemiyet'ten uzak kalmak zorunda kalan Cevdet Paşa, on sekiz gün bu görevi sürdürmüştür. Bu arada sadrazam olan Mithat Paşa, Mahmut Paşa'nın bütün çalışmalarını iptal etmiş ve Ahmet Cevdet Paşa'yı İstanbul'a çağırarak Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye âzâlığı ile birlikte cemiyetin başına getirmiştir.¹⁵⁷

2.5.3. Ahmet Cevdet Paşa'nın Maraş'tan Dönüşü ve Yanya Valiliğine Kadarki Dönemde Mecelle Faaliyetleri

Ahmet Cevdet Paşa'nın Maraş'tan dönmesini isteyen Mithat Paşa, bunu can-ı gönülden yapmıyor, garbda ve şarkta medhini duyduğu Mecelle'nin tamamlanmasıyla itibar kazanmayı düşünüyordu. Yoksa ne Mecelle'den yanaydı ne de çocukluğundan beri Ahmet Cevdet Paşa'yla yıldızı barışmıştı.

Bu dönemde cemiyetin, Meşihat'ten Bâb-îali'ye taşınmasıyla Cevdet Paşa, kendisini daha serbest ve rahat hissetmiş, bu durum o dönemde hazırlanan dokuzuncu ve onuncu kitaplara da yansımıştı. Bu sebeple bu kitaplar hüküm bakımından zengindirler.¹⁵⁸

Ahmet Cevdet Paşa, 5 Nisan 1874'te yeni ihdâs edilen Şûrâ-yı Devlet Riyâseti Muavvinliği'ne getirildiğinde Mecelle'nin onuncu kitabını tâb ettirmiş, on bir ve on ikinci kitapları da hazırlamıştı. Bu defa 2 Kasım 1874'te yaklaşık yedi ay önce ihdâs edilmiş olan riyâset muavvinliği, siyâsi sebeplerle ilga edilince Ahmet Cevdet Paşa, üçüncü kez cemiyetten uzaklaştırılmış oldu. Bu kararda saltanat değişikliği düşünen bir takım devlet ricâlinin etkisi söz konusudur. Serasker Hüseyin Avni Paşa, bu anlamda tekerlerine taş koyabileceğini düşündüğü Ahmet Cevdet Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak ve işlerini hallettikten sonra tekrar geri çağırılmayı amaçlıyordu.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Mardin, a.g.e.,s. 103.

¹⁵⁸ Mardin, a.g.e., s. 103.

¹⁵⁹ Tezâkir, 40-Tetimme, s. 131-132. Mardin, a.g.e., s. 117-118.

2.5.4. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yanya'dan Dönmesi ve Mecelle'nin Tamamlanmasına Kadarki Dönem

Ahmet Cevdet Paşa, altı ay Yanya Vâliliği görevinde bulunduktan sonra, 12 Haziran 1875'te kendisine tevdi edilen Maârif-i Umûmiyye Nazırlığı ile İstanbul'a döndü.¹⁶⁰ Ardından 30 Kasım 1875'te tekrar Adliye Nazırı oldu. O dönemde daha önceleri Ticaret Nâzırlığı'na bağlı olan Ticaret Mahkeme'leri, Adliye Nezâreti'ne bağlandı.¹⁶¹ Bu sebeple artık muhakeme usûllerinin sağlam ve esaslı bir temele dayandırılması ihtiyacı doğdu. Cevdet Paşa, bu amaç doğrultusunda on altıncı kitabı bu konuya hasretti.

Tarihin, Sultan Abdülaziz'in bir darbeyle tahttan indirilişine tanıklık edeceği günlerin hemen öncesinde, İstanbul'da siyasi hava oldukça gergin ve çalkantılıydı. Sürekli sadrazam değişiyordu. Tekrar sadrazam olan Mahmud Nedim Paşa, kendi dümen suyuna gitmeyen Ahmet Cevdet Paşa'yı Suriye Vâliliğine tayin etmişti. Zaman geçmeden sadrazamlığa Rüştü Paşa atanmış ve aralarındaki dava birliği ve dostluk sebebiyle O' da Ahmet Cevdet Paşa'yı Maârif-i Umûmiyye Nâzırlığı'na getirmiştir. Böylece Cevdet Paşa' da Suriye'ye gitmekten kurtulmuştur. 31 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz tahttan indirilince, onun yerine tahta geçen Şehzâde V. Murad'da sağlık sorunları sebebiyle beş ay sonra tahtı, Sultan II. Abdülhamid'e teslim etmiştir. Yaklaşık bir buçuk ay sonra 16 Ekim 1876'da üçüncü defa Adliye Nezâreti kendisine verilen Cevdet Paşa, önce on üç ve on dördüncü kitapları, sonrasında da on beş ve on altıncı kitapları bastırarak neşretmiştir.¹⁶²

Böylece İslam Hukuku'nun kanunlaştırılması olan, Türk Medeni Kanunu Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye tamamlanmış oldu.¹⁶³

¹⁶⁰ Tezâkir, 40-Tetimme, s. 139. Mardin, a.g.e.,s. 131.

¹⁶¹ Tezâkir, 40-Tetimme. s. 146.

¹⁶² Tezâkir, 40-Tetimme, s. 161.

¹⁶³ Mardin, a.g.e., s. 134-140. Yavuz, a.g.e., s. 85.

2.6. Mecelle'nin Sistematiği

Mecelle, öncelikle fıkıh ve fetva kitaplarının maddeler halinde özetlenerek kanun haline getirilmesidir.¹⁶⁴ Özet olmakla birlikte, fıkıh kitaplarının teknik ve sistemine aynen bağlı kalınmamış, yeni bir usûl ve teknik geliştirilmiştir. Mecelle'ye kadar olan fıkıh kitaplarının sistemi; taharetle başlar, ibadet, muamelât, munâkehat ve ukûbâtı karışık şekilde ele alırlardı. Mecelle ise, kavâid-i külliye ile başlamış, satım akdi, eşya hukuku, usul hükümleri ve diğer akitlerle devam etmiştir. İslam Tarihi'nde ilk olarak ibadâtı diğer bölümlerden ayırmış, aile ve miras hukukuna girmemiştir. Bu bölümlerin bulunmayışının en önemli sebebi, o dönemde Osmanlı yargı sisteminin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Mecelle, ikili olan mahkeme sisteminde Şer'iyye Mahkemeleri'nden ziyade Nizamiye Mahkemeleri'nde uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Şer'i mahkemelerin alanına giren, aile ve miras konularını almamış, Nizamiye Mahkemeleri'nde ayrıca ihtiyaç duyulan usul hükümlerine bu sebeple yer vermiştir.¹⁶⁵

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin esbâb-ı mûcibe mazbatasında da belirtildiği gibi, Hanefî Mezhebi'nin muâmelatla alakalı kısmını içerecek şekilde hazırlanmış ve mezhep içerisindeki görüşlerden birinin tercih edilmesiyle düzenlenmiştir. Diğer mezheplerden yararlanma yoluna gidilmemiştir. Hatta mezhep içerisinde zayıf kabul edilen görüş veya Mezhep İmam'larının sözü tercih edildiğinde bile, dönemin mutaassıp ulemâ takımı¹⁶⁶ bir kaşık suda fırtınalar koparmışlardır.

Bu ateşli propagandaların malzemesi yapılan, Cevdet Paşa'nın cemiyetten uzaklaştırılmasında argüman olarak kullanılan, daha sonra aynı şekilde kalmasına karar verilen, dördüncü kitap olan Kitâbu'l-Havâle'nin 692. maddesiyle alakalı cemiyet mazbatasını buraya alıyoruz.

¹⁶⁴ Kaşıkçı, Osman. İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 34.

¹⁶⁵ Aydın, M. Akif. Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri. (27-28 Mayıs, 1985), İstanbul: İÜEFD, 1986, s. 32-33. Öztürk, Osman. Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1, 1973, s. 111. Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası, Mecelle.

¹⁶⁶ Kezubi Hasan Efendi: Fatma Aliye, devrin şeyhülislamı olan Kezubi Hasan Efendi hakkında şunları söylemektedir. "O'nun mizacı her nabza göre şerbet verir cinstendir. Her devre uygun davranması sebebiyle, bir ara Padişah hocalığı da (Hâce-i Şehriyâri) yapmış ve iki kere şeyhülislamlığa getirilmiştir. Babam ondan "o cahildir" diye bahs ederdi." Bu çekişmede, daha önce Ahmet Cevdet Paşa, ders verirken Kezubi Hasan Efendi'yi zor suallerle sıkıştırıp dersten kalkmak zorunda bıraktığı göz önünde bulundurulsa da Ahmet Cevdet Paşa'nın, cahil olup da ders vermeye kalkanlara tahammülünün olmadığı da bilinmelidir. (Âliye, a.g.e. 36-37.)

“Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin havale meselelerini ihtiva eden 4. kitabı daha önce tedvin olunarak takdim olunmuş, Meclis-i Vükelâ'da gözden geçirilerek 692. maddede beyan olunan meselenin bir kere daha müzakere ve tedkiki münasip görülerek cemiyetimize havale buyrulmuştur. Meselenin izahı mahiyetinde Şeyhülislamlık'tan aldığımız cevaba; asrımızdaki meselelere İmam Züfer'in görüşü uygun düştüğü belirtilmiş, büyük imamların görüşlerinden biri ile amel etmeyi Halife Hazretler'i emir buyururlarsa onunla amel olunacağından ve İmam Züfer'in görüşünün de asrımızın muâmelelerine uyması sebebiyle maddenin eski şekliyle muhafazasının münasip olduğu bildirilmiştir. Bu hususta emr ve ferman hazretleri'nindir.” Bu konuda Şeyhülislamlık'ta aynı ifadelerle tezkereyi Sadaret'e göndermişler ve bu sefer de Cevdet Paşa'nın cemiyetten uzaklaştırılmasına sebep olan maddenin aynı kalması yönünde görüş beyan etmişlerdir.¹⁶⁷

Mecelle Cemiyeti'nin, mezhep içinde tercih yapmasına rağmen, ne denli temkinli ve ihtiyatlı hareket ettiğini göstermesi bakımından, beşinci kitap olan Kitâbu'r- Rehin'in mazbatasını da özetle buraya alıyoruz. “Rehnin kıymeti karşılığında borcun miktarının arttırılması meselesinde İmam Ebu Yusuf'un görüşüne, tarafeynin görüşleri muhaliftir. Tarafeyn'e göre câiz olmayan bu arttırılma, Ebu Yusuf'a göre câizdir. Cemiyetimizce hangi görüşün zamanımız muâmelelerine daha uygun düşeceği bilinmemiş ve makâm-ı âlinize sorulmuştur. Yüksek makamınızca bu husus Sadarete arzedildikten sonra bize gönderilen cevapta, Ebu Yusuf'un görüşünün günümüzdeki muâmelelere daha uygun düştüğü bildirildiğinden Mecelle'nin 714. maddesi cemiyetimiz tarafından Ebu Yusuf'un görüşü üzere kaleme alınmıştır.”¹⁶⁸

Ahmet Cevdet Paşa, Mahmud Nedim Paşa'yla ters düşüp ikinci defa Mecelle Cemiyeti'nden uzaklaştırılıp Maraş Valiliği'ne gönderilmesinden on sekiz gün sonra Mithat Paşa sadrazam olur ve fikirleri çok uyuşmasa da Cevdet Paşa'nın birikim ve tecrübelerinden istifade amacıyla, Paşa'yı tekrar Adliye Nezâreti'ne ve Mecelle Cemiyeti'nin başına getirir. Dördüncü kitap'tan sonra Meşihat'e taşınan cemiyet'e

¹⁶⁷ Öztürk, a.g.e.,s. 57.

¹⁶⁸ Öztürk, a.g.e., s. 61.

Bab-1 Âli'den bir oda tahsis edilerek buraya nakledilir. Cemiyet'in artık Meşihat'in baskılarından kurtulmuş olduğu dokuzuncu ve onuncu kitapların muhtevasına yansır. Dokuzuncu kitabın mazbatasında şu ifadelere yer verilir. "Bu kitabın da münderecâtı Hanefî Fakihleri'nin en kuvvetli görüşlerinden alınmıştır. Bu sebeple uzun uzadıya esbâb-1 mücibeden bahsetmeye gerek yoktur. Yalnız sefihlerin hacri konusunda İmam Ebû Yusuf'un kavli tercih edilmiştir. Şöyle ki İmam-ı Âzam hazretlerinin ichtihadına göre sefihin hacri caiz olmaz. Çünkü malını muhafaza için şahsi hürriyetine dokunulmuş ve kendisi insan olma derecesinden aşağı indirilmiş olur. Bu ise bir zararı izale edeyim derken daha büyük bir zararı tercih etmek demektir. Şu hale göre bir çocuk akıl bâliğ olduktan sonra malında dilediği gibi tasarruf eder, bey, icâre ve hibe gibi akidleri muteber olur. Şu kadar ki İmam-ı Âzam 25 yaşını rüşd yaşı sayıp, der ki; bir çocuk reşit olmaksızın bâliğ olduğunda hacr olunmamakla beraber rüşd yaşına erişinceye kadar tedip için malı eline verilmez. Ancak o yaşa varınca artık teeddüp ihtimali kalmadığından malı kendisine verilir. İmam Ebû Yusuf ile İmam Muhammed, sefihin hacrine kâil olurlar ve derler ki, sefihin hacri hem kendisini kayırmak hem de insanları onun vereceği zarardan korumak içindir. Zira boş yere kendi malını yok ettikten sonra şunun bunun malını dolandırıp medyûn kalır ve nihayet yardıma muhtaç hale gelir. Bir çocuğun rüşdü ne vakit tahakkuk ederse "Onlarda bir akıl ve salah gördünüz mü mallarını onlara teslim edin"¹⁶⁹ mealindeki Âyet-i Kerîme hükmünce malı kendisine teslim olunur. Reşid olmaksızın bâliğ olursa kaç yaşına varırsa varsın rüşdü tahakkuk etmedikçe mal kendisine teslim olunmaz. Âkıl bâliğ olan bir kimsenin sefih olduğu tahakkuk ettikte hacri caiz olur. "Eğer üstünde hak bulunan (borçlu) bir sefih veya bir zâif olur yahut da bizzat yazdırmaya (ve ikrara) gücü yetmezse velîsi dosdoğru yazdırsın."¹⁷⁰ Âyet-i Kerîmesi'nin zahiri İmam Ebû Yusuf'la İmam Muhammed'in kavlini teyid eder. Muteber kitapların çoğunda İmam Ebû Yusuf'la İmam Muhammed'in görüşüyle fetva verilir. Bu Mecelle'de onların görüşleri benimsenerek 958. madde (Sefih olan

---

¹⁶⁹ Nisa, 4/6

¹⁷⁰ Bakara, 2/282.

kimseler hâkim tarafından hacr olunabilir) şeklinde yazılmış ve 1. bâb'ın 3. bölümü ona göre kaleme alınmıştır.”¹⁷¹

Bu arada, Mecelle'yi akâmete uğrıtıp, Fransa Kanunu'nun alınması için çabalayan ve malzeme kovalayan dış mihraklar da boş durmamışlardır.

Mecelle'nin kendine has özgün bir metodla hazırlandığı söylenebilir. Öyle ki, özellikle Kavâid-i Külliye bölümü tamamen mücerred (soyut) metotla hazırlanmışken, diğer on altı kitap meseleci (kazuist) metoda göre hazırlanmıştır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin sistemi incelendiğinde; 1. Gerekçesi (Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası); 2. Mukaddime (Kavâid-i Külliyye); 3. on altı kitap/bölümden oluştuğu görülür. Bu kitaplar, içinde bâblara, bâblar da konularına göre fasıllara ayrılmıştır. Öz ifadeyle Mecelle, bir mukaddime, on altı kitap ve 1851 maddeden meydana gelmiştir. Her kitap, içinde geçen terimleri açıklayıcı mahiyette olan mukaddime (giriş) ile başlamaktadır. Mukaddime de dâhil edilerek maddeler sırasıyla numaralandırılmıştır. Bazı maddelerin anlaşılabilmesi için hemen yanlarında örneklere yer verilmiştir.

2.7. Mecelle'nin Dili

Osmanlı'da kullanılan saray diline nispetle, Mecelle'nin dili oldukça sade, basit ve anlaşılır olduğu görülmektedir.¹⁷² Kavâid-i Osmaniyye ve Kavâid-i Türkiyye'nin sahibi Ahmet Cevdet Paşa, dil konusunda örnek aldığı Mustafa Reşit Paşa gibi, açık, anlaşılır ve sade bir üslûbu benimsiyor ve resmi yazışmalarda da bu dili kullanıyordu.¹⁷³ Ahmet Cevdet Paşa'nın başında bulunmadığı ve dil açısından da şiddetli tenkidlere uğrayan tek kitap olması açısından Kitâbu'l-Vedîa' da göz önünde bulundurulduğunda, Mecelle'nin dili konusunda da Ahmet Cevdet Paşa'nın rolü ortaya çıkar. Kitâbu'l Vedîa'yı inceleyen Ebu'l Ulâ Mardin bu kitap hakkında, “Tamamen belâgat ve fesâhatten uzak, dil üslup ve muhakeme bakımından da

¹⁷¹ Öztürk, a.g.e., s. 61.

¹⁷² Kaşıkçı, a.g.e.,s. 39.

¹⁷³ Fatma Âliye, a.g.e., s. 26.

Mecelle'yle uyuşmuyor.”¹⁷⁴ Demektedir. Bilimsel bir gözle incelendiğinde, dil açısından birçok klasik edebiyat sanatının, Mecelle'de uygulandığı görülür. Örneğin; Kavâid-i Külliye'deki maddelerin az sözle çok mana ifade etmelerine bakıldığında “İcaz sanatı”nın başarıyla kullanıldığı görülür.¹⁷⁵

2.8. Mecelle'nin Uygulandığı Ülkeler

Mecelle çok geniş bir coğrafyada uygulama alanı bulmuştur. İstanbul'da hazırlanması ve Hanefî Mezhebi'nin kanunlaştırılması olması bu duruma mâni olmamıştır. Uygulandığı bölgenin şartlarına göre zamanla tâdil edilmiş (yenilenmiş) olsa da günümüzde hala bazı devletlerin hukuki mevzuatında kendini hissettirmektedir. Mecelle, Osmanlı Devleti'ne bağlı Suriye, Irak, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Kıbrıs'ta yürürlüğe konulmuştur. Bulgarlar da Mecelle'yi dillerine tercüme ederek kanunlarının temelini onunla oluşturmuşlardır. İngilizler 1914'te Kıbrıs'ı işgal ettiklerinde, Mecelle'nin tatbikini devam ettirmişlerdir. Günümüzde de Kıbrıs'ta Medeni Hukukun esasını Mecelle teşkil etmektedir. Ürdün ve Irak'ta üzerinde yapılan tadilatlarla rağmen Mecelle'nin birçok hükümleri yürürlükte. Mecelle'nin uygulandığı ülkelerde en çok dikkati câlib olan İsrail'dir. İsrail, Osmanlı'nın himayesinde uygulamaya başladığı Mecelle'yi 1922 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu tarihte burayı işgal eden İngilizler de Mecelle'yi tamamen yürürlükten kaldırmamış, kendi hukuklarıyla karma bir sistem oluşturmuşlardır. İsrail, idaresini kendi eline geçirdikten sonra da Mecelle'den tamamen vazgeçmemiştir. Günümüzde dâhi Filistin'deki Batı Şeria ve Gazze istisna edilirse, Mecelle İslâm ülkelerinden ziyade kendini İsrail hukukunda hissettirir.¹⁷⁶ Mecelle, alanında hazırlanan ilk kanun olması dolayısıyla gerek tatbik edildiği, gerekse diğer ülkelerde hazırlanan kanun metinlerine tesiri olmuştur.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Mardin, a.g.e., s.92-94

¹⁷⁵ Karatepe, Şükrü. Mecelle'nin Dili ve Hukuk Diline Katkısı, Türk Dili dil ve Edebiyat Dergisi, 2015, c, IX, Sayı:767-768, s. 271-278.

¹⁷⁶ Öztürk, a.g.e., s. 93-94.

¹⁷⁷ Aydın, Mehmet Akif. “Mecelle-i Ahkâm-ı adliyye”. DİA. XXVIII, s.231-235.

2.9. Mecelle'nin Yürürlükten Kaldırılması

Mecellenin yürürlükten kaldırılmasının hukuki sebepleri olmakla birlikte asıl sebep siyasidir. 1926 senesine gelindiğinde Osmanlı Devleti yıkılmış ve yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Yeni kurulan Cumhuriyet ise yönünü, kayıtsız şartsız Batı'ya dönmüştür. Dönemin hükümetine göre yeni medeniyetin ve yapılanmanın tamamen gerçekleşmesi için, Batı'nın tüm kurum ve kavramları topyekün ithal edilmeliydi. Tabii ki hukuk sistemi de.¹⁷⁸ Bir de yeni hükümete göre din, dogmalardan oluşup, değişen dünyanın ihtiyaçlarına cevap veremez ve terakkiye mâni olur idi. Tümüyle beşer mahsulü olan bir yasaya ihtiyaç vardı hükümete göre.¹⁷⁹

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin yürürlükten kaldırılmasının tek sebebi siyasi değildir. Bunun hukuki sebepleri de vardır. Bunların başında, Mecelle'yi geliştirmek ve tamamlamak için kurulan komisyonların hakkıyla çalışmaması ve verimsiz olmaları gelmektedir.

Bunların sonucunda, 1869 yılında yürürlüğe girmeye başlayan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 57 yıllık uygulanmasından sonra, 1926 yılında İsviçre Medeni Hukuku'nun toptan olarak külli resepsiyon yoluyla alınmasına ve Mecelle'nin kaldırılmasına karar verildi. İsviçre Medeni Kanunu'yla birlikte İsviçre Borçlar Kanunu da aynı şekilde alınarak 4 Ekim 1926 tarihinde ikisi birden yürürlüğe konuldu. Türkiye'de böylece sadece Mecelle'nin değil, İslam Hukuku'nun bütünüyle kaldırılmış olduğu ilan ediliyordu. "Mecelle'nin yürürlükten kaldırılması, tarihi kaderimizin bizden mahrum bıraktığı tarihi devamlılığın (continue historigue) hukuk alanında da yok oluşunu göstermektedir."¹⁸⁰

¹⁷⁸ Bozkurt, Mehmet Esat. Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı ? Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin. İstanbul: 1944, s. 11.

¹⁷⁹ Türk Medeni Kanunu Esbâb-ı Mûcibe Lâyihası.

¹⁸⁰ Fındıkoğlu, Z. Fahri. "Önsöz".Gür, A. Refik. Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından İkinci Baskı İstanbul: Sebil Yayınları, 1977, s.9.

2.10. RİSÂLETÜ'L-VEFÂ

2.10.1. Bey' Bi'l-Vefâ'nın Tanımı

Satıcı ve alıcının aralarında anlaşarak bedelin ödendiği takdirde satışa konu olan malın iade edilmesine dayalı satış türüdür.¹⁸¹

Bu alış veriş türüne bey' bi'l-vefâ denilmesi, bedelin geri ödendiğinde satışa konu olan mebiin geri iade edilmesini düzenleyen anlaşma, akde ve ahde vefâyı gerektirdiğinden dolayı bu isim verilmiştir.¹⁸²

Bey' bi'l-vefâ'nın Mecelle'deki tarifi şu şekildedir: “ Bey' bi'l-vefâ, bir kimse bir malı başka bir şahsa mezkûr malın semeni o şahsa reddettikte o malı kendisine geri vermek üzere şu kadar kuruşa satmaktır ki, müşterinin maldan istifade etmesi açısından bey-i sahih, tarafeynin fesih haklarına sahip olmaları açısından bey-i fasid, malın üçüncü bir şahsa satılamaması yönüyle de rehin hükmündedir.”¹⁸³

Bey' bi'l-vefâ, farklı özellikleri bünyesinde barındırması sebebiyle bir çok formda isimlendirilmiştir. Bey'u'l-vefa ve bey'u'l-câiz diye de isimlendirilmiştir. Bey' bi'l-vefâ'ya Mısır'da bey'bi'l-emâne, Şam'da bey'üttaa' adı verilmiştir. Ayrıca bey'ul-muâmele adı da verilmiştir. Zira muâmele borcun ribhidir. Müşterinin aldığı maldan istifade etmesi yönüyle bey'ul-muâmele ismiyle anılmıştır. Şafîiler tarafından da rehn-i mûâd diye isimlendirilmiştir.¹⁸⁴

Bey' bi'l-vefâ hicrî V. miladi XI. yüz yılda Semerkand ve Buhâra dolaylarında ortaya çıkmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre eskiden var olan Allah rızası için karz uygulaması günümüzde etkisini kaybetmiş, insanların bir birine olan güvenleri azalmış ve vefâen satış uygulaması böylece ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵ Bu uygulama ile bir taraftan ihtiyaç sahipleri faize bulaşmadan ihtiyacını görebilmiş, finansı sağlayan kimsenin alacağı da hem garanti altına alınmış hem de maldan

¹⁸¹ İbn Abidin, Muhammed Emin, Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr, Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1421, c.V, s. 276.

¹⁸² Bayındır, Abdülaziz, “Bey' Bi'l-Vefâ, DİA, c. VI, s.20.

¹⁸³ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.1, s. 223-224.

¹⁸⁴ Bilmen, Ömer Nasûhi, Hukuku İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1970, c. VI, s. 127.

¹⁸⁵ Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü'l-vefâ.

istifade etmesi sağlanmıştır. İlk bakışta İslam Hukuku'nun ilkelerine aykırı görünen vefâen satış “Hâcet umûmi veya husûsi olsun zarûret derecesine indirilir.” kâidesi gereğince ulemâ, Buhara halkı için buna cevaz vermişler ve sonraları diğer İslam ülkelerinde de yaygınlaşmıştır.¹⁸⁶

Ali Haydar Efendi, (v.1355/1936) Mecelle'nin 32. maddesinin (Hâcet umûmi olsun husûsi olsun zarûret derecesine indirilir.) şerhinde şu bilgilere yer verir: “Bey’ bi’l-vefânın tecvîzi bu kabildendir ki, Buhâra ahâlisinde borç teessür ettikte görülen ihtiyaç üzerine bu muâmele mer’iyyü’l-icra olmuştur.”¹⁸⁷ Ömer Nasûhi Bilmen’de (v. 1971) bu maddenin şerhinde şu ilaveyi yapar: “ Vefâ yoluyla satış bir nevî ribâ kabilinden olmakla esasen memnû olmak iktizâ ederken zarûrete binâen tecviz edilmiştir. Bilmen, bey’bi’l-vefâ bahsine de direk olarak câizdir şeklinde giriş yapar.”¹⁸⁸

2.10.2. Bey’ Bi’l-Vefâ Akdinin Kuruluşu

Bey’ bi’l-vefâ akdinde, satıcı alıcıya hitaben: “Bu malı sana bedelini geri getirdiğimde geri almak şartıyla şu kadar meblağa sana satıyorum veya bendeki alacağıma karşılık borcumu ödediğimde geri vermen şartıyla bu malı sana satıyorum.” şeklindeki ifadeleri alıcının da kabul etmesiyle kurulan akiddir.¹⁸⁹

Bey’ bi’l-vefâ akdinin kurulmasını iki örnekle açıklamaya çalışalım:

Paraya ihtiyacı olan Ali, bedelini ödediğinde geri almak şartıyla tarlasını belli bir fiyat karşılığında Veli’ye satsa, aralarında vefâen satış meydana gelmiş olur. Ali, parasını Veli’ye iade ettiği zaman tarlasını geri alır ve bu satış işlemi sonlanır. Bu alış verişin sonunda Ali ihtiyacı olan parayı temin etmiş, Veli’ de Ali’ye borç verdiği süre zarfında tarladan istifade etmiştir.

Veli’ye olan borcunu ödeme güçlüğü çeken Ali, borcunu erteletmek istemektedir ve Veli’ye hitaben: “Sana borcumu ödeyince geri almak şartıyla borç

¹⁸⁶ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 88.

¹⁸⁷ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 88.

¹⁸⁸ Bilmen, a.g.e.,c.I, s. 265, c.VI, s.126.

¹⁸⁹ İbn Nüceym, Zeynu’l Abidin b. İbrahim el- Mısırî, el-Bahru’r-Râik, Beyrut, (t.y), VI, s.8.

mukabili tarlamı sana satıyorum.” demesi şeklinde de bu akid kurulabilir. Böylece Ali faize bulaşmaktan kurtulur, Veli de bu süre zarfında tarladan istifade etmiş olur.

Her iki durumda da Veli, alacağını elde edene kadar Ali'nin tarlasından istifade etmektedir. Borç verenin (mukriz) borçludan (müstakriz) ödünç dışında şart koşulmuş bir fayda edinmesi caiz olmadığından, bunu meşru hale getirmek için aralarında şartlı bir alış veriş yapmaktadırlar. Bu akid türünde borçlu kimse bedelini ödediğinde malını geri alıyor ve anlaşmayı feshediyor, borç veren kimse de bu süre zarfında maldan istifade edebiliyor. Hanefi fakihleri bu akdin halk arasında uygulanma geldiğini söylemektedirler.¹⁹⁰

Anadolu'da halk arasında “para faizsiz, tarla kirasız” veya “para faizsiz, ev kirasız” şeklinde uygulanan akid bey' bi'l-vefa akdidir.¹⁹¹

2.10.3. Bey' Bi'l-Vefâ Hakkındaki Görüşler, Delilleri ve Ulaşılan Hükümler

Semer kand ve Buhâra dolaylarında Hicri V. yüzyıllarda halkın faize karşı bir çıkış yolu olarak geliştirdikleri ve daha sonra diğer İslam beldelerinde de yaygınlaşan bey' bi'l-vefâ akdine ilk dönem fıkıh kaynaklarında rastlanılmaması tabiidir. Sonradan ortaya çıkan ve yapısı itibariyle sıkıntılı bir akid türü olan bey' bi'l-vefâ hakkında âlimler de farklı görüşler serdetmişler, öyle ki Bezzâzî''ye göre bu konuda dokuz farklı görüş ileri sürülmüştür.¹⁹²

Kimileri vefâen satışı rehin olarak değerlendirirken, kimilerine göre bey'i fâsid, kimilerine göre de bey'i sahih olarak kabul edilmiştir. Meydana geliş bakımından fâsid veya sahih ya da bazı yönlerden fâsid bazı yönlerden de sahih olarak değerlendirilmiştir.¹⁹³

¹⁹⁰ Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz, Dürerü'l- Hükkam, İstanbul: 1317, II, s.207.

¹⁹¹ Bu uygulama nakite ihtiyacı olan kimsenin belirli bedel karşılığında tarlası veya evini, bedelini ödediği zaman geri almak şartıyla satmasıdır. Bedelini geri ödediğinde evini veya tarlasını geri alır ve anlaşma fesh olunur. Böylece finans ihtiyacını karşılamış olur. Bu süre içerisinde de finansı sağlayan kimse de ev veya tarladan istifade etmiş olur. Bkz. Turan, M. Fatih, Bey' bi'l-vefâ ve Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fıkhi Boyutu, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/1 c. 15, Sayı: 27, s. 117-146.

¹⁹² el-Bezzâzî, Muhammed b. Muhammed el-Kerkerî, el-Câmiu'l-veciz, (Hindiyeye'nin kenarında), Beyrut: 1980, c. IV, s. 405-410.

¹⁹³ el- Bezzâzî, el-Câmiu'l-veciz, c. IV, s. 405-410.

2.10.3.1. Rehin Olarak Değerlendiren Görüş

Hanefi fakihlerinden Ebû Şucâ' ile oğlu Ali b. Hüseyin es-Suğdî, (v. 461/1069) Ebu'l Hasen el-Mâturîdî (v. 511/1117) ve Necmüddîn en-Neseî (v. 537/1142) gibi âlimler bey' bi'l-vefâyı rehin olarak değerlendirirler.¹⁹⁴ (Neseî' den sahih bir satış olduğu yönünde bir nakil daha bulunmaktadır.)¹⁹⁵ Onun hakikatı itibariyle rehin olduğunu söylerler. Vefâen satımda mebîi müşterinin elinde bulunan rehin gibidir. O malın mâliki değildir ve izinsiz ondan istifade edemez. İzinsiz bir şekilde istifade etmişse miktarını tazmin eder. Borç karşılığında vefâen satış yapılmışsa, malın helâk olması durumunda helâk olan mala karşılık gelen borç düşer. Satıcı borcunu ödediğinde malını geri alır.¹⁹⁶ Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda bey' bi'l-vefâ ile rehin arasında bir fark olmadığı görülür. İki taraf da bey' diyerek bu akdi kurmuş olsalar da gayeleri bey' değil rehin ve borcun belgelenmesidir. Öyle ki satıcı kimse bu akdin sonrasında “malımı filancıya rehin verdim”, müşteri ise “filan kimsenin malını rehin aldım” demektedirler. Hukukî işlemlerde itibar kullanılan lafızlara değil, maksad ve manaya olduğundan, gerçekleştirilen işleme bey' denilse bile bu bir rehindir.¹⁹⁷

Mecelle'de bey' bi'l-vefâ ile alakalı olan şu maddeler de onun rehin hükmüne sahip olduğunu tasdikler niteliktedir.

Bey' bi'l-vefâ akdinde tarafeynin akdi fesih hakları bulunmaktadır. Müşteri mala tam malik olamadığı için satıcı bedeli iade ettiğinde malı geri vermek durumundadır. Taraflar belli bir vakit belirlemiş olsalar dahi müşteri de istediği vakit alacağını talep edip akdi feshedebilir.¹⁹⁸

¹⁹⁴ el-Bezzâzî, el-Fetevâ'l-Bezzâziye, c.V, s. 405, Molla Hüsrev, Dürerü'l-Hükkâm,c. II, s. 207, İbn Abidîn, Reddu'l-Muhtâr, c.V, s.276, Gözübenli, a.g.e., s. 113.

¹⁹⁵ Dürerü'l-Hükkâm,c. II, s. 207, İbn Abidîn, Reddu'l-Muhtâr, c.V, s.276, Gözübenli, a.g.e., s. 113.

¹⁹⁶ el- Bezzâzî, el-Câmiu'l-veciz, c. IV, s. 405-410, Molla Hüsrev, Dürerü'l-Hükkâm,c. II, s. 207.

¹⁹⁷ Molla Hüsrev, Dürerü'l-Hükkâm,c. II, s. 207, Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s.35, Gözübenli, a.g.e., s. 113.

¹⁹⁸ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 664.

Vefâen satış rehin hükmünü de içerdığı için iki taraf da malı üçüncü bir şahsa satamaz.¹⁹⁹

Bey' bi'l-vefâ yoluyla satışta müşteri malın menfaatlerinin kendisine ait olmasını talep edebilir. Bu şart rehin hükmüyle ilgilidir. Rehin verenin izni olmadıkça maldan istifade rehlin hükmüne göre caiz olmamaktadır. Rehin verenin izniyle ancak müşteri malın gelirinden istifade edebilir ve bunlar borca mahsup edilemez.²⁰⁰

Vefâen satılan mal telef olursa borç da düşer. Malın değeri borçtan az ise değerince borçtan düşülür, üste kalanı müşteri satıcıdan alır. Malın değerinin borçtan fazla olması ve malın telefi halinde müşterinin kabahati varsa borç düşer ve üzerini de satıcıya öder. Eğer müşteri kabahatli değilse tazmin yükümlülüğü yoktur.

Malda değerini düşürecek bir kusur meydana gelmesi halinde kusur miktarı borçtan düşülür. Mesela vefâen satışa konu olan 100.000 TL. Değerindeki ev 10.000 TL.'ye satıldıktan sonra bir afet sebebiyle evin değeri 50.000 TL.'ye düşse borç da 5.000 TL.'ye düşer.²⁰¹

Varisler akdin fesih hakkına da sahip olurlar. Müşterinin alacağını ödedikleri anda akdi sonlandırabilirler. Mebiin satılması durumunda müşteri başkalarına nispetle öncelik hakkına sahiptir.²⁰²

Vefâen satışta tarafeynden birinin vefat etmesi durumunda vârisleri mûrisin yerine geçer.²⁰³

¹⁹⁹ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 664-665.

²⁰⁰ Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, Madde: 750.

²⁰¹ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 366-367.

²⁰² Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 663-664.

²⁰³ Mecelle, Madde: 402.

2.10.3.2. Sahih (Câiz) Satış Olarak Değerlendiren Görüş

Bey' bi'l-vefânın rehin hükümlerini taşımakla birlikte bazı hükümlerinin rehin hükümlerine aykırı olması sebebiyle bir kısım fakihler tarafından bey-i sahih olarak kabul edilmiştir. Zeylâî, (v. 762/1360) bey' bi'l-vefâ konusundaki fetvanın onun sahih (câiz) satış olduğu yönünde olduğunu söylemektedir.²⁰⁴ Bey' bi'l-vefâyı sahih bir satış akdi olarak değerlendirenler bu işlemin, satış (bey') akdinin bazı sonuçlarını doğurduğunu belirterek, buna da müşterinin maldan faydalanmasını delil olarak göstermektedirler.²⁰⁵

Müşterinin maldan istifade etmesinin haricinde, istiğlâl şartıyla yapılan bey' bi'l-vefâ akdinde satıcının malı teslim ettikten sonra kendisinin kiralayabilmesi yönüyle de rehinden farklılık arzeder. Bu yönden bey-i sahih hükmünü alır. Öyle ki rehin alan kimse rehinden istifade edemeyeceği gibi rehin veren de rehini kiralayamaz. Böyle bir kiralama bâtıl olur.²⁰⁶ Müşterinin maldan istifade etmesi satıcının iznine bağlıdır. İzin vermemiş olsa müşteri maldan istifade edemez.²⁰⁷

Bey' bi'l-vefâda müşterinin maldan istifade etmesi de malı satıcıya kiraya vermesi de câiz olduğundan bu işlem (bey' bi'l-vefâ) fakihlerden bazılarına göre rehin değil sahih bir satış olmaktadır. Zeylâî gibi âlimler fetvanın bu yönde olduğu görüşündedir.²⁰⁸

2.10.3.3. Fâsid Satış Olarak Değerlendiren Görüş

Kâdıhan'a göre bu akid "bey'" lafzıyla yapıldığı için rehin olmaz. Burada iki durum söz konusudur. Taraflar akid esnasında fesih şartını zikrederlerse akid fâsid olur. Akid esnasında fesih şartını konuşmaz ve "bey' bi'l-vefâ" ve "bey'u'l-câiz" lafızlarıyla akdi kurarlarsa İmâmeyn'e göre bu lazım olmayan bir satıştır ve fâsid

²⁰⁴ ez-Zeylâî, Fahrüddîn Osman b. Ali el-Hanefî, Tebyînu'l-Hakâik Şerh-u Kenzid-Dekâik, Bulak, 1314, c.V, s.184.

²⁰⁵ ez-Zeylâî, a.g.e., s. 183-184. İbn Nüceym, a.g.e., c.VI, s. 8.

²⁰⁶ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 222-223.

²⁰⁷ Mecelle, Madde: 750.

²⁰⁸ ez-Zeylâî, a.g.e., s. 183-184. İbn Nüceym, a.g.e., c.VI, s. 8.

satış olur. Akidden sonra anlaştıkları şekilde fesih şartını koyarlarsa bu satış câiz olur ve sonradan koyulan şarta uymaları gerekir.²⁰⁹

Bazı Hanefî âlimlerine göre bu fâsid bir akiddir. Akid esnasında şart koşulmamış olsa bile akid sonrasında akdin fesh edileceği şart koşulursa, bunun akde mülhak olacağını söyleyen İmâm-ı Âzâm'a göre bu fasid satış olur.²¹⁰ Akid esnasında fesih şartının koşulmasıyla bu muvakkat bir akid olacağından, bey' akdinin sıhhatine engel olur. Bununla akid fâsid olur.²¹¹

2.10.3.4. Kuşatıcı Görüş

Bey' bi'l-vefâ konusundaki önemli görüşlerden bir diğeri ise kuşatıcı görüştür. Bu görüşe göre bey' bi'l-vefâ akdi, bir yönüyle rehine, bir yönden sahih satışa ve diğer bir yönden de fâsid bir satışa benzemekle birlikte bunların hepsinden farklı özelliğe sahip bambaşka bir akid türüdür.²¹² Öyle ki müşterinin maldan istifade etmesi yönüyle sahih akde, tarafların her an fesih yetkisine sahip olmalarıyla fâsid akde ve diğerinin izni olmadıkça iki tarafın da malı üçüncü kişiye satamaması yönünden rehine benzemekle birlikte bunların üçünden de farklı bir akiddir. Mecelle'de rehin hükümleri de ağırlıkta olmakla birlikte bu kuşatıcı görüş benimsenmiştir.²¹³ İbn Nuceym (v. 970/1562) fetvada bu kuşatıcı görüşün esas alınması gerektiğini söylemektedir.²¹⁴ Bazı fetvalarında Ebussuûd'un (v. 982/1574) da kuşatıcı görüşü benimsediği görülür.²¹⁵

²⁰⁹ Kâdihan, Fahrüddîn Mahmud el-Ezcündî el-Fergandî, Fetâvâ Kâdihan, (Hindiye'nin kenarında) Beyrut: 1980, c.II, s. 164.el- Bezzâzî, el-Câmiu'l-veciz, c. IV, s. 406-407. Gözübenli, a.g.e., s. 114.

²¹⁰ İbn Nuceym, a.g.e., c.VI, s. 8.

²¹¹ İbn Abidîn, a.g.e., c. IV, s. 6, Ali Haydar Efendi, a.g.e., c. I, s. 604.

²¹² el- Bezzâzî, el-Câmiu'l-veciz, c. IV, s. 409. Ali Haydar, Dürerü'l- Hükkâm, c. 1, s. 223-224.

²¹³ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.1, s. 223-224.

²¹⁴ İbn Nuceym, bahru'r-Raîk, c. VI, s. 9.

²¹⁵ Ebussuûd, Fetâvâ-yı Ebussuûd, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmihan Sultan Bölümü, No: 223, vr. 137b, 138a. (Aktarma), Yelek, Kamil, Bir Finansman Yöntemi Olarak Bey' Bi'l-Vefânın İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 27, 2016, s. 257-286.

Âkifzâde'ye (v. 1223/1808) göre Osmanlı ulemâsının ekserisi mezhebu'l-câmi' diye bilinen kuşatıcı görüşü benimsemişlerdir.²¹⁶

Ahmet Cevdet Paşa da bey' bi'l-vefâ hususundaki görüşünün kuşatıcı görüşten yana olduğunu söylemektedir. Ona göre bu akid zamanın ihtiyaçlarına daha elverişli ve insanların maslahatına daha uygundur. Ahmet Cevdet Paşa Risâletü'l-vefâ'da: "Mecelle'nin 3, 118,119,396. maddelerinde bizi bu kuşatıcı görüşe muvâfık kılan Rabbimize hamd olsun." demektedir.²¹⁷ Bununla birlikte Mecelle'nin 396. maddesinden itibaren bey' bi'l-vefâ ile alakalı bilgiler genellikle rehin hükümlerini içermektedir.²¹⁸ Mecelle'de rehin hükümlerini taşıyan birkaç maddeyi şöyle sıralayabiliriz.

a. Müşteri bey' bi'l-vefâ yoluyla satın aldığı malı başkasına satamaz, rehin de edemez.

b. Bey' bi'l-vefâ akdi kuran satıcı ve müşterinin biri veya ikisinin vefatı durumunda varisleri onların yerine geçer.

c. Bey' bi'l-vefâ yoluyla satışta şuf'a câri olmaz.

d. Bey' bi'l-vefâ yoluyla satılan bir akarın civarında onunla bitişik komşu veya yol hakkı ortaklığı olan bir akar satıldığında sabit olan şuf'a hakkı müşteriye değil satıcıya ait olur.

e. Bey' bi'l-vefâ yoluyla yapılan satışın tamamlanabilmesi için malın müşteriye teslim edilmesi gerekir.

f. Bey' bi'l-vefâ yoluyla satılan malın tamir giderleri satıcıya aittir.²¹⁹

²¹⁶ Kaya, Süleyman, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazarî ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri, (Yayınlanmış Doktora Tezi), 2007, s. 81-82.

²¹⁷ Ahmet Cevdet Paşa, Bey' Bi'l-Vefâ.

²¹⁸ Ali Haydar Efendi, a.g.e. c.I, s. 665-668.

²¹⁹ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 223.

Bey' bi'l-vefâ yoluyla satış durumunda malın karşılığı olan paranın satıştan önce satıcıya verilmesi şart değildir.²²⁰

Bir satışın bey' bi'l-vefâ yoluyla yapıldığı veya bâten (kesin) satış olduğu noktasında taraflar arasında ihtilaf meydana gelse, bir karîne bulunmadıkça itibar kesin satışı iddia edenin sözüdür. Öyle ki asıl olan akidlerin kesin olarak yapılmış olmasıdır. İhtilaf meydana gelmesi durumunda iki taraf da delil getirmesi durumunda vefâen satış yapıldığını iddia edenin sözüne itibar olunur.²²¹

Mecelle'de satıma konu olan şey için mutlak olarak "mal" kavramının kullanılması da bazı kimselerin iddia ettiği gibi bey' bi'l-vefâ yoluyla satışa konu olabilecek malların sadece gayri menkul değil, aynı zamanda taşınabilir malların da olabileceğine işaret etmektedir.²²²

2.10.4. Bey' bi'l-İstiğlâl

Bey-i istiğlâl, bir kimsenin tekrar kendisinin kiralaması şartıyla bir mülkünü bey' bi'l-vefâ yoluyla satmasıdır. Bu durum Mecelle'de şöyle açıklanmaktadır: "Bayi' bir malı isticâr etmek üzere vefâen bey' etmektir."²²³

Bey' bi'l-istiğlâl, bey' bi'l-vefâ ile kiralama akidlerinin birleşmesinden meydana gelen mürekkep bir akid çeşididir.²²⁴

Bey' bi'l-istiğlâl akdinin kuruluşunu bir örnekle açıklamaya çalışalım. Ali, kendisinin kiralaması şartıyla 100.000 tl.'ye, bedelini getirdiğinde evini geri almak üzere Veli'ye satar ve Veli de boş olarak teslim aldığı evi 1.000 tl. karşılığında Ali'ye kiraya verirse, bu satış bey' bi'l-istiğlâl satışı olur.²²⁵

²²⁰ Ali Haydar Efendi, a.g.e. c.I, s. 665.

²²¹ Ali Haydar Efendi, a.g.e. c.I, s. 669-670, Bilmen, a.g.e., c.VI, s. 129.

²²² Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 224.

²²³ Mecelle Madde: 119, Ali Haydar, Dürerü'l-Hükkâm, c. I, s. 224.

²²⁴ Ali Haydar, Dürerü'l-Hükkâm, c. I, s. 224.

²²⁵ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.I, s. 224.

Bey' bi'l-istiğlâl satışının hükmü hakkında farklı görüşler olsa da malın boşaltılıp müşteriye teslim edildikten sonra satıcı malı belli bir ücret karşılığında ve belli bir süre kiralaması, sahih bir isticâr kabul edilir ve ücret ödemesi gerekir.²²⁶

Bey' bi'l-vefâ hakkında kuşatıcı görüşü benimseyenler veya onu sahih akde benzetenler, bey' bi'l-istiğlâli de câiz kabul eder. Bey' bi'l-vefâyı fâsid akid veya rehin olarak kabul edenlere göre ise bey' bi'l-istiğlâl câiz olmayan bir akiddir. Fâsid akid olarak değerlendirildiğinde, kişi sahip olmadığı bir şeyi kiraya veremeyeceğinden bu akid câiz olmaz. Rehın hükmünü verenlere göre ise, mürtehin, rehin olarak aldığı malı râhine kiraya veremeyeceğinden bu akid yine câiz olmaz.²²⁷

Ahmet Cevdet Paşa'nın Bey' bi'l-istiğlâl konusundaki fikri de aynı bey' bi'l-vefâda olduğu gibi câiz olduğu yönündedir. Zamanın ihtiyaçlarına daha uygun olduğu görüşündedir. Malın teslimi ve tesellümü konusunda da hile-i şer'iyye'ye başvurmanın gereksiz ve abes bir davranış olduğunu söylemektedir.²²⁸

2.10.5. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Buharâ ve Semerkand dolaylarında Hicrî V. Miladi XI. yüz yıllarda, müslümanlardan paraya ihtiyacı olanların faize bulaşmadan, borç veren kimselerin de hem menfaat elde etmek hem de parasını garanti altına almak amaçlı ihdâs edilen bir akid türüne bey' bi'l-vefâ denilmektedir. Müşterinin mala tam bir mülkiyeti söz konusu olmamaktadır.²²⁹ Hanefî fakihlerine göre bu işlem, faize karşı bir çıkış yolu olmuş ve müslümanlar arasında yaygınlaşarak bir örf halini almıştır. Ortaya çıktığı Buhâra ve Semerkand bölgelerinde genellikle Türklerin meskûn olduğu göz önünde bulundurulursa, bu işlemin bir Türk icâdı olduğu veya onlar tarafından geliştirildiği söylenebilir.²³⁰

²²⁶ Ali Haydar Efendi, Risâletü'l-Muvâzaa ve'l-İstiğlâl, Sadeleştiren: Erturhan, Sabri, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5, 2005, s. 267-296.

²²⁷ Bezzâzi, el-Câmiu'l-veciz, c. IV, s. 405-410.

²²⁸ Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü'l-Vefâ.

²²⁹ Kaya, Karz İşlemleri, s. 111.

²³⁰ Yelek, Bir Finansman Yöntemi Olarak Bey' bi'l-vefâ, s. 282-283.

Bey' bi'l-vefâ'da maksad bir malın alınıp satılması değil, borç para elde etmek ve borç vermektir. Borç verecek konumdaki kimse her hangi bir fayda sağlamadan ve elindeki parayı sağlama almadan borç vermek istememektedir. Bu sebeple bu muamele alış veriş gibi düzenlenip borç veren kimsenin maldan faydalanması sağlanmaktadır. Borç verenin fazladan menfaat elde etmesi yönünden bakıldığında bu durum İslam Hukuku'nun temel prensipleri açısından câiz olmamaktadır. Çünkü alacak karşılığında fazladan gelir elde etmek faiz olarak değerlendirilmektedir. Fakat Buhâra ve Semerkand bölgelerinde insanların ihtiyaç duyması ve halk arasında bu işlemin yaygınlaşıp örf oluşması sebebiyle istihsânen bu uygulamaya cevaz verilmiştir. "Hâcet umûmi olsun husûsi olsun zarûret derecesine indirilir." ve "Zarûretler haramları mübah kılar." ilkeleri gereği bu akde cevaz verilmiş olsa da zarûretler miktarlarıncâ takdir olunmaktadır. İhtiyaç ve zorunluluk ne derece ruhsatı gerektiriyorsa o kadarına müsaade edilir ve onun ötesine geçilemez. Zarûret durumu geçtiğinde ise mübahlık sona erer ve yasaklık hükmü devam eder. Buhara ve Semerkand dolaylarında ortaya çıkan zarûrete binâen cevaz verilen bu uygulama zamanla yaygınlaşmış ve bu konuda bir tür örf gelişmiş olmaktadır.²³¹

Bey' bi'l-vefâ konusunda ulemânın en çok kaçındığı ve tehlikeli gördüğü mesele faizli bir işlem olması ihtimalidir. Ancak ne kadar var ki faiz hiç emek harcamadan ve risk almadan haksız bir gelir elde etmektir. Bey' bi'l-vefâ'da ise müşterinin aldığı maldan istifade etme hakkı vardır. Bu da hiç risk içermeyen bir durum değildir. Öyle ki malın telefi durumunda borç ortadan kalkmaktadır. Yine müşteri eline geçen maldan ne derece istifade edebileceğinin garantisi de yoktur. Bu işlemde tarafların maksadı da faizli bir işlem yapmak değil, ihtiyaç duyduğu finansı karşılamak veya verdiği borcu güvence altına almak ve bir gelir elde etmektir. Günümüzde gerçekten faizsiz bir muamele ile finans ihtiyaçlarının karşılanabileceği kurum veya uygulamalar varsa bu işleme başvurmamak gerekir. Ancak bir çıkış yolu bulunamıyorsa, buna cevaz veren âlimlerin görüşleri ve bu konuda oluşmuş bir örf göz önüne alınarak bu yola başvurulabilir.²³² Bu durum Câmiu'l-fusuleyn'de de

²³¹ Yelek, Bir Finansman Yöntemi Olarak Bey' bi'l-vefâ, , s. 283.

²³² Kaan, Enver Osman, Finansman Kaynağı Olarak Bey' Bi'l-Vefâ, Bey' Bi'l-İstiğlal ve Bey'u'l-İne, Dil Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:17, Bahar, 2018, s. 248.

şöyle geçer. “ İnsanlar bey’ bi’l-vefâ’ya başvurmak zorunda kalmışlardır. Bir şey insanlara darlık veriyorsa onun hükmü genişler.”²³³

Günümüzdeki sukuk²³⁴ işlemlerinin kaynağını teşkil eden, insanların nakit ihtiyacını karşılamak amaçlı kiralamak şartıyla malını vefâen satması muamelesine bazı Hanefî fakihleri ihtiyaca binâen cevaz vermişlerdir. Günümüzde finans ihtiyacını karşılamak amacıyla büyük şirketler tarafından başvuru alan “sat ve geri kirala” uygulaması yaygın şekilde kullanılmakta olup, organizasyonu sağlayan şirketin koymuş olduğu faiz bu muameleyi lekelemektedir.²³⁵ Bey’ bi’l-istiğlâl denilen bu işlem rehin veya fâsid akid olarak değerlendirildiğinde câiz olmamakta ancak sahih bey’ hükmünü içeren farklı bir akid olarak değerlendirildiğinde câiz olabilmektedir. Bey’ bi’l-istiğlâl konusunda ulemânın ihtilaf ettiği nokta ise özellikle teslim tesellüm konusu olmuştur. Ahmet Cevdet Paşa ise böyle bir muamele yapmak durumunda kalan kimselere, malını tahliye ettirip tekrar taşımanın gereksiz olduğunu vurgulamakta ve bu konuda da örf oluştuğunu belirtmektedir.²³⁶

2.10.6. Risâletü’l-Vefâ Adlı Eserin Tercümesi

Bu bölümde Süleyman Kaya tarafından İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi’nin 2008 yılı ve 12. sayısında yayınlanan “Ahmet Cevdet Paşa ve Risâletü’l-Vefâ İsimli Eseri” adlı makalesindeki tercüme esas alınmıştır.

²³³ Şeyh Bedreddin, Mahmud b. İsrail, (İbn-i Kadî Simavna) Câmiu’l-Fusuleyn, Mısır: 1300, c. I, s. 234.

²³⁴ Sukuk: Ticari varlığın menkul değer üzerinden sertifika yoluyla satılmasıdır. Bu sertifikaları edinenler bahse konu olan mala ellerindeki sertifikanın miktarı oranında ortak olurlar. Bu malın getirisi de o oranda onlara ait olur. Bkz. Aktepe, İshak Emin, Sorularla Katılım Bankacılığı, İstanbul: 2013, s. 115.

²³⁵ Kaan, Finansman Kaynağı Olarak, s. 241.

²³⁶ Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü’l-Vefâ.

Risâletü'l-Vefâ²³⁷

“Allah’ın adıyla, Allah’a hamd, Rasûlüne salât selâm olsun. Allah’ım halimizi iyi kıl, bizi kötü durumlara düşürme.

Bey’ bi’l-vefâ Buhâra ahalisinin borç ilişkilerinin artmasıyla sonradan ortaya çıkmış bir akittir. Ticaret mallarının rehin bırakılması Buhâralıların ihtiyacına cevap vermiyordu. Sadece rehin, karz/borç verecek kimseleri iknaya yetmiyordu. Zira karz müslüman kişinin Allah rızası için kardeşine yardım etmesinden ibarettir. Rehin alınan mal, rehin alanın elinde emanet olup menfaati de ondan meydana gelen fazlalıklar da borç verene helal olmaz. Zamanla Allah rızası için yardım etme ortadan kalkıp insanlar menfaat peşinde koşmaya başlayınca Buhâra halkı gayrimenkullerinde bey’i vefâyı uygulama gereği duydu. Böylece ihtiyaç duydukları parayı ödünç alabildiler. “İhtiyaç zarûret mesâbesindedir, adet muhakkemdir” kaideleri bilinmektedir. Bu uygulama ilk başta o bölgeye hastı, sonra diğer İslam beldelerine yayılarak kabul gördü. Bu işlem bazı müteahhir âlimlerin menkul mallarda değil sadece gayrimenkullerde istihsânen câiz gördükleri ve bey’i muamele diye isimlendirdikleri akittir. Lakin bu konu hakkında farklı farklı birçok kanaat serdedilmiştir.

Bazıları bu akdin bey’i fâsid olduğunu söylemişlerdir ki bu durumda tarafların akdi feshetme hakkı vardır. Semerkandlı âlimlerin fetvalarında zikredildiği üzere bey’i vefâ; fâsiddir, şartlı bey’dir ve mebîn kabzedilmesiyle mülkiyet ifade eder. Zahiruddin Merginânî²³⁸ konuyla ilgili görüşünü şöyle beyan eder: “Bey akdine şart girdiğinde akid fâsid olur, şart girmeyince fâsid olmaz. Bazı Semerkandlıların görüşü de bu yöndedir. Ancak Semerkandlı büyük âlimlere göre -ki benim görüşüm

²³⁷ “Tercümede Beyazıd Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi 3337 nolu nüsha esas alınmıştır. Nüshanın sonunda “ketebuhu'l-fakir Ahmet Cevdet” şeklinde ferağ kaydı yer alıp ayrıca istinsah kaydının bulunmaması ve zahriyede yer alan “Yanya valisi iken telif olunarak Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti’ne gönderilmiştir.” şeklindeki notun altında Ahmet Cevdet Paşa’nın mührünün bulunması nüshanın müellif hattı olduğuna karine kabul edilebilir. Eserin bir nüshası da Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım’ın mirasından Atatürk Kitaplığına intikal eden eserler arasında yer almaktadır. (Cevdet Paşa Yazmaları, No: 31) Muhtemelen Cevdet Paşa eseri iki nüsha hazırlamış ve birini kendisine ayırıp diğerini de kızına göndermiş olmalıdır.” Bkz. Kaya, a.g.e., s.269.

²³⁸ Fergana Bölgesindeki Merginan kasabasından olup Miladi 12. yüzyıl alimlerindedir.

de bu doğrultudadır- bey akdi de şart da sahihtir. Amcam Kadı Mahmud da bu görüşe meyilliydi.”

Bazıları bu akdin rehin olduğu görüşündedir. Bu görüşe göre müşteri, mebîin mülkiyetine sahip olmaz. Mebûiden elde edilen ürünleri yerse tazmin eder, mebûiden faydalanması ancak mülk sahibinin izni ile mübah olur. Hayreddin Remlî (v. 1081/ 1671) fetâvâsında bu görüşü tercih eder. Kadıhan (v. 592/ 1196) ise onun bu görüşünü şu sözleriyle reddeder: “Bey’i vefâ veya bey-i câiz diye isimlendirilen bey hususunda ihtilaf edilmiştir. Es-Seyyid İmam Ebû Şuca’ ve Kadı İmam Ebu’l Hasan Ali es-Suğdî (v. 461/ 1069) gibi âlimlerin çoğu bu akdin rehin hükmünde olduğunu söylediler. Bu görüşe göre müşteri mebîin mülkiyetine sahip olmaz, mebûiden elde edilen ürünleri yerse tazmin eder, mebûiden faydalanması, elde edilen mahsülü tüketmesi ancak mülk sahibinin izniyle mübah olur, mebûi helak olduğunda mebîin kıymeti borca denk ise borç düşer. Mebîin kıymeti fazla ise, helak bulmasında müşterinin fiili etkili olmamışsa müşteri ziyadeyi tazmin etmez, satıcı borcunu ödediği zaman mebûi geri alabilir. Hâlbuki doğru olan taraflar arasında bey lafzıyla yapılan akdin rehin olmamasıdır. Şayet taraflar fesih şartını bey akdinde zikr ederlerse akid fâsid olur. Bu şartı zikretmeyip akdi vefâ şartıyla bey veya bey-i câiz olarak telaffuz ederlerse bu akid bağlayıcı olmayan bey akdinden ibaret olur. Aynı şekilde hiçbir şart zikretmeksizin bey akdi yapıp sonradan karşılıklı bir vaad olarak vefa şartını zikr ederlerse bey sahih olur ve bu vaad ile vefâ bağlayıcı hale gelir. Çünkü vaadler bazen bağlayıcı olur. Burada da insanların ihtiyacına binâen vaad bağlayıcı kabul edilir.”

Bezzâziye’nin bey-i vefâ bahsinde Hidâye müellifi (v. 593/ 1197) ve onu takip edenlerle asrımız ulemâsının artık üzerinde karar kıldığı şu görüşe yer verilir; “bu akidde meydana gelen ziyadelerin mülkiyeti müşteriye aittir ve bunları tüketmesi halinde tazmin sorumluluğu yoktur.”

Durru’l-muhtar’ın²³⁹ bey-i vefâ bölümünde bu akdin yapılış şekli şöyle anlatılır: “Satıcı müşteriye bir mal parayı iade ettiğinde geri almak üzere 1000’e satar. Burada taraflar feshetme şartını akit esnasında veya akidden önce zikr

²³⁹ Muhammed Haskefi’nin (v. 1088/ 1677), Timurtâşi’nin Tenvîru’l-ebzar adlı eserine yazdığı şerh.

ederlerse ya da akdin bağlayıcı olmayacağı vaadinde bulunurlarsa bu bey akdi fâsid olur. Şayet akidden sonra karşılıklı vaad olarak feshetme şartını dile getirirlerse akid sahih ve şart bağlayıcı olur. Çünkü vaadler insanların ihtiyacına binâen bazen bağlayıcı olur. Kâfi²⁴⁰ ve Hâniyye²⁴¹ isimli eserlerde de bildiği gibi doğru olan görüş budur.

Fetâvâ-yı Ankaravî'de²⁴² ise şöyle söylenir: “Saticı, ‘parayı ne zaman getirirsem bana geri satman şartıyla bunu sana sattım’ derse akid batıl, mebî rehin hükmünde olur. Ama akid esnasında satıcı ‘sattım’, müşteri de ‘aldım’ deyip başka bir şey söylemezler, sadece akidden önce para iade edilince malın geri verileceği söylenir ya da taraflar bir şey söylemeksizin bunu kastederlerse akid rehin değil bey hükmündedir.”

Abdülhalim’in Dürer üzerine yazdığı Haşiye’de²⁴³ “yelzemu’l-vefâu bihi” ifadesi yer alır. İfadenin sonunda yer alan zamir şart kelimesinin yerini tutuyorsa mana şöyle olur; belirlenen vade dolmadan önce satıcıdan bedeli geri vermesi istenemez, ancak vade dolduktan sonra bedeli ödeyip malını geri alması istendiğinde bunu yapmaya zorlanır. İfadenin sonunda yer alan zamir vefâ vaadi sebebiyle şeklinde anlaşılırsa şu mana ortaya çıkar; şayet herhangi bir vade belirtilerek tecil yapılmamışsa bedel geri istendiğinde satıcı ödemeye zorlanır.

Bazı muhakkîk ulemâ bey-i vefânın bey veya rehin olmadığını; bilakis bey-i fâsid, bey-i sahih ve rehine benzeyen başka bir akid olduğunu söylerler. Bundan dolayı onu zürafaya benzetirler. Bey-i fânide benzemesi hasebiyle taraflar fesih hakkına sahiptir. Bey-i sahihe benzemesi hasebiyle mebûden hâsıl olan ziyadeler ve menfaatler müşteriye ait olur. Rehine benzemesi hasebiyle de müşteri ağaçları kesemez, binayı yıkamaz, mebîn helakiyle borç düşer, mebîde meydana gelen noksanlık oranında borç azalır. Bu kuşatıcı görüş asrımızda insanlara daha faydalı ve memleketimizin maslahatına daha uygundur.

²⁴⁰ Ebu’l-Berekât Hâfizuddin en-Neseffî’nin (v. 710/ 1310) eseri.

²⁴¹ Kâdihan’a (v. 592/1196) ait el-Fetâvâ’l-Hâniyye isimli eser.

²⁴² Şeyhülislam Muhammed el-Ankaravî’nin (v. 1098/1687) eseri.

²⁴³ Abdülhalim b. Pîr Kadem (v. 1088/ 1677), el-Keşfu bi rumûzi Gureri’l-ahkâm ve tenviri Düreri’l-hükkâm.

Şurunbulâlî²⁴⁴ şöyle der; “bey-i vefâ hakkında dokuz ayrı görüş olup bunlardan bazı muhakkîk ulemâya ait olan kuşatıcı görüş şöyledir: “Bey-i vefâ tarafların feshetme hakkının olması gibi bazı hükümler açısında fâsid bey; mebîin mahsûlünün ve menfaatlerinin müşteriye helal olması gibi bazı hükümler açısından sahih bey; müşterinin mebîi bir başkasına satamaması, rehin verememesi gibi bazı hükümler açısından da rehindir. Bahru’r-raik müellifi²⁴⁵ bu görüşü naklettikten sonra ‘bu görüşün dışına çıkmaya gerek yok’ , demiştir. Ebussuud’da²⁴⁶ bu görüşü nakleder. Tahtavî’nin Haşiyesinde²⁴⁷ de bu şekilde geçer. Mecelle’nin 3, 118, 119, 396. maddelerinde bizi bu görüşe ulaştıran Allah’a hamd olsun, O bizi doğru yola iletmezse biz doğru yola ulaşamayız.

Bey-i vefânın bazı büyük âlimlerin hataya düştüğü bir konu olduğu görülür. Fetâvâ-yı Ali Efendi’ye²⁴⁸ bakıldığında nakillerin tertibinde büyük hatalar ve çelişkiler görülür. Mesela müşteri malikin izni olmaksızın bağın mahsulünü alıp tükettiğinde tazmin etmesi gerektiği söylenir. Buradan yukarıda belirtilen kuşatıcı görüşün benimsenmediği anlaşılır. Sair meselelerde ise bazen bey-i vefânın fâsid bey olduğuna dair bazen de rehin olduğuna dair nakillere yer verilir. Bu iki zıt görüşün telifi değil midir? Çünkü onun bey-i fâsid olduğunu söyleyen kimse rehin olduğunu kabul etmiyor demektir. Rehini olduğunu söyleyen de bey-i fâsid olduğunu kabul etmiyor demektir.

Bey-i vefâ kabilinden olan bey-i istiğlâl akdi; satıcının vefâen sattığı mebîi müşteriden kiralaması suretiyle kurulur. bu akid kuşatıcı görüşe göre sahih olur. Bey-i vefâyı rehin veya bey-i fâsid kabul eden görüşe göre sahih olmaz. Çünkü rehin, satıcının mülkü olduğundan onun kira ödemesi gerekmez. Bey-i fâsid kabul edildiğinde; mebî, hangi yolla olursa olsun satıcının eline geçince akid fesholur ve mebî onun mülkiyetine döner. Dolayısıyla kira ödenmesi gerekmez. Nitekim Ankaravî meseleyi ortaya böyle koyar.

²⁴⁴ Mısırlı olup Ezher’de müderrislik yapan Ebu’l-İhlas Hasan b. Ammâr eş- Şurunbulâlî (v. 1069/ 1659).

²⁴⁵ Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nuceym el- Mısıri(v. 970/ 1563).

²⁴⁶ Osmanlı şeyhülislamı Ebussuud Muhammed b. Muhammed el-İskilibî el-İmadî (v. 982/ 1574).

²⁴⁷ Ahmet b. Muhammed et-Tahtavî el-Mısıri (v. 1231/ 1816), Haşiye ale’d-dürri’l-muhtâr.

²⁴⁸ Şeyhülislam Çatalcalı Ali Efendi (v. 1103/ 1692).

Bu konuda ele alınması gereken bir mesele var; bey-i istiğlâlde vefâen satın alınan mebîin kabzdan önce satıcıya kiraya verilmesi câiz midir? Bence bu problem gayrimenkullerin teslim alınmadan önce kiraya verilmesinin sahih olup olmaması hususundaki ihtilafa dayanır. Bunun câiz olduğunu söyleyen bey-i istiğlâlde de teslimden önce kiraya vermeyi câiz görmüş olur. Câiz olmadığını söyleyen diğlerinin de câiz olmadığını söylemiş olur. Nitekim Ankaravî Bey-i vefâ bahsinde şöyle der: “Gayrimenkulun teslim alınmadan kiraya verilmesini câiz gören kimse bey-i istiğlâlde de mebîin teslimden önce satıcıya kiraya verilmesini ve kira borcunun tahakkuk etmesini câiz görmüş olur. Hidaye müellifi ise bunu câiz görmez. İzah²⁴⁹ isimli eserde teslim alınmadan önce satışı sahih olan her şeyin teslim alınmadan önce kiraya verilmesinin de sahih olacağı beyan edilir. Gayrimenkullerin teslim alınmadan satılması sahih olduğuna göre kiraya verilmesi de sahihtir.”

Tahtavî bey-i vefâ hakkında kuşatıcı görüşü naklettikten sonra şöyle der: “Mebîden gelir elde etme ve menfaatlerinden yararlanma onu kiraya vermek ve kira bedelini almakla olur. Remlî'nin Fetâvâ' sında yer alan, mebîin kiraya verilmesinin câiz olmadığı görüşü, bu akdın rehin hükmünde olmasına dayanır. Remlî ayrıca mebîin teslim alınmadan önce kiraya verilmesinin ittifakla sahih olmadığını ifade eder.

Bu konuda sözün özü şudur: Bey-i vefânın rehin veya bey-i fâsid olduğunu söyleyenler istiğlâli câiz görmezler. Kuşatıcı görüşü benimseyenler gibi bey-i vefayı sahih bey kabul edenler ise istiğlâli câiz görürler. Fakat bunların bir kısmı gayrimenkulün teslim alınmadan önce kiraya verilmesini sahih görmediği gibi istiğlâli de teslimden önce sahih görmez. Çünkü istiğlâl kira akdinin bir nevidir. İzah müellifi gibi bir kısım âlimler ise gayrimenkulün teslim alınmadan önce kiraya verilmesini sahih gördüğü gibi istiğlâli de teslimden önce sahih görür. 586. maddesinde görüldüğü üzere Mecelle'de de gayrimenkullerin teslim alınmadan önce kiraya verilebileceği hükmü benimsenmiştir.

²⁴⁹ Fıkıh alanında aynı isimde çeşitli eserler olup hangisine burada atf yapıldığı tespit olunamamıştır. (Kirmâni, v. 543/ 1149, el-İzah, Mutarrizi, v. 610/ 1213, el-İzah, Teftazani, v. 792/ 1390, el-İzah, Kemalpaşazâde, v. 940/ 1534, İzahü'l-İslah.

İcâre konusunda İzah isimli eseri takip ettiğimiz gibi bey-i istiğlâl konusunda da aynı eseri takip etmemiz ve her iki konuda da aynı yolu, sabit usulü esas almamız gerekir. Bu, aynı zamanda yaşadığımız asrın muâmelâtı için de daha uygundur. Bey-i istiğlâl uygulaması asrımızda artmış, yaygınlaşmıştır. Günümüzde ticaret yapamadığı gibi malını ticarete çalıştıracak güvenilir bir mudârib de bulamayan birçok zengin vardır. Zira asrımızda güven duygusu iyice azalmış, insanlar arasında hıyanet yaygınlaşmıştır. Bunun yanı sıra öyle insanlar da var ki ticareti çok iyi bildiği halde sermayesi yoktur. Böyle bir kimse evini istiğlâl yoluyla satıp aldığı parayı sermaye edinerek kara ve denizde ticaret yapar. Elde ettiği kazançtan önce evin kirasını öder, geri kalanla da geçimini sağlar. Böylece her iki taraf da kendi malından faydalanır, anapara ise sabit kalır. Şüphe yok ki bu kimsenin kazancı helal ve gayreti takdire şayandır. Kanımca bu muamele bey-i înenen²⁵⁰ daha iyidir.

Sultanımız, zamanımızda meydana gelen sahte belge düzenlemelerine karşı korunmaları için mülk sahiplerinin mülkleriyle ilgili muamelelerini yazılı senetle tevsîk etmelerini emretmiştir. Özellikle bu bölgede²⁵¹ bey-i vefâ ve istiğlâl işlemleri yaygınlaşmıştır. Taraflar akid meclisinde bir araya gelip hem bey hem de kira işlemlerini şahitler huzurunda yaparlar ve satıcı gayrimenkulün senedini müşteriye teslim eder. Aslında bu, evin anahtarlarını teslimden daha sağlam ve daha güvenilirdir. Birçok yerde senedin alınması gayrimenkulün teslim alınması olarak kabul edilir. İnsanlar bu muameleden geri durmadıkları halde biz onları men mi edelim? Ya da bu muameleyi sahih kabul etme imkânımız varken fâsid mi kabul edelim? Bilakis vakıayı kuşatıcı görüşe göre tatbik etmemiz gerekir.

Taraflara; satıcının, içerisinde bulunan kapacak ve her türlü eşyayı başka bir yere taşımak suretiyle evi boşaltarak müşteriye teslim etmesini, müşterinin rehinde şart koşulduğu gibi evi teslim almasını, sonra akid meclisine gelip yaptıklarını ifade ederek istiğlâl akdini kurmalarını, sonra müşterinin tekrar dönüp evi kiralayana (satıcıya) teslim etmesini, onun da teslim alarak eşyalarını tekrar aynı eve taşımalarını söyleyelim? Hayır bunda çok büyük bir zorluk vardır. Dinde ise zorluk yoktur.

²⁵⁰ Bir mecliste önce bir malı verisiye aldığı kişiye daha düşük bir fiyatla peşin satarak ihtiyaç duyduğu parayı faizsiz elde edebilme gayesine dönük câiz olmayan bir satış akdi.

²⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa o dönemde Yanya'da olduğuna göre Rumeli Bölgesi'ni kastettiği anlaşılmaktadır.

Bize İslam dinini bahşeden Allah'a hamd olsun, geçmiş ümmetlere yüklediklerini bize yüklemeyen Allah'ı tesbih ederim. Bundan dolayı fukaha "meşakkat kolaylığı celbeder" demiştir.

Gerçi burada tarafların bu zorluklardan kurtulmasını sağlayacak hile vardır. Şöyle ki satıcı evi boşalttığını ve evi müşteriye teslim ettiğini ikrar eder, müşteri de aynı şeyi ikrar ederek bunu istiğlâl senedine yazarlar. Böylece her biri hakkında ikrarları hüccet olur.²⁵² Ancak bu konuda böyle bir hileyi yol olarak benimsemek, binlerce insanı yapmadıkları şeyi söylemeye zorlama anlamına gelir. Hâlbuki insanların çoğu yalan söylemekten ve kendileri hakkında bir şey uydurmaktan kaçınırlar. Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur: "Allah'ın en çok nefret ettiği şey yapmadığımız şeyleri söylemenizdir."

Bu konuda İzah isimli eserin ortaya koyduğundan başka çare, çıkış yolu yoktur. Bu, Yanya'da mevcut kitapları mütalaa etmem neticesinde bende hasıl olan kanaattir. Burada Muhît, Kâfi, Tatarhaniye gibi mufassal kitaplar bulunmadığı gibi Bahr, Ekmel, İnâye gibi ana kaynaklar da mevcut değil. Hatta yaygın olarak kullanılan meşhur kitapların bile çoğu yok. İbn Abidin'in Dürrü'l-muhtâr Haşiyesi'ni dahi bulamadım. Değerli dostlarıma bey-i vefâ hakkında beyan edeceğim özürlerim bunlardır.

Allah'a güvendim, O bana yeter."²⁵³

Fakir

Ahmet Cevdet

²⁵² "18. yüzyılda uygulanan bir diğer hile yöntemi daha vardır. Satıcı gayrimenkulünü, içinde bulunan eşyasını müşteriye emanet bıraktıktan sonra teslim eder, daha sonra müşteri gayrimenkulü satıcıya kiraya verip emanet aldığı eşya ile birlikte teslim eder. Kırımî es-Seyyid Muhammed Rıza b. Ahmed (v. 1169/ 1755), Fetâvâ-yı Rıza, vr. 116a, yazma, yy. ty., Süleymaniye Yazma Bağışlar 3534." Bkz. Kaya, a.g.e., s. 274.

²⁵³ Kaya, Süleyman, a.g.e., s. 267-276.

2.10.7. Risâletü'l-Vefâ' nın Kaleme Alınması

Ahmet Cevdet Paşa'nın İslam Hukuku alanındaki faaliyetlerinin temelini oluşturan çalışması, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin hazırlanmasına yaptığı katkılarıdır. Mecelle'nin meydana getirilmesinin evvelinde olduğu gibi Cemiyet'in çalışmaları esnasında da Ahmet Cevdet Paşa hep bir mücadele içinde olmuştur. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin 12. kitabını (Sulh ve İbrâ) Şeyhülislamlığa arz ettikten sonra aniden²⁵⁴ Şûrâ-yı Devlet başkan yardımcılığından ve Mecelle Cemiyeti başkanlığından azledilerek Yanya valiliğine tayin edilir. Bu dönem Mecelle Cemiyeti'nden üçüncü defa uzaklaştırılışdır.²⁵⁵ Ahmet Cevdet Paşa, Yanya'da vali iken Mecelle Cemiyeti'ne göndermek üzere, Risâletü'l-vefâ isimli eserini Arapça olarak kaleme almıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü'l-vefâ isimli eserinde “bey' bi'l-vefa” ve “bey-i istiğlâl”²⁵⁶ meselelerini ele almıştır. Ahmet Cevdet Paşa risâlesinin girişinde bey' bi'l-vefâ'nın ortaya çıktığı dönemden bahseder, sonrasında bey' bi'l-vefâ akdi konusunda Yanya'da ulaşabildiği kaynaklarda geçen görüşleri özetler. Bu görüşler içerisinde kendi görüşünün kuşatıcı görüşten yana olduğunu söyler. Kuşatıcı görüşe göre ulemâ bey' bi'l-vefâ'yı zürafa metaforuyla açıklamaya çalışmışlardır. Nasıl ki zürafa, boynuzlarıyla ineğe, başıyla deveye, derisiyle kaplana benzemekle kendisi bam başka bir hayvandır.²⁵⁷ Bey' bi'l-vefâ'da; bey-i sahih, bey-i fasid ve rehine benzemekle birlikte onlardan farklı bir akittir. Öyle ki satılan maldan yani mebiîden elde edilen gelirin ve menfaatin müşteriye ait olmasıyla bey-i sahihe benzer. Tarafların her an fesih yetkisine sahip olmalarıyla bey-i faside ve mebiîde meydana gelen kusur veya helaki sebebiyle borcun düşmesi yönüyle de rehine benzer. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre bu kuşatıcı görüş o dönemde insanlara daha faydalı ve

²⁵⁴ Ahmet Cevdet Paşa, daha önceki Mecelle Cemiyeti'nden uzaklaştırılma sebeplerinin nereden kaynaklandığını ince zekası ve olayları iyi tahlil edebilmesi sayesinde bilmekteydi. Ne var ki bu sefer aniden, kendince bir sebebin bulunmadığı bir zamanda Mecelle Cemiyeti'nden ve dolayısıyla İstanbul'dan niçin uzaklaştırıldığını, bu olaya sebep olan Hüseyin Avni Paşa'dan daha sonra öğrenecektir. Meğer ki Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in hal'ini planlıyor ve bu süreçte kendisinden emin olamadığı Ahmet Cevdet Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyordu. (Mardin, Ebu'l Ulâ. Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa. Ankara: TDV. Yayınları. 1996, s. 117-118.)

²⁵⁵ Mardin, a.g.e.,s. 115-122.

²⁵⁶ Bey' bi'l-İstiğlâl: Kira sözleşmesini de içeren Bey' bi'l-vefa akdine Bey' bi'l-İstiğlâl denilmektedir.

²⁵⁷ Ali Haydar Efendi, Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm, İstanbul: Matbaa-i Tevsi' Tıbbat, 1330, C.1, s. 224.

memleketin maslahatına daha uygundur.²⁵⁸ Mecelle’de bu görüş kısmen benimsenmekte ise de rehin yönü ağır basan bir akid olduğu kanaati hâkimdir.²⁵⁹

Ahmet Cevdet Paşa, risâlesinde bey’ bi’l-vefa’dan sonra bey-i istiğlâli ele alır. Bu akidlerin sahih olabilmeleri için o dönemde şart olan mebûin teslimden önce kiraya verilemeyeceği hükmü yaygındır. Ahmet Cevdet Paşa ise bey-i bâtta / kesin satımda gayrı menkullerin teslim alınmadan kiraya verilebileceğini savunanların bunu bey-i istiğlâlde de caiz görmeleri gerektiğini vurgular. Mecelle’nin 586. maddesindeki, gayrimenkullerin teslim alınmadan evvel kiraya verilebileceği hükmünün bey-i istiğlâl konusunda da benimsenmesi gerektiği fikrini savunur. O’na göre resmi evrak ile yapılan teslim ve tesellümün artık fiziki teslimden eksik bir tarafı yoktur ve hal böyle iken bir takım hile-i şer’iyyelere başvurmanın da doğru olmadığını söyler. Ahmet Cevdet Paşa’nın Bey-i istiğlâl konusundaki görüşleri Mecelle Cemiyeti tarafından benimsenmemiş tasvip edilmemiştir.²⁶⁰

Ahmet Cevdet Paşa, Arapça olarak kaleme aldığı bu risâlesini, Defter-i Hâkânî Nâzırı olan Sadullah Efendi’ye, Mecelle Cemiyeti’ne ulaştırması için göndermişti. Risâleyi Mecelle Cemiyetine ulaştıran Sadullah Efendi de Cemiyet’te yaşanan tartışmaları ve durumun âkıbetini bildiren bir mektubu Yanya’ya Ahmet Cevdet Paşa’ya göndermişti. Bu konu üzerinde pek çok tartışmaların yaşandığını ve özellikle teslim tesellüm maddesinde ihtilâf olduğunu ve Hilmi Efendi ile fetva emîni olan Seyyid Halil Efendi’nin uzlaşmaları halinde problem kalmayacağını bildirmekteydi. Bu cevabın üzerine Ahmet Cevdet Paşa bu sefer Mecelle Cemiyeti üyesi olan Hilmi Efendi’ye bir mektup göndererek şöyle demektedir: “ *Cemiyet-i İlmiyye-yi Aliyye’ye takdim eylediğim Risâle-i Vefâ üzerine cemiyetçe mubâhasât-ı kesîre ve ihtilâfât-ı vefîre vukûa geldiğini haber aldım. Böyle olacağını evvelce bilirdim. Risâle-i mezkûre mûndericâtı hakkında olan re’y-i âcizânem ise günden güne kuvvet bulmaktadır. Yanya Nâibi ve Müftisi dâhi bu bapta re’y-i âcizânemi tasdik etmektedirler. Zîra burada bey-i vefa ve istiğlâl muâmelâtı rûz merre cereyân*

²⁵⁸ Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü’l-vefâ, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi 3337 nolu nüsha, Tercüme: Kaya, Süleyman, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, 2008, s. 271.

²⁵⁹ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.1, s. 224.

²⁶⁰ Ali Haydar Efendi, a.g.e., c.1, s. 223.

ediyor. Bu hususta insanlara kolaylık gösterilmek ferâiz-i umurdan görülüyor. Zât-ı âlinizin (Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız) hadisini sürekli anan birisi olarak insanların maslahatını tercih edeceğinizden şüphe etmem. Seyfeddin Efendi Hazretleri'yle Ahmet Hulûsi Efendi Hazretleri'nin metânet-i efkâr-ı sahîhalarından eminim. Hoca Halil Efendi Hazretleri'nin re'yini bilmem. Fakat insanların maslahatını zorlaştırmaya sebep olmamalarını temenni ederim. Cenâb-ı Hak kendisini vefâ ve istiğlâl gâilesine uğratmasın. Fakat bey' bi'-şart bahsinin mezkûresi esnasında arabası kırılıp da şurût-u fâside ile araba satın almaya mecbur olduklarını ferâmuş buyurmasınlar (unutmasınlar). Cümlesinin mübârek ellerini öperim. Sâir rufakâ-yı kirâm hazerâtına arz-ı hulûs ve selam-ı mahsûs ederim. Bâkî emir ve irade efendilerim hazerâtındır.”²⁶¹

Ekonomik şartların ve toplum yapısının değişmesi ve evvelce var olan karz uygulamasının Müslümanlar arasında zayıflaması sonucunda finans ihtiyacının karşılanması arayışları, bey'bi'l-vefâ ve bey-i istiğlâl gibi akidlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.²⁶²

2.10.8. Risâletü'l-Vefâ'da Ahmet Cevdet Paşa'nın Usûlü

Ahmet Cevdet Paşa'nın Risâletü'l-vefâ'yı kaleme alırken takip ettiği yöntemi onun diğer fıkıh çalışmaları hakkında da bize ışık tutar niteliktedir.

Ahmet Cevdet Paşa yeri geldiğinde kıyasa başvurur. Bey' bi'l-istiğlâl konusunda teslim tesellüm tartışmalarında, şöyle bir soruyla konuya giriş yapar: “ Bu konuda ele alınması gereken bir mesele var; bey'i istiğlâlde vefâen satın alınan malın kabzdan önce satıcıya kiraya verilmesi câiz midir? Bence bu problem gayrimenkullerin teslim alınmadan önce kiraya verilmesinin sahih olup olamaması hususundaki ihtilafa dayanır. Bunun câiz olduğunu söyleyen bey'i istiğlâlde de

²⁶¹ Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuâsı, Cevdet Paşa Evrakı, 1292-1295, Sayı: 47, s. 268.

²⁶² Gözübenli, Beşir, Bey' Bi'l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey' Bi'l-İstiğlâl, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1990, Sayı: 9, s. 109.

teslimden önce kiraya vermenin câiz olduğunu kabul etmiş olur. Câiz olmadığını söyleyen diğersinin de câiz olmadığını söylemiş olur.”²⁶³

Ahmet Cevdet Paşa, teslim tesellüm konusunda asıl itibarın belgeye/ vesikaya olması gerektiğini söyler. Diğer tahliye işleminin bir yük getirdiğini ve hile-i şer’iyye’ye başvurmanın ise abes bir iş olduğunu vurgulayarak bu konuda bir örfün oluştuğunu ve bu durumun insanların maslahatına daha uygun olduğunu belirtmektedir. Yine bey’ bi’l-istiğlâli de bey’u’l-îne ile karşılaştırarak, kanaatinin bey’ bi’l-istiğlâlden yana olduğunu açıklar.²⁶⁴

Ahmet Cevdet Paşa, Yanya’da bulunduğu sırada kaleme aldığı eserinde birçok klasik kaynaklara da ulaşamadığını belirterek, fıkıh kaynaklarından ulaşabildiği hükümler arasından tercihte bulunmaktan da kaçınmamıştır. Maslahata uygun olduğu kanaati kendisinde hâkim olduğunda da tek bir kaynağa bile dayanmanın gerekliliğini vurgulaması dikkat çekicidir. Örneğin: “ İcâre konusunda İzah isimli eseri takip ettiğimiz gibi bey’ bi’l-istiğlâl konusunda da aynı eseri takip etmemiz gerekir.” demektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, bey’ bi’l-vefâ olsun bey’ bi’l-istiğlâl olsun iki konuda da özellikle; “insanların maslahatına ve memleketimizin yararına uygun olan uygulama budur” diyerek, her zaman maslahatı gözeten bir usûl takip ettiğinin izlenimini vermektedir.

²⁶³ Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü’l-Vefâ.

²⁶⁴ Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü’l-Vefâ.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batılı devletlerin baskıları ve iç sebeplerden dolayı bir medeni kanun hazırlanması gerekliliği konusunda bütün devlet adamları hemfikirdi. Ancak hazırlanacak kanunun kaynağı hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. Bir grup, Fransız Medeni Kanunu olan (Code Civil)'in tercüme edilip külli resepsiyon yoluyla aynen alınmasını istiyor, diğer grup ise, İslam Hukuku'nun kanunlaştırılmasını, Hanefî Fıkhı'ndan bir İslam Medeni Kanunu derlenmesini istiyorlardı. Fransız Kanunları'nın alınmasını savunanların başını Âli Paşa çekiyordu.

Bu grubun karşısına da İslam Hukuku'nun kanunlaştırılması fikriyle çıkanların başında Ahmet Cevdet Paşa gelmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, biz kendi kanunumuzu kendi hukuk birikiminden meydana getirebiliriz, Batı'nın kanunları onlara göre, bizim bünyemize uymaz, hem sonra bir başka bir milletin hukuk sistemini aynen topyekün almak demek, tamamen yok olmak ve medeniyetimizin köklerinin kazınması anlamına gelir, sonra bizim halkımız müslüman hem onlara uymaz hem de bunu kabul etmezler, ancak gayri müslimlerin yargılandığı mahkemeler için bu düşünülebilir, diyordu.

Bu tartışmalar sürüp gidiyor ama bir netice alınamıyordu. Sonunda bir komisyon kurulmasına karar verildi. Başkanlığını Fuad Paşa'nın yaptığı komisyon karşısında, gruplar arasında geçen ateşli tartışmaların sonunda, Ahmet Cevdet Paşa'nın fikri galip geldi. Böylece Hanefî Fıkhı'na göre İslam Hukuku'nun kanunlaştırılması olan Mecelle'nin tedvîn edilmesine karar verildi. Bu çalışmayı yürütmek için kurulan Mecelle Cemiyeti'nin başkanlığına Ahmet Cevdet Paşa getirildi. 1868 yılında çalışmalarına başlayan Cemiyet, ilk olarak Kavâid-i Külliyye ve Kitâbu'l-Buyu' u hazırladı. Onayı alınan birinci kitap hemen yürürlüğe konuldu. Diğer kitaplarda da aynı yol izlendi. Mecelle, her biri hazırlandıkça yürürlüğe konulan ve tamamlanması yaklaşık sekiz yıl süren bir mukaddime 16 kitap ve 1851 maddeden oluşmaktadır. Mecelle, borçlar, eşya ve usûl hukukunu içermekte olup, Şer'i Mahkeme'lerde görülen aile ve miras konularını almamıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle Cemiyeti'nin başında olduğu zamanlarda da birçok zorluklarla karşılaşmış ve girift entrikalarla mücadele etmek zorunda

kalmıştır. Ancak her türlü ayak oyunları karşısında sabırla ve metanetle görevini devam ettirmeye azmeden Ahmet Cevdet Paşa, Mecelle’yi tamamlamayı başarmıştır.

Mecelle, tamamen Hanefi Fıkhı’nın maddeler halinde kanunlaştırılmasıdır. Diğer mezheplerden yararlanmak şöyle dursun, dördüncü kitapta, Hanefi İmamlarından zayıf kabul edilen İmam Züfer’in bir görüşü tercih edildi diye, bir kaşık suda fırtınalar koparılmış ve Ahmet Cevdet Paşa, Bursa’ya vâli olarak gönderilmekle, bir dönem Cemiyet’teki görevinden uzaklaştırılmıştır.

Tanzimat Dönemi’ndeki ıslahat çalışmaları incelendiğinde, önce kurumların ve hukukun daha sonra devletin laikleştirilmeye çalışıldığı görülür. Cumhuriyet Devri’ne gelindiğinde ise tersi şekilde, önce devlet laikleştirilmiş ve ardından diğer kurumların ve hukukun laikleştirilmesi yolu izlenmiştir.

Osmanlı Devleti’nde yaklaşık 57 sene yürürlükte kalan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu’nun tercüme edilip külli resepsiyon yoluyla alınmasıyla, yürürlükten kaldırılmıştır.

Mecelle, birçok ülkenin hukuk sistemini etkilemiş ve bazılarında da kısmen dâhil olmakla birlikte bugün tamamen uygulandığı bir ülke yoktur.

Ahmet Cevdet Paşa’nın İslam Hukukuna katkıları sadece Mecelle ile sınırlı değildir. Ahmet Cevdet Paşa, henüz 16 yaşındayken ayrıldığı Lofça’da müftü müsevvidliği görevinde bulunmuştur. Bu görev, az sözle çok şey ifade edebilme kabiliyeti gerektiren bir hizmettir. Cevdet Paşa, kendisine tevdi edilen birçok kanun ve nizamnâmelerin kaleme alınması gibi görevlerin de başarıyla üstesinden gelmiştir.

1855 yılında hazırlanması kararlaştırılan, Mecelle’nin provası da denilen “Metn-i Metin” komisyonunda da âzâ olarak görev almıştır.

Meclis-i Âli Tanzimat üyeliğine getirilmesi de hem Ahmet Cevdet Paşa hem de Osmanlı Hukuku açısından isabetli ve verimli bir karar olmuştur. Bundan sonra Meclis-i Tanzimat nezdinde hazırlanan tüm kanun ve nizamnâmeleri Ahmet Cevdet Paşa kaleme almıştır.

Ahmet Cevdet Paşa, Meclis-i Âli Tanzimat'ta ilk olarak Ceza Kanunnamesi üzerine çalışmıştır. Bu kanunun hazırlanması çalışmalarının sürdüğü esnada komisyona dâhil olan Ahmet Cevdet Paşa, Ceza Kanunu'nun özellikle kaleme alınıp tamamlanmasında emeği geçmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın, Mecelle'den başka Osmanlı Hukuku'na kazandırdığı en önemli ikinci kanun, Arazi Kanunnamesi'dir. Arazi Kanunnamesi'de Mecelle gibi bir komisyonca hazırlanmış ve başkanlığında Ahmet Cevdet Paşa bulunmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa, Arazi Kanunnâmesi'ni hazırladıktan sonra, sayılarının tespiti mümkün olmayan birçok nizamnâme'yi de kaleme almıştır. İpek Böceği Nizamnâmesi, Askeri Ceza Kanunu, Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâmesi ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye Nizamnâmesi bunların birkaç örneği olarak gösterilebilir. Biriken bütün bu külliyyatı da bir araya getirme ihtiyacını hisseden Ahmet Cevdet Paşa, bunları "Düstur" adını verdiği eserinde bir araya toplamıştır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın, günümüzde yargıtayın temelini oluşturan Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin ve Nizâmiye Mahkemeleri'nin kuruluşunda da büyük emekleri geçmiştir.

Daha önceden hazırlıkları yapılan Hukuk Mektebi'de Ahmet Cevdet Paşa'nın Adliye Nezâreti döneminde 1880 yılında açılmış ve burada ilk dersi, hukuk dersi olarak Ahmet Cevdet Paşa vermiştir.

Mecelle'nin hazırlanmasının İslam Hukuku'nun gelişimine katkıları olmuştur. Öyle ki o güne kadar hazırlanmış orijinal bir hukuk eseri neredeyse yok gibidir. Mecelle'den sonra ise, üzerine birçok şerhler yapılmış ve bunlar hem uygulamada kolaylığı sağlamış hem de hukuk ilminin gelişimine katkı sağlamıştır. Ahmet Cevdet Paşa, hem Mecelle fikrinin kabul ettirilmesi hem Cemiyet'in çalışmaları esnasındaki mücadeleleri İslam/ Osmanlı Hukuku'na yaptığı en büyük hizmetlerdendir.

Ahmet Cevdet Paşa, Yanya'da vali olduğu sırada Cemiyet'e ulaştırılmak üzere Risâletü'l-vefâ isimli Arapça eserini kaleme almıştır. Matbû olmayan bu

eserinde Ahmet Cevdet Paşa, bey' bi'l-vefâ ve bey' bi'l-istiğlâl akidlerini ele almıştır. Bu eserinde Ahmet Cevdet Paşa, konuyla alakalı fıkıh kaynaklarında bulunan görüşleri ortaya koymuş ve daha sonra kendi kanaatinin kuşatıcı görüşten yana olduğunu belirtmiştir.

Bey' bi'l-vefâ hicrî V. miladi XI. yüz yılda Semerkand ve Buhâra dolaylarında ortaya çıkmıştır. Ahmet Cevdet Paşa'ya göre eskiden var olan, Allah rızası için karz uygulaması günümüzde etkisini kaybetmiş, insanların bir birine olan güvenleri azalmış ve vefâen satış uygulaması böylece ortaya çıkmıştır. Bu uygulama ile bir taraftan ihtiyaç sahipleri faize bulaşmadan ihtiyacını görebilmiş, finansı sağlayan kimsenin alacağı da hem garanti altına alınmış hem de maldan istifade etmesi sağlanmıştır. İlk bakışta İslam Hukuku'nun ilkelerine aykırı görünen vefâen satış "Hâcet umûmi veya husûsi olsun zarûret derecesine indirilir." kâidesi gereğince ulemâ, Buhara halkı için buna cevaz vermişler ve sonraları diğer İslam ülkelerinde de yaygınlaşmıştır.

Kuşatıcı görüşe göre bey' bi'l-vefâ akdi bir yönüyle rehine, bir yönden sahih satışa ve diğer bir yönden de fâsid bir satışa benzemekle birlikte bunların hepsinden farklı özelliğe sahip bambaşka bir akid türüdür. Öyle ki müşterinin maldan istifade etmesi yönüyle sahih akde, tarafların her an fesih yetkisine sahip olmalarıyla fâsid akde ve diğerinin izni olmadıkça iki tarafın da malı üçüncü kişiye satamaması yönünden rehine benzemekle birlikte bunların üçünden de farklı bir akiddir. Mecelle'de rehin hükümleri de ağırlıkta olmakla birlikte bu kuşatıcı görüş benimsenmiştir. Bey' bi'l-istiğlâl ise kira şartını da içeren vefâen satış anlamına gelmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın fıkıh metodunu anlamaya çalıştığımızda O'nun her zaman maslahatı gözetten bir tavır içinde olduğunu görürüz. Gerektiği yerde tek bir esere bile istinad ederek insanların faydasına olan hükmü tercih etmeye gayret eder. "İzah isimli esere bu konuda tabi olmalıyız" yönündeki kanaati bunun bariz bir örneğidir. "İcâre konusunda İzah isimli eseri takip ettiğimiz gibi bey-i istiğlâl konusunda da aynı eseri takip etmemiz ve her iki konuda da aynı yolu, sabit usulü esas almamız gerekir. Bu, aynı zamanda yaşadığımız asrın muâmelâtı için de daha uygundur. Bey-i istiğlâl uygulaması asrımızda artmış, yaygınlaşmıştır. Günümüzde

ticaret yapamadığı gibi malını ticarete çalıştıracak güvenilir bir mudârib de bulamayan birçok zengin vardır. Zira asrımızda güven duygusu iyice azalmış, insanlar arasında hıyanet yaygınlaşmıştır. Bunun yanı sıra öyle insanlar da var ki ticareti çok iyi bildiği halde sermayesi yoktur. Böyle bir kimse evini istiğlâl yoluyla satıp aldığı parayı sermaye edinerek kara ve denizde ticaret yapar. Elde ettiği kazançtan önce evin kirasını öder, geri kalanla da geçimini sağlar. Böylece her iki taraf da kendi malından faydalanır, anapara ise sabit kalır. Şüphe yok ki bu kimsenin kazancı helal ve gayreti takdire şayandır.”

Bey’ bi’l-istiğlâl hakkında olan, eşyalı evin boşaltılıp teslim-tesellümü meselesinde hile-i şer’iyye’ye başvurmanın gereksizliğinden ve abes bir iş olduğundan, bu meselede örf oluştuğunu söyleyerek bahsetmesi de Ahmet Cevdet Paşa’nın maslahat ile birlikte örfü de son derece dikkate aldığı bir göstergesidir.

Ahmet Cevdet Paşa Bey’ bi’l-vefâ ve bey’ bi’l-istiğlâlin insanların maslahatına ve devletin yararına olduğunu, gerekirse bir esere bile dayanarak hakkında örf oluşmuş bu akidlere cevaz verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ahmet Cevdet Paşa’nın buradaki tavrı, diğer hukuk eserleri üzerine yaptığı çalışmalarındaki takip ettiği usul hakkında bizlere ışık tutmaktadır. Ne var ki yaşadığı dönemin hassasiyeti gereği Mecelle’de bunu uygulama imkânını bulamamıştır. Kuşatıcı ve uzlaşmacı bir tavrı benimsediğini sezinlediğimiz Ahmet Cevdet Paşa, bir kısmı aşırı Batılı diğeri ise taassup ehli olan iki uç anlayışın arasında kalmasına rağmen çağını aşan çalışmalara imza atabilmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Ahmet Cevdet Paşa, (1991). Tezâkir, Sadeleştiren: Cavid Baysun, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmet Cevdet Paşa, Risâletü'l-vefâ. Tercüme: Kaya, Süleyman, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, 2008, s.s. 266- 276.

Akça, Gürsoy- Hülür, Himmet. (2006). "Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri". Türkiyat Araştırmaları Dergisi. Sayı: XIX, s.s. 278-298.

Akgündüz. Ahmet. (1997). Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri. Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu İçinde. Ankara: TDV: Yayınları.

Ali Haydar Efendi, (2005), Risâletü'l-Muvâzaa ve'l-İstiğlâl, Sadeleştiren: Erturhan, Sabri, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 5, s. 267-296.

Ali Haydar Efendi,(1330), Dürerü'l-Hükkâm Şerh-u Mecelleti'l-Ahkâm, İstanbul: Matbaa-i Tevsî' Tıbâat, C.1, s. 224.

Ali Haydar Efendi. (2017). Dürerü'l -Hükkâm Şerhu Mecelleti'l -Ahkâm. 2. Baskı.İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Aşa, H. Emel. "Fatma Âliye Hanım". DİA. XII; s.s. 261-262.

Atar, Fahreddin. "Fetva". DİA. XII, s.s. 486-496.

Atmaca, Gökhan. (2010) Nuzül Sürecinde Bir Muhatap Olarak Hz. Ömer ve Muvafakatlari. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı:21. s. 51.

Aybakan, Bilâl. "Şâfi Mezhebi", DİA, IIL,s.s. 233-247.

Aydın, M. Akif. (1986). Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Semineri. 27-28 Mayıs, 1985. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- Aydın, M. Akif. (2005). Türk Hukuk Tarihi. TALİD. Cilt: 3 Sayı:5.
- Aydın, M. Akif. "Arazi Kanunnâmesi". DİA. III, s.s. 346-347.
- Aydın, M. Akif. "Hukuk-ı Aile Karanâmesi". DİA. XVIII; s.s. 314-318.
- Aydın, Mehmet Akif. (1989). Mecelle'nin Hazırlanması. Osmanlı Araştırmaları Dergisi.
- Aydın, Mehmet Akif. (2006). İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim. Türk Hukuk Tarihi. Sayı: 1.
- Aydın, Mehmet Akif. "Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliyye". DİA. IX, s.s. 387-388.
- Aydın, Mehmet Akif. "Düstur". DİA. X, s.s. 48-49.
- Aydın, Mehmet Akif. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye". DİA. XXVIII,s.s. 231-235.
- Bakırcı, Fahri. (2005). Kod Yasa- Çerçeve Yasa Ayırımı Üzerine. AÜHFD, Cilt: 54, Sayı: 3. s. 223-240.
- Bardakoğlu, Ali. "Hanefî Mezhebi". DİA. XVI, s.s.21-27.
- Barkan, Ömer Lütfi. Tarihçi ve Ananeci Bir Hukuk Nizamı Taraftarlığı. İÜİFD. c. II, Sayı:1.
- Başkurt, İrfan. Osmanlıdan Cumhuriyete Kürsü Şeyhliği. İslam Araştırmaları Dergisi. 27, (2012) s.118.
- Bayındır, Abdülaziz, "Bey' Bi'l-Vefâ, DİA, c. VI, s.s. 20-22.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, (1970), Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu, İstanbul: Bilmen Yayınevi.
- Bozkurt, Mehmet Esat. (1944). Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı ? Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin. İstanbul.
- Bozkurt, Nahide. "Ebu Cafer el- Mansur". DİA: XXVIII. s.s. 5-6.

Bozkurt, Nahide. "Harun er- Reşid". DİA. XVI,s.s. 258-261.

Cin, Halil- Akgündüz, Ahmet. (1990) Türk İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.

Çolak, Abdullah. (2018). İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Demirci, Mustafa. (2005). Emevilerden Abbâsilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbni Mukaffâ ve Risaletü's- Sahabesi. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Cilt: XXI.

Dönmez, İbrahim Kâfi. (1986). İslam Hukukunda Müctehidin Naslar Karşısındaki Durumu İle Modern Hukuklarda Hakimin Kanun Karşısındaki Durumu Arasında Bir Mukayese. MÜİFD. Sayı: 4, s. 23.

Ebu Muhammed Abdullah b. Mukaffa. (2004). İslâm Siyaset Üslubu. Tercüme: Akyüz, Vecdi. İstanbul: Dergah Yayınları.

Ekinci, Ekrem Buğra. (2005). İslam Hukuku'nda Değişmenin Sınırı. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Ekinci, Ekrem Buğra. (2006). İslâm Hukuku. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

el-Bezzâzî, Muhammed b. Muhammed el-Kerderî,(1980), el-Câmiu'l-vecîz, (Hindiyye'nin kenarında), Beyrut.

Emiroğlu, Haluk. (2002). Roma Hukukunun Bilgi Kaynaklarından Corpus Juris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Cilt:51. Sayı: 3.

ez-Zeylâî, Fahrüddîn Osman b. Ali el-Hanefî, (1314), Tebyînu'l-Hakâik Şerh-u Kenzid-Dekâik, Bulak.

Fatma Âliye Hanım,(1994). Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı. Sadeleştiren: Hasırcı, Metin. İstanbul: Pınar Yayınları.

Fındıkoğlu, Z. Fahri. “Önsöz”.Gür, A. Refik. (1977). Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle. İkinci Baskı İstanbul: Sebil Yayınları.

Gözübenli, Beşir, (1990), Bey’ Bi’l-Vefâ (Vefâen Satış) ve Bey’ Bi’l-İstiğlâl, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 9, s. 109-119.

Gözübenli, Beşir. “Mefkud”. DİA. XXVIII, s.s. 353-356.

Gür, A. Refik. (1977). Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle. İkinci Baskı. İstanbul: Sebil Yayınları.

Halaçoğlu-Aydın. “Cevdet Paşa” DİA. VII; s.s. 443-450.

Has, Şükrü Selim. “Halebî”. DİA. XV. s.s. 231-232.

Has, Şükrü Selim. “Multeka’l- Ebhur”. DİA. XXXI,s.s. 549-552.

İbn Abidin, Muhammed Emin,(1421), Reddü’l-muhtâr ale’d-Dürri’l-muhtâr, Beyrut: Dâru’l-Fikir

İbn Nüceym, Zeynu’l Abidin b. İbrahim el- Mısrî, (1418), el-Bahru’r-Râik, Beyrut.

İnternet. <https://osmanlica.ihya.org/cevdet-nedir-ne-demek.html>. Ekim 2019

İnternet. <https://www.yenisafak.com/yenisafakpazar>. “Padişahlara Diz Çöktüren Huzur Dersleri”. Ekim 2019

İzğöer, Ahmet Zeki. (2014). Müslüman, Osmanlı ve Modern: Ahmet Cevdet Paşa. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kaan, Enver Osman,(2018), Finansman Kaynağı Olarak Bey’ Bi’l-Vefâ, Bey’ Bi’l-İstiğlal ve Bey’u’l-İne, Dil Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:17, Bahar, 2018, s. 223-251.

Kâdıhan, Fahrüddîn Mahmud el-Ezcüнді el-Fergandi, (1980), Fetâvâ Kâdıhan, (Hindiye’nin kenarında) Beyrut.

Kandemir, M. Yaşar. “Sâid b. Müseyyeb”. DİA. XXXV, s.s. 563-64.

Kandemir, Mehmet Yaşar. “el- Muvattâ”. DİA. XXXI,s.s. 416-418.

Karal, Enver Ziya. (2007). Osmanlı Tarihi. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Karaman, Hayreddin. (1975). İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: İrfan Yayınevi.

Karaman, Hayreddin. (2006). Ana Hatlarıyla İslam Hukuku. 11. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Karaman, Hayreddin.(1999). İslam Hukuk Tarihi. 4. Baskı. İstanbul: İz Yayıncılık.

Karatepe, Şükrü. (2015). Mecelle'nin Dili ve Hukuk Diline Katkısı. Türk Dili dil ve Edebiyat Dergisi. c, IX, Sayı:767-768.

Kaşıkçı, Osman. (1997). İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mecelle. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Kaya, Eyup Sâid. “Mâlikî Mezhebi”. DİA. XXVII, s.s. 519-535.

Kaya, Süleyman, (2007), XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazarî ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri, (Yayınlanmış Doktora Tezi).

Kaya, Süleyman, Ahmet Cevdet Paşa'nın Risaletü'l-Vefâ İsimli Eseri, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 12, 2008, s. 271.

Kaya, Süleyman. (2005). Mahkeme Kayıtlarının Klavuzu: Sakk Mecmuaları. TALİD. C.5. Sayı: 379.

Keskioğlu, Osman. (1966). “Ahmet Cevdet Paşa, Hayatı ve Eserleri”.Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. XIV, Sayı: 227

Kıel, Machiel. “Lofça”. DİA. XXVII, s.s. 203-205.

Kılıç, Muhammed Tayyib. (2008). “İslâm Hukukunda Kanunlaştırma Olgusu”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Doktora Tezi).

Köse, Saffet. (2016). İslâm Hukukuna Giriş. 9. Baskı. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.

Köse, Saffet.(2018). İslâm Hukuku El Kitabı. Talip Türcan, Komisyon Çalışması. 7. Baskı.

Köse. DİA“el- Mecmû”. XXVIII, s.s. 2 64-265.

Kuran, Ercüment, (1997).Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa, Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kütükoğlu, Mübahat S. (1997). Cevdet Paşa ve Aile İçi Münasebetleri. Ahmet Cevdet Paşa Semineri. (27-28 Mayıs 1985). Bildiriler.

Mardin, Ebu'l Ulâ. (1996). Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa. Ankara: TDV. Yayınları.

Mardin, Ebu'l Ulâ. (1996). Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa. 1. Baskı. İstanbul: TDV. Yayınları.

Mecelle

Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz, (1317), Dürerü'l- Hükkam, İstanbul.

Okandan, Recai Galip. (1949). Amme Hukukumuz Bakımından Tanzimat, Birinci ve İkinci Meşrutiyet Devirlerinin Önemi. İÜHFD. c.15. Sayı: 1.

Onar, Sıddık Sami. (1955). Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam Hukukunun Bir Kısmının Codification'u Mecelle. İÜHFD. Cilt: 20, Sayı:1-4.

Öğüt, Salim. “Ebû Yûsuf”. DİA. X,s.s. 260-265.

Ölmezoğlu, Âli. İA. c. I II, s. 122.

Öner, Necati. (1997). Ahmet Cevdet Paşa'nın Mantık Anlayışı. Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu İçinde. Ankara: TDV. Yayınları.

Özen, Şükrü. “Teftâzânî” Maddesi. DİA. XL; s.s. 299-308.

Öztürk, Osman. (1973). Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı-1.

Şeyh Bedreddin, Mahmud b. İsrail, (1300), (İbn-i Kadı Simavna) Câmiu'l-Fusuleyn, Mısır.

Şimşirgil, Ahmet ve Ekinci, Ekrem Buğra.(2013). Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle. 5. Baskı. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuâsı, Cevdet Paşa Evrakı, 1292-1295, Sayı: 47.

Turan, M. Fatih, (2015), Bey' bi'l-vefâ ve Bey'u'l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fıkhi Boyutu, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015/1 c. 15, Sayı: 27, s. 117-146.

Türk Hukuk Lügatı, (1991). Başbakanlık Basımevi. 3. Baskı. Ankara.

Uslu, Rifat. (1992). İmam Züfer'in Hayatı ve Fıkhi Görüşleri. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Yaman, A. ve Çalış, H. (2018), İslam Hukukuna Giriş, 16. Baskı, İstanbul: İfav.

Yavuz, Hulusi. (1986). Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri. (27-28 Mayıs 1985, Ahmet C evden Paşa Semineri, Bildiriler İçinde.) İstanbul: Edebiyat Fakültesi.

Yelek, Kamil, (2016), Bir Finansman Yöntemi Olarak Bey' Bi'l-Vefânın İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, Sayı: 27.

Yiğit, İsmail.. "Ömer b. Abdülaziz"DİA. XXXIV, s.s. 53-55.

Yurdağür, Metin. (2017) Kelam Tarihi, İstanbul: İfav.